

***MÁRIÁS
JÓZSEF***

***A szellem
égtájain***

Máriás József

A szellem égtájain

TARTALOM

I. Válaszutak

Száz év kaland (*Erdély magyar irodalmáról*)

Elődök nyomában – Kortársak közelében

Corollarium (*Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére*)

Jégtörő írók

„Jelet hagyni versekben”

„Bajorra szükségünk van...”

A lélekmentő (*Kallós Zoltán első kilencven éve*)

„Én jobb világba vágyom”

II. Meditációk vigyázó korban

Verőfény az Esőben

„A nagy erjesztő”

Meditációk vigyázó toronyban

18 év – 41 arckép

III. Helytörténet – térben és időben

A történeti Szatmár vármegye

In vino veritas (*Borkultúra – kettős tükröben*)

Magyar Bukarest

Arisztokraták honfoglalása

„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”

Válaszutak térben és időben (*Ugron Zsolna regényeiről*)

ES–albumok (*Szellemi utazás a csodák földjén*)

Helytörténet – két tételben (*Reflexiók Hitter Ferenc újabb könyvei olvasásakor*)

A pokolnak páratlan birodalmában (Tircsi Richárd könyve a vállaji és mérki németek kálváriájáról)

Visszidensek

Máriás József: Irodalomtörténeti és -kritikai munkásságom (*repertórium*)

A szerző névjegye

I. Válaszútak

Száz év kaland

(Erdély magyar irodalmáról)

Kántor Lajos – Láng Gusztáv szerzőpáros frissen megjelent kötete¹ Erdély szellemi világába vezeti az irodalmat szerető olvasót, különösképpen azokat, kiknek szívét, nemcsak az Erdély elvesztésének történelmi súlya, fájdalma, hanem az onnan nyert többlet – a szülőföldhöz való hűség parancsa, a szülőföld talajából fakadt szellemi értékek fölötti öröm – dobogtatja hevesebben.

Történelmi háttér – dióhéjban

Mi rejlik a „száz év kaland” mögött? Maga a történelem, amelynek virtuális kiindulópontjaként említhetjük 1918. november 13-át, amikor a román csapatok megkezdték bevonulásukat Erdélybe...

Említhetjük 1918. december 1-ét, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlésen „kimondatott a magyarországi oláh területek Oláhországgal való uniója”, jelesen Erdély, a Partium és a Tiszántúl igénylése, Romániához való csatolásának álma, amit – jelentős részben – a trianoni békediktátum tett lehetővé.

Ennek következtében Erdély fogalmi tartalma megváltozott: túllépett a Kárpátok hegyvonulata által övezett medence földrajzi keretein; Románia részeként immár az elcsatolt területek gyűjtőneve lett – a Keleti és a Déli Kárpátok karéjától, a Máramarosi hegyektől a Vaskapu szorosig terjedően.

A száz év szellemi kaland azonban – időben – az előbbieknél is mélyebben gyökerezik a történelem talajába.

Erdélyt már Szent István korában s az azt követő évszázadokban külön entitásként, vajdaságként említik. 1541-től pedig, a török seregek és a Habsburgok által uralt területek ellenében, másfél évszázadig Erdély volt a magyar államiság éltető ereje és kerete. Erdély protestáns kollégiumai, katolikus líceumai a nemzeti művelődés éltető fellegvéraiként működtek; Erdély, ahol a vallásszabadságot európai viszonylatban – a 1568-as Tordai ediktum révén – elsőként iktatták törvénybe; ahol 1792-ben az első közt alapítottak állandó magyar színházat, Kolozsváron; ahol 1793-ban létrejön az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, az első magyar akadémiai testület... A törökök kiűzése után Erdély, külön kormányzóságként (guberniumként) – saját országgyűléssel – a Habsburg korona uralma alatt is autonóm országrészként működik. Ez sem jelent szellemi megtorpanást. Az 1841–43. évi erdélyi diéta elhatározta az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítását a tudományos élet szolgálatára; 1844-ben létrejön az Erdélyi Gazdasági Egyesület, amely a gazdasági életet hivatott fellendíteni; 1872-ben megnyitja kapuit a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem; 1876-ban Marosvásárhelyen „a széptudományok művelése, a régi s újabb székely–magyar nyelvészeti sajátosságok és népköltési emlékek felkutatása és összegyűjtése, Kemény Zsigmond munkáinak kiadása” végett köztestületté szerveződött a Kemény Zsigmond Társaság; 1885-ben alakul meg az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, a közművelődés felkarolására, irányítására; 1888-ban szerveződik meg az Erdélyi Irodalmi Társaság, amely az irodalmi törekvések pártfogását tűzte zászlajára...

¹ Kántor Lajos – Láng Gusztáv: Száz év kaland Erdély magyar irodalmáról (1918–2017). Bookart, 2018

Az 1918-as történelmi fordulat – bár előszelét legjobbjaink: Ady Endre és Kós Károly, évekkel előtte jelezték – a magyar közéletet, különösképpen pedig az erdélyi magyarságot tragikus csapásként érte. Az első reakció lavinaként indította el a magyarság – mintegy kétszázezer személy – exodusát az anyaországba; az itthon maradók sokaságát sodorta passzivitásba az új hatalommal szemben. Kik állíthatták ezt meg? Kik fújhatták meg az ébresztés/ébredés harsonáit? A szellem emberei, az irodalom elkötelezett szolgálói, akik a megtorpanás helyett a cselekvést, a hallgatás helyett a megszólalást szorgalmazták, azok, akik a letargia bénító béklyóit ledobva, hittel indultak új küzdelemre az önszerveződésért, a megmaradásért, az erdélyi magyar jövő építéséért. A Kós Károly névvel egybeforrott *Kiáltó Szó* című röpirat, később Reményik Sándor *Eredj, ha tudsz...* című megrázó erejű költeménye hirdette, igényelte a szülőföldön maradás hitét és reményét, cselekvésre szólító szavát. Tették ezt a honvesztés jeges ellenszelében is hazatérő jeles személyiségek – a már említett Kós Károly, továbbá Benedek Elek, Tamási Áron, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós... –, akik életpéldájukkal, munkásságukkal, alkotásaikkal igyekeztek élhetővé és éltetővé tenni az erdélyi magyarság mindennapjait, hitet ébreszteni a szülőföld megtartó erejében.

E nemes küzdelemben jött létre, növekedett és gyarapodott – mint súly alatt a pálma – az erdélyi magyar irodalom. Milyenek, miként is képzelte azt el az Amerikából haza térő Tamási Áron? „...olyan lesz a mi irodalmunk, mint maga Erdély: fájdalommal teli, mint minden ember, pompás, mint a virágzó rét, erős, mint a szikla, mélységes, mint a zúgó erdő, vadul szép, mint a zivatar, de édes, mint a madárének, jó, mint anyánk szeretete, de mindig egyedül álló, mint mi magunk.” Mivé lett? Tíz év múltán Szerb Antal, a Kemény János által összehívott és 1926 és 1944 között életben tartott helikoni írói munkaközösségről szólva, így írt róla: „Marosvécs kapuin belül megszűnik jobboldal és baloldal, amely az anyaországban összehangolhatatlanul kétfelé vágta a lelkeket, a világnézetek és hitek ebben a harmóniában állnak egymás mellett, mint ahogy hajdan a tordai országgyűlés kívánta, és ahogy álltak az erdélyi fejedelemség nagy napjaiban.” A közel negyed század alatt ott létrejött alkotások hosszú sora nem csupán értékes szellemi terméként vált ismertté, hanem összetartó szervező erőként, katalizátorként is hatott Erdély magyar társadalmára, a transzszilván gondolat néven vált létprogrammá, éltető erővé, szimbólumává mindannak, amit az erdélyi literatúra teremtett, szoros egységben az egyetemes magyar irodalommal.

Hogyan és miként valósította meg önmagát, hogyan és miként válhatott valóban azzá a beolvasztást, az elszorvasztást szolgáló román hatalmi politika ellenszelében? Erről a heroikus küzdelemről szól Kántor Lajos és Láng Gusztáv új könyve, amely kiteljesítése, tovább gondolása a bukaresti Kriterion Könyvkiadó közel ötven évvel ezelőtti – a szerzőpáros közös vállalkozásaként – megjelentetett munkának; amit *Romániai magyar irodalom 1944–1970* címen tart nyilván az irodalomtörténet, s amint a címben jelzett időhatárok is sugallják, a száz esztendő közepét jelentő korszak értékelését vállalta és végezte el. Miként is? Erre a „társ-kaland”-ra vállalkozó szerzőpáros évtizedekkel később világít rá: „...más irodalmi rangsort állítottunk fel, mint amelyet a hatalom érvényesnek tekintett. (...) mi az erdélyi irodalmi élet valamennyi olyan szereplőjét fel akartuk vonultatni, akik értéket teremtettek, sőt azokat is, akiktől ilyen értékteremtést még csak remélhattünk. (...) Amit írtunk, hittük is.”

Az új kiadvány jobb megértése végett mindenképp érdemes, bár csak dióhéjban, a történetek fő csapásait követve, megidéznünk a benne foglaltakat.

Egyből a közepébe?

Kiindulópontja az erdélyi/romániai magyar irodalom definíciója: „születésének évszáma 1919, földrajzi hazája pedig Románia. Bölcsőhelye, szűkebb pátériája Erdély és a vele szomszédos részek...” Létrejötté, önmegvalósítása – mint általában a kisebbségi magyar irodalmak

– két pillérre épült: „az egyik az a társadalmi, politikai közeg, amelyben létezik (...), a másik pedig a magyar irodalomhoz kötöttsége.”

A könyv első fejezete az első huszonöt év irodalmának vázlatos történetét dolgozza fel. Olvasásakor mindvégig ott érezzük a visszafogottságot, az értékelés ideológiai háttérű korlátait, hisz a román kultúrpolitika még a hatvanas években is csak részlegesen, megrostálva oldotta fel a két világháború közti erdélyi magyar irodalommal/írókkal szembeni tiltások pecsétjét, az akkor írott kötetek jobbára a könyvtárak zárolt, alig hozzáférhető polcain porosodtak, várták a „feltámadás” kürtjelét. Így a születés és felívelés korában keletkezett szellemi/irodalmi kincs a maga teljességében csak a hallgatás évtizedei után, a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóját követően épülhetett be a második világháborút követő esztendőekben született nemzedékek irodalmi tudatába.

A kötet értékét és hitelességét eleve meghatározta az a tény, hogy megírására két olyan személy vállalkozott, aki benne élt az irodalmi élet sűrűjében, alkotó műhelyeiben: Kántor Lajos az 1957-ben újra indult Korunk folyóirat szerkesztőjeként, irodalom- és színházkritikusként; Láng Gusztáv pedig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom tanszékének oktatójaként követhette/követte nyomon az erdélyi magyar szellemi élet e fontos szegmensének koordinátáit, fejlődésvonalait. Írásaik, könyveik akkor is értékes útjelzők voltak – s mindmáig azok maradtak – az olvasók számára.

E folyamatban, a szerzőpáros irodalomtörténeti munkája úttörő jelleggel bírt. Előtte csupán Sőni Pál egyetemi jegyzete (1969) tekintette át az 1919 után megszülető, megizmosodó erdélyi magyar literatúra ötven éves fejlődési ívét. Az új összegzés létrejöttét segítette a hatvanas évek közepétől fellazuló szellemi, irodalompolitikai légkör, melyben megszülethetett a Kriterion Könyvkiadó; ennek alkotóműhelyében, az igazgató – Domokos Géza – vezetésével kiváló szerkesztő- és lektorgárda segítette nyilvánosságra – ha itt-ott megrostálva, csonkítva is – az addig feledésre ítélt írókat és műveket, valamint a romániai magyar irodalom ismételten felívelő pályáját fémjelző alkotásokat.

A kötet szerzőinek munkáját „az esztétikai–etikai értékek felmutatásának vágya” vezérelte. A második kiadáshoz – 1972 – írott utószóban jelzik: az előző évben kiadott kötet nyomán „több mint félszáz bírálat, glossza és vitacikk” jelent meg, melyek közül sokat hasznosítottak.

Mi ennek a birtokában követjük s mutatjuk be a második huszonöt év – 1945–1970 – fejlődési ívét.

A II. világháborút követő visszarendeződés politikai/társadalmi háttérét eleve behatárolta a Kelet–Közép–Európára rátelepedő szovjet hatalom, annak erőszakos ideológiai térhódítása. A két-három évet magába foglaló átmenet baljós jeleként értelmezhető, hogy az előző korszaknak a magyar kisebbségi kultúrát segítő/éltető intézményei – a nagy múltú *Pásztortűz* és *Erdélyi Helikon* című irodalmi lapok, az *Erdélyi Szépműves Céh* könyvkiadó – nem folytatódtak; intézményhálózatainkat – az *Erdélyi Magyar Közművelődés Egyesületet*, az *Erdélyi Múzeum Egyesületet*, az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet* például – 1946–1948 között felszámolták, beszüntették; a nagy múltú egyházi iskoláinkat bezárták, államosították, megfosztották létjogosultságuktól, attól a lehetőségtől, amely a szép, a jó, az igaz és a szent ideák, a nemzeti elköteleződés és felelősségérzet szellemében neveljék ifjúságunkat.

Az irodalmi élet bénultságából lassan következik az ébredés. Az írói megnyilatkozás első tere az 1946-ban indult *Utunk* című irodalmi folyóirat, amely a szovjet mintára épülő, abból ihletődő s azt követő proletkult szellemében lesz/válik a dogmatizmus műhelyévé, a kommunista elköteleződés szócsövévé. Alkotótábora főleg az előbbi korszak baloldali beállítottságú írói közül kerül ki. Ők írják meg az új, szocialista társadalomépítést szolgáló/szemléltető emblematikus „műveket”, melyek már a címükben is – *A legmagasabb hőfokon, Török a parlagot, Szép fuvatlan nem elindul* – jelzik témabeli orientáltságukat, osztályharcos

szemléletüket. Hozzájuk társul a fényes szellők ifjú nemzedéke, amelynek tagjai hittek az új kor eszméiben, abban, hogy az új éra a társalmi egyenlőség, az önazonosság-örzés, a kisebbségi jogok valóban élő valóságát hozzák el a romániai magyarság számára.

Az új korszakkal való azonosulás, az új, szocialista kor építését szolgáló irodalmi életben mindinkább hangot kap a két háború közti magyar irodalom iránti érdeklődés és igény. De hiába a törekvés, a dogmatikus irodalomszemléleten, az ideológiai korlátokon megbicsaklik a szándék: az Utunk hasábjain kibontakozó *Nézzünk hát szembe* vita elutasítja, újabb évekre odázza el a valódi rehabilitációt. Az sem feledhető, hogy az 1956-os magyar forradalom leverését követő erdélyi koncepciós perek, a magyar közösség megfélemlítésének szándékával, legjobbjaink sorát juttatják évekre szóló rabságba.

Ezzel – a hatás-ellenhatás logikája szerint – mondhatni egyidős, az ébredés csírája, az a felismerés, hogy a politika az internacionalizmus paravánja mögött a nemzetiségi jogok megnyirbálását követi. A társadalom forradalmi átalakítása – az államosítás, a városi kisiparos réteg felszámolása, az erőszakos kollektivizálás, a Bolyai Tudományegyetem, valamint az anyanyelvi közép- és általános iskoláink román tanintézményekkel történő összevonása, önállóságuk felszámolása – a kiábrándulás, a csalódás hullámát gerjeszti. Íróink rádöbbennek, hogy a regnáló politikai/társadalmi folyamat vadhajtásainak elvtelen, szolgai kiszolgálása ellenkezik az írói etikával, hogy tévúton járnak. Idézzük csak a közelmúltban elhunyt Kányádi Sándornak az ötvenes évek derekán írott sorait: „A fény, a fény / szuronyok hegyén villan. / Nem ilyen fényre vágytam én, / amilyen itt van.” Hivatkozhatunk az új rendszer iránt fölöttébb elkötelezett Szemlér Ferenc esztendőik múltán írott soraira is: „S bűnhődöm én, mert agyam ellen hittem én, / hogy pálmakert áll már a nád és sás helyén. / Nem a saját zeném susogtam. Másokét.” Ugyanez időszakban, az ötvenes évek végén írja Sütő András: „ott is lantosok voltunk, ahol kritikusoknak kellett volna lennünk”...

A valóság hű tükrözésére szólító szándék eredője, serkentője a szülői intés is, amely akár szimbolikus társadalmi elvárásként is tételezhető. Sokatmondóak azok az ugyanez években született gondolatok, amiket a *Gondos atyafiság* írója, Szabó Gyula édesapja ír a fiának: „Ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, hogy itthon valaki szemem közé vágná, hogy pénzért meghamisítod a történelmet...” Ennél is fokozottabban jelenik meg a valóságábrázolás, a hűség igénye a hatvanas években. Jellemző, hogy két emblemikus alkotás – Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* és Bálint Tibor: *Zokogó majom* című művei – mögött úgyszintén ott rejlik a szülői intelem.

A Sütő Andrásnak szóló: „Egy napon így szólt anyám: – Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az? Vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta.”

Bálint Tibor regénye záró soraiban olvashatjuk főhőse szavait: „– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírd a családunk történetét... Csak hát közöttünk nincs egyetlen hős se... Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódott: – Hát az, hogy élünk... hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?”

Nem véletlen, hogy épp ez a két mű hozza meg a korabeli romániai magyar próza leglátványosabb sikerét. A szellem kiszabadult a palackból. Az említett szerzők, kortársaik további/későbbi művei önismeretünk, nemzeti tudatunk meghatározó, frissítő, éltető forrásaivá váltak.

Mindemellett adott egy harmadik ösvény is a megújulás lehetőségében. Lírában, prózában és drámában is korszakhatárként hivatkozhatunk az 1961-et követően fellépő Forrás-nemzedékre. A Forrás-kötetek az ifjú költők, próza- és drámaírók, kritikusok belépője, „ugródeszkája” volt az erdélyi irodalomba, s onnan tovább az egyetemes magyar literatúra

világába. Fellépésükben valóságos költői forradalomnak lehettünk tanúi: „ők tudják a legteljesebben kifejezni egy új társadalomfejlődési szakasz érzés- és gondolatszövevényét” – olvashatjuk a szerzőpáros kötetében. A költészet terén Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Király László, Farkas Árpád, a prózában Veress Zoltán, Szilágyi István, Pusztai János, Bodor Ádám, a drámában Páskándi Géza, Kocsis István neve fémjelzi azt a folyamatot, amely – párhuzamos sínpályán haladva – kiteljesíti a Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Bajor Andor, Székely János, Fodor Sándor által nyitott új irodalmi hullámot, akik a dogmatikus esztétikával való burkolt szembenállástól eljutottak „a korproblémákról való nyílt beszéd”-ig, „egy igazabb realizmus, egy őszinte valóságábrázolás”-t tételező írói program föl vállalásáig, a romániai magyar nemzetiség létkérdéseinek színreviteléig.

A kötetet olvasva, az az érzésünk, hogy egy gondosan megkomponált, biztos vonalvezetésű regényt követünk, melyben minden tér- és idősíknak, hősnek és szereplőnek határozott létfunkciója van, egymást kiegészítve teljesítik ki azt a szellemi univerzumot, mely az erdélyi/romániai magyar irodalom 1944 és 1970 közötti színes, változatos világát tárja elénk. Ez az a világ, amely a szerzőpáros új kötetében más-más megvilágításban, valóban száz éves időtávlatban bontakozik ki.

„Visszatekintés – továbbgondolás”

A bevezető sorok híven jelzik az új közös opus tartalmát és a vállalkozás lényegét. Immár – amint fentebb jeleztük – nem monografikus feldolgozásban, hanem a témához kötődő, közel százötven tanulmányt, előadást, recenziót... tartalmazó gyűjteményben, antológiában tárul elénk. Mi indította őket az újabb közös jelentkezésre?

Kántor Lajos: „...az újra- és továbbgondolás lehetősége, már-már kényszere. A kritikus visszanezés, egy mai kritikai számbavétel csábítása. (...) szükségét éreztük egy új közös könyv összeállításának, szerzői társulásunk megismétlésének, újragondoltatva most már egy évszázad (1918–2017) erdélyi magyar irodalmát (...) a korábbi kényszerű önkorlátozások megszűnte után, külső és belső cenzúrától véglegesen megszabadulva.”

Láng Gusztáv föleleveníti utolsó találkozásukat – 2015. május 1., Margitsziget – s az ott fölmerült ötletet, gondolatot: „Ismét kiadhatnánk egy közös könyvet (...) kritikai írásainkból egy válogatást, amely szemlélteti hűségünket és következetességünket a hajdani Kántor–Lánghoz.” Az elsónél tágabb horizontú, 1918-tól napjainkig terjedő korszak erdélyi irodalmának megírása is fölmerült bennük: „egyébként másik (rejtett és meg nem valósult) szándékunkat is tükrözte: a romániai magyar irodalom teljes történetének megírására vállalkozó szándékot.” Ez, sajnos, nem valósult meg!

A „társ-kaland” folytatódott, többek közt az e kötetben olvasható virtuális „párbeszéddel”, amely visszaidézi az előzményeket, a mű geneziséét, betekintést enged a megírás műhelytitkaiba. Megelégedéssel állapítják meg, hogy „jóslásaink többnyire beváltak”.

A második fejezetben, a poétikatörténettől az irodalomtörténetig haladva kérdezik: „hol vagyunk (mi)?” Előző – Gintli Tibor – Schein Gábor, Grendel Lajos, Bóka László, Pomogáts Béla, György Péter által írott – irodalomtörténeti munkák szemlézésekor „erdélyi szemmel” fogalmazzák meg a maguk nézeteit, értékítéleteit, észrevételeit. Elismeréssel adóznak azok iránt – Czine Mihály, Ilia Mihály, Pomogáts Béla –, akik Erdélybe mint virtuális szellemi Tündérkertbe látogattak, erkölcsi támogatásukkal, elismerő, értékelő szavaikkal, tanulmányaikkal, köteteikkel fölhívták a figyelmet valós értékeinkre, polgárjogot szerezve azoknak az anyaországi irodalmi köztudatban, „csökkenteni tudták a »tyúkudvar«-érzetet”.

Kiábrándultság – Építés. Huszonöt év (1919–1944) Ezzel az alcímmel indul a „kaland” lényegi része: az erdélyi irodalom története első szakaszának bemutatása. A társadalmi kiábrándultság, a passzivitás zsákutcájából kellett kitörni ahhoz, hogy építkezhessünk. Kántor Lajos utal az impériumváltás okozta identitásválságra: „A kisebbségbe kerülés pillanatától az identitás megszűnt »született« jog vagy kötelesség lenni; csak annak és akkor volt »identitása«, aki és amikor vállalta. Döntés, választás dolga lett tehát a korábbi adottság, az erkölcsi tényező. A kisebbség így lett erkölcsi közösség...”

A közösségépítés legeredményesebb, leghatásosabb munkásai a szellem emberei – írók, költők, irodalom- és intézményteremtő, alkotó és szervező képességekkel megáldott személyiségek – voltak. Nem véletlen, hogy ezek a tanulmányok szinte kivétel nélkül 1990 után születtek, amikor szabaddá vált az emlékezet joga, amikor nyilvánosan vállalhatóvá vált az őszinte vélemény. Soraikat a felfedezés, a megismerés örömeivel olvashatjuk. A szerzőpáros e bőséges Panteonból idézi meg és érdemeikhez méltó módon méltatja a kötet lapjain Reményik Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, György Lajos, Szabó Dezső, Nyirő József, Tamási Áron, Dsida Jenő, Ligeti Ernő, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ignác Rózsa, Karácsony Benő, Markovics Rodion, Jékely Zoltán, Böződi György, Szemplér Ferenc, Szabédi László, Gellért Sándor életútját, műveit, illetve annak jellemző részeit, korrigálva a róluk alkotott negatív megítéléseket, torzításokat, kiemelve oly vonásokat, amelyekről eladdig hallgatni kellett. Soraikból a tudományos megalapozottságon túlmenően – kimondva vagy kimondatlanul – kiérződik a szubjektív kötődés melege, annak öröme, hogy végre valóban érdemük szerint szólhatnak a látókörukben felvillanó szerzőkről, közösségi indíttatású szolgálatukról, amelyet Erdély irodalmáért, Erdély magyarságáért tettek.

Miért is tették? Idézzük Ligeti Ernő szavait: „...élni akarunk, egyenrangban akarunk lenni másokkal, a mi emberi létünket akarjuk átmenteni fiaink számára, nyelvünket és kultúránkat, ehhez ember és Isten előtt jogunk van és ezt tőlünk senki rossz néven nem veheti.” Küldetéstudatukról vallanak Dsida Jenő sorai is: „Mondják, apáink bűne, ami történt. / Mindegy. Mienk a végzet és a sors. / Ők még a múltba révednek tükörként, / mi már a sodró víz tükrén, a gyors / jelenben látjuk arcunkat s a törvényt: / Tünni – a bölcsek ételén a bors, / okulni – szükség, megbocsátni – jóság, / dolgozni – ez a legnagyobb valóság.” (*Tükör előtt*) A múlt század húszas/harmincas éveiben leírt szavak üzenete ma is időt álló igény és követelmény. Akkor is, ma is adott egy realitás: „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség” – olvashatjuk Kántor Lajos egyik írásában. A tanulmányok híven példázzák, hogy – cseppben a tenger – a rész az egész helyett szól: egyes szerzőkön, műveiken túlmenően a tájhaza irodalma ismerhető meg, amely, sajátos motívumai ellenére, szerves része a magyar irodalomnak, számos szállal kötődik az egyetemes irodalomhoz, hozzájárul annak gazdagításához. Mi a közös bennük? Általános érvényű az a szándék és gondolat, amelyet a *Termés* című folyóirat szerkesztői hitvallásáról olvashatunk: „odaadással, híven szolgálni a szellemet, a szépet, a magyarságot”. A könyvben élénk idézett szerzők (s a kimaradtak is) elmondhatják azt a szöveget, amelyet Gellért Sándor sírkövén olvashatunk a szatmárnémeti református temetőben: „Én nem maradtam adósa az életnek, az élet maradt adósom énnekem.”

Folytatás – elutasítás – kiteljesedés

Nem véletlen, hogy a következő időhatárokat – 1944–1989 – átívelő időszak, a száz esztendő kaland dereka alkotja a kötet legterjedelmesebb fejezetét. Első látásra feltűnik: folytatás – másképp.

A háborút követő, a párizsi békét megelőző két esztendő az erdélyi magyar kisebbség számára ígéretes eseményekkel – köztük a Kisebbségi Minisztérium megalakítása, az általa kidolgo-

zott Kisebbségi Statútum, valamint a Bolyai Tudományegyetem, továbbá a Zene- és Színművészeti Konzervatórium létrehozása Kolozsváron... – indult, reményét keltve a szabadságjogok kiterjesztésének, érvényesítésének.

A társadalmi, politikai változásokkal egy időben újraéledő irodalomban is kibontakozóban a polarizálódás a hagyománykövető vagy hagyománytagadó, a két háború közötti korszak irodalmi örökségének felvállalása/követése, illetve annak tagadása, azzal szakító irodalompolitika között. Egyfelől ott van a Benedek Marcell képviselte „a társadalmi haladás vonalán álló és nemzetiségi”, hangsúlyosan „erdélyi program”, a két háború közti irodalmi élet kontinuitásának lehetősége. Másfelől a Gaál Gábor nevével fémjelzett új irány, amely a kommunista eszmék irodalmi letükrözését, szolgálatát tűzte zászlajára. Az esztétikum és a dogma összeecsapásának végkimenetelét a politika dönti el, az utóbbi javára.

Az átmeneti időszakban –1944 és 1948 között – még felcsillan a remény: valóban a szivárvány szimbolizálta új nyárderű köszönt az erdélyi magyarságra. Idősek és fiatalok sora hitt abban, hogy az erdélyi magyar irodalom számára elérkezett „a második újrakezdés, a nagy remények kora”. Ezzel magyarázható, hogy a két háború közötti magyar irodalom kiválósága, Kós Károly is aktív politikai szerepet vállal: „Szívvel-lélekkel csatlakozunk ahhoz a mozgalomhoz, amelyik arra törekszik, hogy Erdély magyarságának végre egyszer tisztességes munkalehetősége és nyugalma legyen.” Alig telik el két-három esztendő, máris „aggódva állapítja meg, hogy a demokrata program gyakorlatba ültetése késik, megtorpanást észlel, sőt reakciós folyamatot”.

A szellemi élet alakulásában/alakításában a kolozsvári *Világosság* című napilap és az ugyanott induló *Utunk* című irodalmi lap játszik fő szerepet. Irányítói – Balogh Edgár, illetve Gaál Gábor – nyíltan a baloldali, kommunista párt képviselte egypólusú társadalomépítő szándék szolgálatába álltak, szervezték/irányították azt az írói közösséget, amely elfogadta a felkérést. A mai olvasó számára igen tanulságosak azok az írások, melyek a háború előtt indult, az e korban is élő és alkotó személyek – Horváth Imre, Nagy István, Szemlér Ferenc, Szabédi László – életútját, életművét vagy annak egy-egy szegmensét villantják fel, kivetítve a későbbi csalódások, kiábrándulások, sőt, tragédia bekövetkeztét is. Székely János *Mórok* című drámájának végkifejlete, áttételesen ugyan, de híven példázta: „az erdélyi magyarságon sem segített a kommunista diktatúra előtti ideológiai és erkölcsi behódolás”. Az Erdélyből az 1944/45-ös évek fordulóján az anyaországba, illetve a diaszpórába eltávozott/elmenekült újabb százezernyi magyar között szép számmal voltak írók is. Veszteségeinket szemlélteti, érzékelteti Láng Gusztáv írása a regényíró Wass Albertről, kinek „életműve a lappangó kánon része” lett, s maradt mindmáig.

A „száz év kaland” e szakaszának kezdetét taglaló írások csak áttételesen utalnak – például Szemlér Ferenc tézisregényeiről szólóan – a korabeli kánonra: „alkalmazkodnak azokhoz a politikai elvárásokhoz, melyeket a diktatúra a közelmúlt értelmezésével és irodalmi »tükrözésével« kapcsolatban megkövetelt.” Ugyanilyen értékítéletet olvashatunk ki a Nagy Istvánról írott sorokból, akiben „a realista társadalomábrázoló” ígéret csak addig maradt érvényben, „amíg a politika végzetesen meg nem fertőzte”. De mégsem írható minden az írók, költők rovására. A szemléletváltást fékezte, gátolta a korabeli irodalompolitika. Ennek kihatásaként vált megállapíthatóvá: „...a hitekből tévhitek lehettek. A tanokból áltanok, az érvekből dogmák. A reményekből reménytelenségek.” Az 1957-ben újraindult *Korunk* szerkesztősége a munkatársi viszonyt eszmebarátsággá érlelte, de így sem szabadulhatott a kor béklyóiból: „a párt ideológiája, politikai gyakorlata nemhogy a tagadást nem ismerte (kivéve a polgári világot), a kérdés jogát sem fogadta el, főbenjáró bűnnek tartotta azt”.

Noha az egyetemi katedrára került Láng Gusztáv irodalomtörténész, s a *Korunk*-szerkesztőként kibontakozó irodalomkritikus benne élt a korabeli irodalomkritika forrásaiban, a jelen kötetben csupán „megkésve”, az első húsz évet meghaladó idő múltával reflektál rá. Az e

korszakhoz fűződő írások mögött a legkorábbi dátum 1966-ot jelöl, azon év s a későbbiek magasából méltatja, szemlézi az általuk fontosnak ítélt irodalmi jelenségeket, irányzatokat, alkotókat. Az ekkor keletkezett művekből, illetve a róluk szóló méltatásokból is kisejlik a kor által előírt/elvárt követelményen túlmutató szándék. Releváns példa erre Páskándi Géza „párbaja a valósággal”, melynek alapállása „az esztétikumban való kielégülés”, „az érzelmi teljesség igénye”, „egy új értékű erkölcsi rend szabadsága” iránti vágy. Lírájában, prózájában, drámáiban mindenkor jelen lévő eszme „az értelmezés szabadsága, a szerepvállalás szabadsága, az identitásörzés szabadsága” megjelenítését szolgálja. Ez különösen fontos érték, ha tudjuk, s nem feledjük, hogy „életművének nagy része egy szabadsághiányos korban keletkezett”. Ezzel rokon jellegű gondolatokat közvetít a Kányádi Sándorról szóló futó emlékeket rögzítő írás, amely az életműből kitűnő „tisztaság” motívumára hívja fel a figyelmet, valóságos kérdésözönnyel utalva a költőt foglalkoztató gondolatokra: „hazugságok és megalkuvásra csábítások hálójában kell a költőnek igazat mondania (...) lehet-e, van-e értelme. (...) Van-e foganatja a költői szónak? Cselekvés-e a vers a minden cselekvéslehetőséget kisajátító hatalom ellenében?” Költői kérdések – mondhatjuk. Kányádi Sándor mindvégig, megalkuvás nélkül járta a maga igaz útját. Akkor is megszólalt, ha látnia kellett, hogy „mivé lett a mindnyájunkat megőrizni hivatott hagyomány, ha »giz-gaz« szennyezi, és mételty pusztítja?”

E kor romániai magyar irodalmi életének fontos momentuma, fejlődéstörténetének meghatározó eleme/fóruma lett az 1969-ben létrehozott *Kriterion Könyvkiadó*. Igazgatója – Domokos Géza – lett „a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben”; küzdött rendületlenül „a vörös plajbászos vitézkedőkkel”, cenzorokkal, aparatszikokkal, önkéntes és hivatalbeli feljelentők seregével. Vezérletével e kiadó lett s maradt – a lehetőségek legvégső határát súrolva/feszítve – az *Erdélyi Szépművészeti Céh*vel azonos szerepet betöltő, múlhatatlan és feledhetetlen értékű, nyilvánosságot nyújtó fóruma a romániai magyar irodalomnak.

A számbavétel fontos eleme a szerzőpárosnak az emlékirodalomra való odafigyelése. Találó értelmezés, miszerint „az emlékiró az idő emigránsa”, aki „utóidejű nézőpont” magasából idézi vissza az eseményeket, melyeknek cselekvő részese, netán befolyásoló személyisége volt. Kacsó Sándor, Nagy István, Balogh Edgár ilyen tárgyú kötetei, s a későbbieké is, sokban árnyalják, személyesítik meg ismereteinket a korról. Bár az önmagukba nézés mindig szubjektív jellegű, azon túlmenően általános érvényű gondolatokat is közvetítenek, segítenek az író és a kor jobb megismerése, megértése folyamatában.

Jeleztük fentebb, hogy az írások jó része recenzió, valamely mű megjelenése idejéhez kötött többnyire jelen idejű megnyilvánulás, értékkereső és -feltáró reflexió. Hosszan idézhetnénk példákat arra, hogy az alkotási folyamatokból kiragadott rész miként tükrözi vissza az egészről vallott értékítéletet, az íróra jellemző karakterjegyeket, melyekben a kor irodalmi élvonalába tartozó írók, költők – Gáll Ernő, Horváth Imre, Sütő András, Deák Tamás, Bálint Tibor, Bajor Andor, Fodor Sándor, Panek Zoltán, Szabó Gyula – arculata, írói világa tárul elénk. Színes, értékes, mélységet és magasságot visszatükröző világ, a sokat tapasztalt nemzedéké, amely a lehetőségek határát ostromolva maradt és lett hű hagyományainkhoz, serkentette az olvasókat is bátor szembenézésre, nemzetiségi sorsának vállalására.

Az átmenetet levezénylő és abban cselekvő részt vállaló idősebb nemzedék s a hozzájuk társuló fiatalokból az évek során kialakuló derékhad mellett, a hatvanas évektől egyre fontosabb szerepet töltött be a Forrás-nemzedék névvel jelölt, a Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos mögé felsorakozó szerzőgárda. „Megtörtént a szakítás az addig érvényesnek tekintett szocreál költészettani elvekkel...” Mi váltotta ki a költői forradalmat? „...a kisebbségi költő léthelyzetét elsődlegesen jellemzi, hogy az összemberi ideálok cselekvő megvalósításától mintegy elzárja kisebbségi mivolta. Szava bármilyen hatásos, csak a maga szűk közösségében találhat visszhangra, amely a többség szándéka által irányított közéletet jelentősen

nem befolyásolhatja...” Ők mégis föl vállalják a lehetetlennel határos harcot: „Mit számít a Te, az Ő, az én halhatatlanságom – / egyedül küzdelmünk számít az egyetemes megmaradásért.” (Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*) Az e táborba tartozó alkotók művei „egy nemzedék nevében, egy nemzedék sorsáról vallanak. Annak a nemzedéknek a sorsáról, amelyik békére és szabadságra szomjazva, ziháló ujjongással akart maga mögött hagyni egy lélekzaklató kort.” Ezt a törekvést, küzdelmet, megújító költészetet példázzák – az említettek mellett – a kötetbe beválogatott recenziók/értékelések Hervay Gizella, Szöcs Kálmán, Vári Attila, Palocsay Zsigmond könyveiről. Ugyane folyamat volt észlelhető, tapintható a prózában is: „...epikánk megelégette a sematizmus fullasztó légkörét, s kitárta – néha erőszakos mozdulattal egyenesen kitörte – az új témák és formák éltető levegőjétől őt elzáró ablakokat.” E folyamat felívelő vonalán a derékhad mellett ott találjuk Király László, Pusztai János, Szilágyi István, Kiss János, Györffy Kálmán, Mózes Attila, Bodor Ádám, Bogdán László... nevét. Ezt a folyamatot szemléltetik a Cseke Péter és Lőrincz György publicisztikai, szociográfiai/szociológiai témájú köteteiről írott méltatások is.

A jelzett időszakról szóló értékelést, a rá való visszatekintést nem zárhatjuk anélkül, hogy ne említsük súlyos veszteségeinket, több jeles írónk/költőnk Erdélyből történő eltávozását okán. A kezdetekkor – 1944/45-ben – Tamási Áron és Ignác Rózsa Magyarországra, Nyirő József és Wass Albert nyugatra távozik. A diktatúra 1971 után szigorodó/korlátozó/tiltó irodalompolitikai intézkedései következményeként újabb hullám veszi kezdetét. Azok nevét említjük, akikről a kötetben a szerzők bővebben, vissza-visszatérően szólnak: Páskándi Géza, Hervay Gizella, Bodor Ádám, Csiki László, Vári Attila, Kocsis István, Veress Zoltán, Szöcs Géza, Panek Zoltán, Banner Zoltán, Beke György, Pusztai János, akikről eltávozásuk után a sajtóban említés sem történhet, műveiket levették a könyvtárak polcairól, kivonták a kereskedelmi forgalomból.

Új korszak, 1989 után

A temesvári szikra fellobbantotta a hamu alatt mindvégig szunnyadó, lényegében soha ki nem hunyt parazsat. „...a tiltások hosszúböjtje után” ott álltunk egy új éra küszöbén, magunkkal hozva súlyos évtizedek felhalmozódott, vérünkbe/tudatunkba vésett/áramoltatott örökségét, amint és ahogyan azt Csiki László fogalmazta meg: „...eleve és elvből nem fogadjuk el, hogy nemzetiségünk vagy akár földrajzi, anyagi helyzetünk szerint kisebbségiek vagyunk, és ha mégis azok lennénk, azt természetes állapotunkként kellene megélnünk. Egyik – de csakis egyik – eleme sorsunknak a helyzetünk, de nem a jellemvonásunk. Ne tegyük azzá, ha rajtunk múlik, és akkor sem, ha másokon. (...) Tudom, de nem hiszem mégsem, hogy politikai alkukon, határrendezéseken múlik a kisebbségi lét, és végképp nem fogadom el, hogy a hatalom kegyéből adható, visszavehető az identitásom. Nem is harcolni akarok érte, hanem élni vele.” Közösségként, egyénenként is éltünk vele: az újra életre keltett intézményeink, a sorra alakuló könyvkiadók, profiljukat megváltoztató vagy új irodalmi lapok létrehozása, jeles évfordulók megünneplése, nemzetiségi hagyományaink újraélesztése és ápolása, nagy hírű magyar tannyelvű gimnáziumok újraindítása szemlélteti, visszamenőleg is, hogy az életakarát, a cselekvés készsége és képessége nem hunyt ki bennünk. Ez távolról sem jelentett valamiféle bezárkózási törekvést. Nem feledtük: „Erdély az együttlét földje. De a különlét is. Igazi együttlétre akkor lesz lehetőség, ha a különlét joga, szabadsága természetes módon megadatik majd nekünk.”

Megadatott? Az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom intő jel volt: a Kánaán földje még messze van.

A palackból kiszabadult szellem légáramlata legszemléletesebben az irodalomban érhető tetten. A kötet szerzőpárosa recenziók, méltatások sorában hívja fel az olvasók figyelmét az új

kibontakozásra, kiemelten azokra az alkotókra, kiknek munkássága a szabadabbá tett szellemi légkörben érett be, teljesedett ki: Szöcs Géza, Szilágyi István, Kovács András Ferenc, Markó Béla. „Az erdélyi magyar irodalom új nemzedéke mindjárt az 1989-es fordulat után kereste az önálló megszólalás lehetőségét.” Tegyük hamar hozzá: elmondani, leírni mindazt, amiről addig hallgatnunk kellett. A Markó Béla *Csatolmány* című kötetéről írott sorok a mai olvasót is elgondolkoztathatják: „...egy dicsőnek igazán nem nevezhető korszak hiteles tükre, egy többé-kevésbé szomorú korszaké, amelyben tulajdonképpen ma is élünk – és amelyet túl kell élnünk.” Jelzés, utalás ez a mindmáig megoldatlan nemzetiségi gondokra, a román társadalomban a kezdetektől – az 1918-as gyulafehérvári ígérek ellenére – meghonosított, mindmáig „túlélő” jogsértő és korlátozó nemzetiség ellenes politikára. Életakarunk megnyilvánulásaként kell említenünk, hogy a politikai/szellemi fordulatot megért nemzedék nem csak kereste, hanem meg is teremtette a nyilvánossághoz vezető fórumokat is.

A fiatalabb generációhoz tartozók – Kelemen Hunor, Balázs Imre József, Orbán János Dénes, Láng Zsolt, Vida Gábor, Molnár Vilmos, Lövétei László László, az irodalomtörténész Borcsa János – új s új ösvényeken haladva fogalmazták meg a maguk életérzését, rajzolták meg a világhoz való viszonyulásuk koordinátáit. E kötet szerzőpárosa szólhatott továbbá azokról is, akikről, 1990 előtt, az országból történt távozásuk miatt évtizedekig szólni sem szólhattunk: Csiki Lászlóról, Szöcs Gézáról, Kolozsvári Pap Lászlóról, Banner Zoltánról, akik műveikben mindenkor hűségesek maradtak a szülőföldhöz, az erdélyiség szelleméhez.

A teljességre törekvés horizontján ott találjuk azokat az alkotókat, akik születésük okán/jogán, alkotó tevékenységük révén, közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba kerültek az erdélyi magyar irodalmi élettel, különösen értékes szolgálatot tettek az anyaország irodalmával való kapcsolat kiépítése, a vasfüggönyön túli megismertetése érdekében. Elsősorban a Kolozsváron született Cs. Szabó László és Poszler György, a Marosvásárhelyen született Dragomán György és Bartis Attila, valamint a Kolozsváron született Szabó T. Anna szolgálatáról és irodalmi munkásságáról írott sorokkal válik teljesebbé az erdélyi literatúráról alkotott kép, továbbá azok említésével is, akik – köztük Fejtő Ferenc, Balassa Péter – a múlt évtizedek során Korunk-munkatársként, vendégtanárként építettek hidat Erdély és Magyarország, Erdély és a nyugati magyar szellemi élet között.

A hatvanas évektől kialakult egy másik kommunikációs vonal is: a Szeged és Kolozsvár között „megépült metróalagút”, „azon közlekednek újra s újra levelek és tanítványok, rajtuk mind az Ilia-pecsét.” A Kántor Lajos által megidézett, Balázs Imre József versében felröppentett „álhír” arra a jószolgálati tevékenységre utal, amely mögött van a szegedi Tiszatáj folyóirat s annak főszerkesztője, Ilia Mihály, ott van az Erdélybe sűrűn jövő-menő hátizsákos diákok sora, akik a vázhatóságok éberségét kijátszva hozták/vitték a kéziratokat, a tiltó listán szereplő, indexre tett könyveket. Az említett folyóirat mellé felsorakozott a debreceni Alföld, felsorakoztak az irodalmunk önkéntes „nagyköveteiként”, értő és avatott elemzőiként számon tartott tudósok, tanárok, szerkesztők, művészettörténészek – Görömbei András, Szokolczay Lajos, Bertha Zoltán, Ablonczy László, Sas Péter, Márkus Béla, Elek Tibor, Cs. Nagy Ibolya – , akik könyvekkel, tanulmányaikkal, előadásaikkal segítették, folytatták a Németh László által a múlt század húszas éveiben elindított, a megismerés–megértés–szeretet pilléreire emelt híd építését, mindkét irányba kibontakozó szellemi forgalom elősegítését.

Helyszínelő jegyzetek – évfordulók – búcsúztatók

A szerzőpáros a kötethez kiegészítésül csatolt három rövid fejezetet.

Közülük az első személyes kötődéseikről szól, a szülőföldhöz, alkotókhoz, eseményekhez, találkozókhoz fűződő szálak, amelyek külön-külön és együtt formálták életszemléletüket és életérzésüket, érdeklődési körüket és pályaválasztásukat.

Kántor Lajos ragaszkodása szülővárosához, a kolozsvári Mikes Kelemen utca 15. számú házhoz – „melynek kapuján belül Kolozsvár él” – szülei, nagyszülei, még előbbi felmenői otthonához, amely időben és térben is origóként volt jelen az életében, ahonnan elindult, ahova mindig visszatért. Visszaidézi a négy nemzedéket átfogó időt s a kort, amely benne is tovább élt: „Kolozsvárnak is boldog kora volt ez? Megelőzője, valamiképpen már részese a »száz év magánynak« – amelyet most az irodalomban próbálunk bejárni.”

Láng Gusztáv emlékezése az Erdély észak-nyugati táján fekvő Erdődről indul ki, s vezet Szatmárnémetin át Kolozsvárra. Arról a vidékről, amely oly jeles személyiségek szülőhelye volt – Szinerváralja Erdősi Szilveszter Jánosé, Nagykároly Károli Gáspáré, Szatmárnémeti Dsida Jenőé, Nagybánya Tersánszky Józsi Jenőé, Nagykároly Kaffka Margité.

A szűken értelmezett szülőhely a továbbiakban kitágul. A tájhazán túl egy nagyobb közösségbe, a nemzeti kisebbségbe, mely, helyzetéből adódóan, nem csupán befolyásolta életüket, de keretet – korlátokat is – szabott számukra: „...ahol minden lényeges kérdésben közvetlen vagy közvetett népszavazás dönt, ott a kisebbség, mely szótöbbséget soha el nem érhet, a döntéshozatalban csakis mellékszerepet játszhat.” Láng Gusztáv ebből következően utal a kisebbségi jogok korlátozására, az „elcsángósodás” veszélyeire, a többség és kisebbség eleve egyenlőtlen viszonyára, arra, hogy „az önmegőrzés minden gesztusa kihívás vagy egyenesen büntett a kisebbséget elnyomni és megsemmisíteni akaró hatalom szemében.”

Az önmegőrzés, túlélés szigetei voltak az egybeszerveződő/toborzódó kisközösségek, baráti közösségek, amelyek Kántor Lajos találó megfogalmazásában „Kis-Weimar”-ként, „Másvilág klub”-ként válhattak/váltak az őszinte kitárulkozások, hasznos eszmecserék, nemzedékek önszerveződésének szigeteivé. Ugyanő utal arra – Bodor Ádám *Sinistra körzet* című regényéből kiragadott sorokban –, hogy létezett egy másféle sorsképlet is: azoké, akik politikai perekben elítéltekként, halálra szántakként tengették életüket a Duna-delta munkatáborjaiban.

Az évfordulós megemlékezések, pályatársi köszöntések is irányjelzőként utalnak a szerző szellemi látómezejére, személyes kötődéseire, értékjelző törekvésére. Kántor Lajos e vonatkozásban üdvözli Bánffy Miklós műveinek a kiadását, azt, hogy a kolozsvári Polis Kiadó jóvoltából „feltámad az írásba foglalt örökség”. A születésnapjok jókívánságok címzettjei – Gálfalvi Zsolt, Dávid Gyula, Csávossy György, Szilágyi Júlia és Szilágyi István – a megemlékezés révén széles baráti köreiről vall meleg szavakkal, arról a szellemi holdudvarról, amely körében otthon érezte magát, akikhez kölcsönös tisztelet és megbecsülés szálai fűzték.

Az idő múlása nemcsak örömet jelent, hanem gyászt, búcsút is azoktól, akik életüket, alkotó erejüket az irodalomnak szentelték, akik műveikkel a szép, a jó, az igaz és a szent nemes eszményei szolgálatába álltak. Tették akkor is, annak ellenére, hogy a zord idők ellenükre dolgoztak. Tanulságosak a Cs. Gyimesi Éva 1989. március 3-án keltezett megállapításai: „A történelem ott történik, ahol nem önjelölt társadalomrendező végzi a szereposztást előre kijelölt forgatókönyv szerint, hanem ahol módja van bárkinek szerepet vállalni és kimondani a maga replikáját... A történelem manapság nélkülünk történik. Mert ahol a hatalom monologizál, ahol nincs semmilyen párbeszéd, ahol egymással is megszűnünk párbeszédet folytatni, hiszen az veszélyes, ott a történelem szünetel: ott egy minden jövőtől megfosztott, nyomasztó jelen van csupán.” Ebben a politikai/társadalmi légkörben vállalta/folytatta a maga harcát, szolgálta az irodalom nemes ügyét Cs. Gyimesi Éva, valamint kortársai: Lászlóffy Aladár, K. Jakab Antal, Veress Zoltán, Mózes Attila, akikről e könyv lapjain Kántor Lajos búcsúzik.

Az előbbi névsort fájdalommal kell kiegészítenünk Kántor Lajos névével, aki 2017. július 22-én hunyt el, aki – a kötetben olvasható írásainak dátumozása szerint – élete szinte utolsó napjáig alkotott.

A kötetzáró adattár – a szerzőpáros irodalomtörténeti és kritikai kötetei – példázza, mily sokoldalú, értékes munkát végzett az erdélyi irodalmi élet szolgálatában.

A száz év kalandra csábító kötetek – az 1971-ben megjelent és a mostani – között létezik egy összekötő kapocs, egy gondos szerkesztői kéz: az idén 90 esztendejét betöltött Dávid Gyula avatott munkája, aki e könyvek kiadásában is értékesíthette azt a hatalmas tudásanyagot és tapasztalatot, amelyet az évtizedek folyamán felhalmozott. Egy dolgos, Erdély irodalmához elkötelezett élet ajándékaként vehetjük kezünkbe e kiadványokat, biztatásul a magunk kalandjához.

Elődök nyomában – Kortársak közelében

Pályatársai, az irodalombarátok szeretettel, mély megbecsüléssel és tisztelettel köszöntötték a 90. életévét betöltő jeles kolozsvári irodalomtörténészt, Dávid Gyulát. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Erdélyi Múzeum Egyesület közös kiadványa – *Corollarium* –, valamint a kolozsvári Magyar Főkonzulátus épületében rendezett ünnepség, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete által adományozott *Tiszteletbeli Professzor* cím adott hangsúlyt a jeles eseménynek.

Az ünnepelt a figyelmességet megköszönő szavak mellett, maga is megajándékozott bennünket, az erdélyi magyar irodalom szerelmeseit/barátait, az őt méltató írásunk címében jelölt, körülhatárolt témában fogant kötettel². A benne foglalt írások születéséről a hátsó borítólapon a szerző maga igazít el: „Nagyjából tizenöt év terméséből válogatva állt össze ez a kötet, tartalmát tekintve az erdélyi/romániai magyar irodalomhoz, egyes írókhoz–költőkhöz, az irodalmi élet meghatározó mozzanataihoz kötődő írásokból.” Az alkalmi előadások, konferenciák, évfordulós ünnepségeken elhangzó méltatások „némiképp meghatározták a hangvételt is: egy valóságos közönségnek kívánták közvetíteni immár klasszikusnak számító nagyok vagy kortársak művét, az erdélyi magyar irodalmi élet egy-egy, a maga korában fontos intézményének történetét. Legtöbbjükhez személyes is a kötődésem, s ettől jó néhány írás születésekor sem tudtam – nem is akartam – elhatárolódni, hiszen életem része volt irodalmunk életének, számos esetben az ő életüknek is.”

Ez korántsem csak egyéni, személyes érdeklődés, vonzalom kérdése, hanem az erdélyi magyar közösségé, önismeretének, megmaradásának alappillére is. Hisz az irodalom önmagán túlmutató, közösségformáló és megtartó erőként válik társadalomformáló tényezővé. „A kisebbségi helyzetben a két világháború között – és tudjuk, azután is – sok minden addig szilárdnak hitt értéket elveszítve, az irodalom válik a megmaradás egyik legfontosabb, lelkeket megtartó erővé.(...) Az irodalom lesz az az eszköz, amely kifejezi milliók érzéseit, gondolatait, az irodalom az, amelyen át milliókra lehet hatni.”

Azt mondhatjuk: könnyű dolga volt. Hisz az évtizedek során, a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségében, majd az általa alapított Polis Könyvkiadóban „házhoz jött” az irodalom. A több mint egy évtizedig rács mögé zárt, peremre szorított léthelyzetből visszatérhetett ama szellemi áramkörbe, amely, 1918-at követően, „a kisebbségi lét ajándéka”-ként hozta létre az erdélyi magyar irodalmat, amely a kisebbségbe sodródott magyarság élő lelkiismerete, a helytállást és megmaradást szolgáló igéje lett.

A kötet címe is jelzi a kibontakozás, értékteremtés folyamatának időbeni határait. Az első huszonöt év ismeretanyaga Dávid Gyula életében is a tanulás, az egyetemi évek, a családi házból vagy közvetett úton nyert emlékek formájában gyarapodott, vált életvezető tétellé, személyiségét, szellemi látókörét meghatározó, gazdagító forrássá. Az azt követő közel hetvenöt esztendő közvetlen tapasztalata az előbbiekre épülve, szigorú mércével fogadva szélesedett; harminc éven át folytatott küzdelemben a diktatúra szellemőrségével az elhallgatás/elhallgattatás, a tiltás gátjai ellenében. S eljött a nem remélt ideje annak, hogy 1990 után kinyíljon a tér, a szellem kiszabaduljon a palackból. Dávid Gyula életkorára rácsfolva lett – a közéleti szerepvállaláson túl – fáradhatatlan kutatója, hirdetője, tudatosítója, számtartója mindazon értékeknek, amelyek Erdély magyar irodalmának legjavát jelentik.

² Dávid Gyula: Elődök nyomában – Kortársak közelében. Előadások, emlékezések, tanulmányok Polis Könyvkiadó Kolozsvár, 2018

Mostani kötete, felsorakozva az eddigiek – köztük a nagysikerű, Mikó Imrével közösen megalkotott *Petőfi Erdélyben*, a *Tolnay Lajos Marosvásárhelyen*, az *Erdélyi irodalom – világ-irodalom*, az *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* című tanulmánykötetek, a *Kiáltó Szó*, az *1956 Erdélyben...* – mellé, kiegészítve azzal a több tucat kötettel, amelyek megjelenése fölött a kiadók – Kriterion, Polis – íróasztalai mellett/fölött ő virrasztott/bábáskodott, híven jelzi: nagy idők tanújaként, cselekvő részeseként áll előttünk.

I.

„a kisebbségi élet megsokszorozódott felelősséget jelent egymás iránt.”

Sokatmondó, szellemi látókörének értékhorizontjáról tanúskodik az a szelekció, amelyet az elődök nyomába szegődő irodalomtörténész a kötet első részében – *Elődök nyomában* – elénk tár, jelezve azokat a sarokköveket, amelyek törekvésének, érdeklődésének irányt szabtak.

Elsőként – tíz írásba/előadásba sűrítve – Reményik Sándor életét, életpéldáját, életművének különböző szegmenseit ismerhetjük meg. Azét a költőt, azt az életművet, akit/amelyet évtizedekig száműztek a romániai magyar irodalmi köztudatból, könyveinek birtoklása is bűnnek számított. Joggal teszi fel Dávid Gyula a kérdést: „*Ki is ő voltaképpen? Mi a tartalma napjainkban egyre nagyobb népszerűséget hódító költészetének?*” A válasza: az 1918-as összeomlást követően „azonosult nemzete fájdalmával, kétségbeesésével”, „a szülőföldhöz való hűség, a ragaszkodás hitvalló hangjait szólaltatta meg”, aki „a kisebbségi sorsba került társaival megtalált azonosulást vitte magasabb szinten, közösségmegtartó erőt, hitet sugározva”, akinek versei arra figyelmeztettek, hogy „olyan értékeink vannak, amelyeknek megbecsülése megmaradásunk záloga”...

Költői életműve előzményei sorában – hívja fel figyelmünket Dávid Gyula – ott találjuk azokat a „rövidprózai darabok”-at, amelyeket a századelőn írt és jelentetett meg, melyekben „a látványokhoz fűzött gondolatai között – minden fiatalon magára öltött világfájdalom ellenére – körvonalazódik a *homo moralis*, amely később költészetének is meghatározó tartalma lesz”. Mi is ez a tartalom? Ezt leginkább a költői hitvallás, a művekbe kódolt ars poetica hordozza magában, jelzi olvasói felé. A tanulmányokban fellelhető bizonyágtételek közül említünk néhányat: „Ő, csak legyen a fény forrása én, / Apró gyermekek bálványozott fája, / Én az idegen, én a jövevény. / Égő fenyőfa, égő áldozat, / Akit az Isten ősi otthonából / Emberek öröme elhozat.” (*A karácsonyfa éneke*); más megközelítésben: „Ez pedig a költészet: / Hogy a test ismét Igévé legyen. / Igévé váljak ismét én magam, / Igévé embertársam, nemzetem, / A testté lett Mindenség új Igéjévé.” (*A test Igévé lőn*); nemcsak Igében, hanem cselekvésben is: „Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek az alj a felhajtott kupában, / Az idegen vérben leszek a méreg, / Miazma, láz, lappangó rút féreg, / De itthon maradok.” (*Eredj, ha tudsz...*) 1930-ban, az Erdélyi Helikon ankétjára válaszolva, az irodalom tágabb összefüggésben betöltött hivatásáról tesz hitet: „Hogyan lehetséges, hogy a legösszetettebb nemzet négy államba szakadt fiai annyira hisznek a magyarság kulturális erejében és hivatásában? (...) az irodalmat egyikük sem tartja pusztán magáért valónak (...) Itt a probléma magja a magyarság megtartása az irodalom által.” Ő, akit a dogmatizmus kultúrpolitikája „omló világ árnyékkapitánya”-ként aposztrofált, a valóságban a helytállás, a „nekünk lehet – mert kell” erkölcsi imperatívuszát vallotta és hirdette. Joggal írja Dávid Gyula: „Reményik nemzedéke hitte – és ezt a hitet adja tovább nekünk is –, hogy a kisebbségi élet megsokszorozódott felelősséget jelent egymás iránt.” Sőt azon is túl: „A hazaszeretet számára mindennél szentebb dolog volt...” Máig ható tanítás, ma is érvényes erkölcsi imperatívusz.

Eljött az ideje annak, hogy „több évtizeden át tartó elhallgatás, megbélyegzés után, az 1989-es romániai fordulatot követően Reményik Sándor költői hagyatékát ismét a megérdemelt megbecsülés veszi körül”. Ebben pedig – művei újrakiadásával – megtisztelő szerepet vállalt a Dávid Gyula által vezetett Polis Könyvkiadó. Személyes hozzájárulásának bizonyosága az e kötetbe foglalt előadás-ciklus, a Reményik-költészetet áttekintő, az életművet vagy annak egy-egy szegmensét – istenes versei, szerelmi költészete, a korhoz és kortársaihoz (jelesen Dsida Jenőhöz) fűződő kötődés... – értő és avatottan elemző írások. Költészete jobb megismeréséhez segít hozzá a kortársi értékelések, recepciók számbavétele. Németh László, Sík Sándor, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Áprily Lajos... nyomán levont következtetés: „...erdélyi költő volt. Erdélyi költő és magyar költő.” Eljött az ideje annak, hogy – Babits Mihállyal szólva – hagyatéka teljességét birtokba vegyük, s a magunkénak valljuk.

Dávid Gyula két világháború közötti erdélyi magyar irodalma iránti érdeklődésének másik fókuszpontja Bánffy Miklós. Mind Reményik Sándor esetében, mind Bánffy Miklós vonatkozásában is érvényes, hogy, művei újrakiadásával felmérhetetlen értékű szolgálatot tett az író reneszánsza újra kibontakoztatása érdekében. Ezt segítette elő az életmű irodalomtörténeti értékeinek feltárása/tudatosítása a mai irodalmi köztudat számára.

Tudjuk, hogy a kolozsvári *Utunkban* 1957-ben kibontakozott *Nézzünk hát szembe...*-vita során Bánffy Miklós is „elbukott”, kétségtelen érdemei ellenére továbbra is „szellemi karanténban” maradt. Újabb küzdelmes évtizedeknek kellett eltelniük ahhoz, hogy ébresztése – a *Reggeltől estig* és a *Bűvös éjszaka* című kisregények kiadásával – sikerre vezessen, újabb évtizednek ahhoz, hogy a diktatúra bukása hozza művei feltámadását. hogy a „kényelmetlen nagyúr” életműve újra polgárjogot nyerjen az erdélyi és az egyetemes magyar irodalmi köztudatban. A Dávid Gyula által megrajzolt életút távolról sem zöldmezős sikerpálya; megélhette a magán- és közéleti csúcsok napfényes csillogását; megélhette a mellőzöttség pokoli szenvedésig vezető, a létét is ellehetetlenítő, a kilátástalanság rémét eléje vetítő mind szűkebb ösvény járhatatlanságát. A pályáiv a bonchidai kastély Versailles-t idéző pompázatos világából vezet a fűtetlen kolozsvári szobáig, a végtelen gazdagságból a napi gondoktól roskadozó reménytelenségig; széles visszhangot keltő drámáitól, az erdélyi arisztokrácia életét kritikusan megjelenítő *Erdélyi történet*től az „őszikék”-nek nevezhető alkotásokig, az írók soraiból való kitagadásig.

Amiképp hamvai, a halálát követő negyed század múltán visszatértek az imádott Erdély földjébe, irodalmi munkássága is újra ott lehet az anyaország és Erdély könyvtárainak, könyvesboltjainak, a munkásságát elismeréssel fogadóknak a könyvespolcain. Műveinek utóélete a hazai kiadások után eljutott a világsikerig.

Ennek egyik figyelemre méltó szegmense a Bánffy-művek román fogadtatása és az utóéletét élénk táró Dávid-tanulmány, a benne megidézett Ion Chinezu és Gavril Scridon elismerő/értékelő soraival.

Nem véletlen, hogy az 1918 után repatriálók tízezrei ellenszelében Erdélybe hazatérő Kós Károly és Bánffy Miklós neve összeforrt, külön tanulmány tárgyalja az őket egymáshoz fűző eseményeket, törekvéseket, egymással párhuzamos, sőt egyazon célért végzett cselekvési szálatokat. Bár köztük „óriási a származásbeli távolság – írja Dávid Gyula –, *életművüket összekapcsolja az irodalom körein messze túl szerteágazó érdeklődésük, s a magyar közösség iránti elkötelezettségük (...)* közel hozza őket egymáshoz: a szűkebben vett szülőföld, Erdély szeretete és a sorsa iránti felelősség”. Közös törekvésük és munkájuk gyümölcse közt említhető az erdélyi magyar irodalom alakításában betöltött vezérszerep. A köztük kirajzolódó párhuzam a második világháborút követő hónapokban is tetten érhető: a bonchidai kastély felgyújtása, illetve a sztánai Varjúvár kifosztása. „...ugyanazt kapja most mindenki: a bizonytalanságot, a hajléktalanságot, a máról holnapra való tengődést” – emlékezik vissza Kós Károly, aki 1966-ban így idézi élénk, kegyelettel adózva, pályatársa emlékét: „...37 éve, hogy

megismerkedhettem vele itt, Kolozsváron, és azóta sok-sok mindent éltünk és tusakodtunk együtt vagy egymással szemben. De csak most érzem igazán és fájdalmasan, mennyire szerettem és becsültem ezt az embert, aki a maga osztályának sorsát olyan jól előre látta, és olyan bölcs belenyugvással tudta viselni az utolsó pillanatig.”

Kós Károly a *Kiáltó Szó* című kiáltványban életprogramot szabott a kisebbségbe sodródott erdélyi magyarság elé: a túlélésért, a megmaradásért; cselekvést a passzivitással szemben; jövőképet, mely megtarthat bennünket az új államkeretben. Nemcsak programot adott, de a közéletben, az irodalomban a legjobbjai, legaktívabbak közt alkotott, kezdeményezett, dolgozott azért, hogy a szülőföldre való ragaszkodásból fakadó „erdélyi lélek” cselekvő erővé váljon. Mégis meg kellett érnünk, hogy születése centenáriumán a román hatalom janicsárjai aljas rágalmakkal illessék emlékét, az ünneplést betiltsák. Amiként az általa tisztelt és becsült Bánffy Miklós életműve, 1990 után Kós Károly munkássága is megérhette a „perújítást”. Nemcsak a megismerés, az újra befogadás jelenthet gazdagodást! A léleknek is szüksége van újabb s újabb impulzusokra. „...*ha meg akarunk maradni, ha magyarként akarunk megmaradni Erdélyben, ma is a Kós-féle lélekre, s az ő példája alapján Makkai Sándor által megfogalmazott hitre van szükségünk.*”

A két világháború közötti korszak erdélyi szellemi életében kiemelkedő jelentőséggel bír az 1924 tavaszán hat erdélyi író által megalapított *Erdélyi Szépművés Céh*, valamint a Kemény János által 1926 nyarán Marosvécsre összehívott helikoni munkaközösség kezdeményezte, 1928 májusában indult *Erdélyi Helikon* folyóirat. A körjük szerveződő íróársadalom teljesítette ki a transzszilvanizmus eszme köré szerveződött irodalmat.

Kötetünk lapjairól a kor legjobbjainak arca tekint felénk.

Elsőként Áprily Lajos kolozsvári évei elevenednek meg, aki a nagyenyedi Református Kollégium katedrájáról már ismert és elismert költőként érkezik a kolozsvári Református Kollégiumba, a frissen kiadott irodalmi lap, az *Erdélyi Helikon* élére. A kolozsvári boldog, termékeny évek száma azonban igencsak szűkre szabott: 1929-ben Magyarországra távozik. A hozzá mély baráti szálakkal kötődő költőtárs, Reményik Sándor, versben búcsúzik tőle: „Ha te elmegy, mi néma csendben álljunk, / Néma csendben és lehajtva fejünk, / Mert mindannyian bűnösök vagyunk, / Hogy Téged, Téged elveszíthetünk, / Hogy Téged, Téged meg nem tarthatunk.” (*Elmegy...*) Áprily Lajos levélben búcsúzik, indokolja távozását: „Ki a hibás? Egy »presque fataliste« álláspontból letekintve nem látok senkiben sem hibát emiatt, csak a világháború utáni történelmi áradás sodrát érzem meg erősebben.”

A második portré a Berde Máriaé. Indoklása: „...*emlékeztető a feledésből évtizedekkel ezelőtt feltámasztott, de aztán újra elfelejtett író művére, ösztönzés egy újabb »újraolvasás«-ra. Hiszen az író halála után műveiben él, de csak azokban a művekben, amelyeket a későbbi nemzedékek újra meg újra olvasnak.*” Ő az, aki művein túlmenően a *Vallani és vállalni* vitaindítóval kora nemzeti és társadalmi kérdéseivel szembesíti író társait. Nézeteit, a műveiben fölmutatott üzenetet – a Szász Károly által megfogalmazott alapgondolat, „*tedd a hasznos tehetőt*”, szellemében – értelmezve jegyzi meg Dávid Gyula: „...*nincs olyan helyzet – üzeni Berde Mária kortársainak, s üzeni nekünk is, mai olvasóinak –, amely felmenthetne bárkit a közössége iránti kötelességétől. És nincs olyan helyzet, amelyben ne adódna lehetőség, ennek a kötelességérzetnek a szellemében cselekedni.*”

Ez illusztris sorból, témakörből nem maradhatott ki Tamási Áron sem. Az író hazatéréseit, jelesen pedig a műveinek a második világháborút követő erdélyi újrakiadásait, az értük folytatott küzdelmet visszaidézve méltányolhatjuk ma is. Hisz a Mű hazatérése önismeretünk gazdagodását hozta magával. Utalás történik a kompromisszumokra, a megismerés érdekében bevállalt csonkításokra, a kipontozott részek utalta tiltásokra. Olvasóként, befogadóként ugyan ki gondolt akkor erre? A fontos az volt, hogy „az 1973–1986 között megjelent hat

Tamási-kötet összpéldányszáma 184 700 volt.” Beszédes jelzése ez a szellemi szomjúságnak, irodalmi örökségünk iránti megbecsülésének és tiszteletének.

Tamási Áron kortársa, a Benedek Elek által szekértáborba szervezett székely írók kimagasló személyisége volt Nyirő József. Jancsó Béla jegyezte meg róla: „*Benne és általa érkezett el az erdélyi irodalom színében legközpontibb problémájához, a székely psziché kifejezéséhez.*” Ezt a gondolatkört húzzák alá Dávid Gyula sorai is: „...*mintha az író számára a történetek csak ürügyül szolgálnának arra, hogy lírai áradásait szabadjára engedhesse, hogy székely népe iránti szerelméről, legendák ködébe vesző, onnan előragyogatott múltjáról, rejtelmes-sejtelmes, tudat mögötti ősi rítusrétegeket hordozó lelkéről vallhasson.*”

A kötet első tömbje a továbbiakban két olyan alkotóval ismerkedtet meg, akik az irodalmi központoktól – Kolozsvártól, Marosvásárhelytől, Nagyváradtól – távol éltek: Olosz Lajossal, aki Kisjenőn, és Varró Dezsővel, aki Désen élt és alkotott. A vidéki elszigeteltségben született alkotások nem maradtak észrevétlenek. Jeles pályatársak, kritikusok méltatták Olosz Lajos „költői eszközeinek egyediségét” (Reményik Sándor); „asszimmetrikus én-költészetét” (Szentimrei Jenő); „minden vers vonalvezetése tiszta és egyszerű” (Illyés Gyula)..., amiképp Varró Dezső alkotásai is kedvező, elismerő fogadtatásnak örvendhettek: „...meglepő szép és új hangú írásokkal jön” (Reményik Sándor); „a jövő erdélyi magyar líra legérdekesebb ígérete” (Dsida Jenő); „...költő volt, igazán az életével összenőtt saját költészetében élt, kicsit jobb híján ábrándozva, kicsit éhezve, kicsit félretaposva, kicsit patópálosan” (Lászlóffy Aladár).

II.

*„Igazat dalolok: jaj, én megcsalódtam,
Legényes, leányos álmokba halódtam.
S mégis, mégis, lelkemben él a remény,
hogy az igazság nem tünemény!”*

Páskándi Géza

A szerző, a kötet második felében – *Kortársak közelében* – a második világháborút követő korszak szellemi, irodalmi életébe nyújt betekintést. Az írások többsége különböző alkalmakhoz – születési centenárium, évfordulók, megemlékezések... – kötöttek, továbbá új könyv megjelenése, színházi bemutató kínálta/igényelte a megszólalást, értékelést. Ez is jelzi e fejezet sokszínűségét. A sorok közt, az előző rész értő, avatott elemzésein túl érzékelhetően jelen van, érződik a személyes kötődés nyújtotta érzelmi többlet. Az empátiát az is segíti, hogy a szerző sorsa sok tekintetben összeforrt azokkal, akikről szól. Életútjuknak nemcsak tanúja, hanem, sok esetben, velük sorsközösségben élte meg azt az időt, amely a diktatúra, a dogmatizmus, az ideológia, a cenzúra béklyóiban vergődő szellemi emberek, az erdélyi magyar írók próbatétele is volt.

A kötetben szereplő írók, költők, közéleti személyiségek idősebb nemzedékének egyéni és közösségi pályáíve sok tekintetben hasonló. Bajor Andor életpéldája híven jelzi azt az utat, amelyen önakaratukból, majd kényszerűséből járniuk adatott: ahhoz a korosztályhoz tartozott, amely „*a világ dolgaiban tájékozódni próbáló ésszel reménykedve fogadott be olyan világeszmét, amelyik igazságosabbnak és emberibbnek hirdette magát (...)* sokáig tápláltuk magunkban – élesztettük újra és újra – a hitet az eszme megvalósíthatóságában, s nem együnknek kegyetlen tapasztalatok árán kellett eljutnunk az eszméletig. Bajor talán az elsők közé tartozott, aki felismerte annak a világeszmének – főleg megvalósulásának – visszáját, s aki aztán egy életen át nem szűnt meg a kettőt szembesíteni egymással.” Benkő Samu is „*ott menetelt a »fényes szellők« csapatában, a Móricz-kollégisták között, abban a hitben, hogy a*

szocializmus lehet az út egy új, emberibb világ felé”, onnan vezetett a tudományos munkásságát meghatározó ars poeticához, amelyet nyolcvan életév magaslatából visszatekintve így összegez: „a szavak egymás mellé illesztésében elsősorban erkölcsi parancsnak engedelmeskedtem”. A példázat folytatható. Mikó Imre, az orosz hadifogságból való hazatérésekor „azonosul” a már uralmon levő rendszerrel. „*Nem kellett hosszú időnek eltelnie ahhoz, hogy azt tapasztalja, a magasztos elvek és a nacionalizmus elleni harc paravánja mögött ott tenyésztek Romániában is a nacionál-sovinizmust, a kommunizmus dogmájával összekevert kisebbségellenességet.*” Domokos Géza is „...abban a huszadik században élt, amelyben magyarnak maradni, emberként megmaradni nem volt könnyű. (...) ...ő is hittel és lelkesedéssel vetette bele magát a szocializmus csillagzata alatt elénk rajzolt »szébb világ« forgatagába (...) járta meg a maga útját »a hittől az eszméletig«”. Horváth István is azok közé tartozott, aki „egy »hazugság nélküli élet« megírásának őszinte vágyával” indult a költői pályán (...), de visszatalált a költői magatartását kezdettől vezérlő gondolathoz, s tehetségének forrásához: a »Magyarózdi toronyalja« világához.”

A kötet írásai arra is fényt vetnek, hogy mi volt az a belső erő, amely az alkotókat előbbi példázatokkal jelzett úton elindította, az a belső tűz, amely a lelkiismeret szavát életvezető elvvé emelte. Bajor Andor eképp vetette papírra: „...minden írónak az a feladata, hogy győzze meg az emberiséget: a szén igazi állapota a gyémánt még akkor is, ha a levegő füsttel és a föld korommal van tele”. Bálint Tibor színpadi hőse – Vincze Kálmán – nyitó monológjában exponálja az író reményét/szándékát: „Hittem, hogy arról a tenyérnyi helyről, ahol íróasztalom áll, ki fogom mozdítani a földet a sarkából”. Az írói szándék, a művekkel/művekben kifejezésre kívánczó gondolatok indítéka különféle forrásból fakadhat. Kacsó Sándor szerint „szükségét érezzük annak, hogy mérlegre helyezzük mindazt, amit megéltünk, amit tettünk, amit vállaltunk. Tanúságul és tanulságul szeretnénk átadni a »maradvák«-nak, hogy ők is továbbadják aztán vagy hogy a lehetőség szerint kikerüljék a személyes életnek és a bennünket megpróbáló helyzeteknek azokat a buktatóit, amelyeken mi már jól-rosszul túljutottunk”. Szabó Gyula regénye – Gondos atyafiság – megjelenésekor, az ötvenes évek végén, már a korabeli állapotokkal való szembehelyezkedés jelei mutatkoznak: „egy új írói raj jelentkezésének eszményei-problémái tárulnak fel előttünk: szembekerülésük a sematikus jelszó- és propagandairódalommal, az »olvasás«-t csak formálisan elfogadó, valójában belülről fékező irodalomirányító hatalmasságokkal.”

Dávid Gyula ígéretes egyetemi karrierjét kettétörte az '56-os magyar forradalmat követő erdélyi megtorlási hullám. Súlyos börtönévekre ítélték. „...*tanulmányaimat Szamosújváron és a Duna-deltában folytattam.*” A büntetés letöltése után „*1970-ben – némi vízvezeték-szerelői utótanfolyam után – engem is kiválasztott a Kritérium csapatába Domokos Géza.*” Bekerült abba a szellemi alkotóműhelybe – „*a nemsokára Kritérium néven elhíresült kiadó kolozvári szerkesztőségébe*” –, amely meghatározó szerepet vállalt és töltött be az erdélyi/romániai magyarság életében a nemzeti identitás megőrzéséért, a kultúra ápolásáért, irodalmi élete szervezéséért vívott küzdelemben.

Érthető, hogy e kötetben megkülönböztetett figyelmet és teret szentelt Domokos Géza munkásságának, elhelyezve őt az erdélyi panteonban. A negyvenes évek végén indult karrierje töretlenül ívelt felfelé: főszerkesztő, írószövetségi alelnök lett, s az 1968-at követő enyhülés szülte Kritérium igazgatója. Tudatában volt a felelősségnek, amely a kinevezéssel rá hárult: „...*nevünk mércét jelent, értékek próbakövé. Tehát elsősorban igényt akar jelezni. Igényesnek kell lennünk minden vonatkozásban. Önmagunkkal és másokkal szemben...*” A maga elé tűzött elváráshoz mindig hű maradt. A Kritérium műhelyéből két évtized alatt több mint 3200 könyv került ki, 26 milliót meghaladó példányszámban. A siker titka/kulcsa – Domokos Géza „kiváló kapcsolatépítő képességé”-n, diplomáciai érzéken túlmenően – az volt, hogy „a Kritérium építhetett munkatársaira, szerzőire, a szerzők pedig építhettek a Kritérium és

igazgatója munkájára.” Az igazgatói szék korántsem a nyugalom szimbóluma volt. „...adott esetekben kompromisszumokat is kell kötnie. Ezeket azonban soha nem a maga javára, hanem ügyek érdekében kötötte.” A Kriterion által megjelentetett könyvek sikerén méltán osztozhattak a kiadó műszaki/művészi munkatársai, a kötetben megidézték, a könyvek lelkét szenvedélyesen fürkésző Bálint Lajos műszaki szerkesztő, továbbá Deák Ferenc könyvgrafikus, valamint Géczi A. János kiadói szerkesztő, később maga is könyvkiadó.

A Kriterion kolozsvári szerkesztősége valóságos szellemi műhellyé vált. Az előbb említett műszaki/művészi munkatársak mellett az erdélyi magyar irodalom jeleseit is soraiban tudhatta. E fejezet különösen tág teret szentel arra, hogy személyiségük megidézésével a hetvenes-nyolcvanas évekről közvetlen képet alkothassunk magunknak.

Elsőként Páskándi Gézárról, az ötvenes évek „új költői rajzás”-ának nagy költő-ígéretéről, aki nem csupán a börtönökben, hanem a kolozsvári esztendőknél is társa lehetett. A személyéhez kötődő hat írás reflektorfényében áll elénk, szemléltetve/példázva azt a hitet, melyet sem a börtön, sem a „célszemély”-re irányuló szigorú „kékszemű figyelem” nem tört meg, hirdette/vállalta azt, amit első kötete címadó versében oly határozottan kimondott: „Igazat dalolok – jótét hülyék ellen, / s róka–tekintetek vizslatják a mellem. / Igazat dalolok: jaj, én megcsalódtam, / Legényes, leányos álmokba halódtam. / – S mégis, mégis, lelkemben él a remény, / hogy az igazság nem tünemény! (...) Édesanyám, édesanyám, te rázz fel legalább – / Szabadítsd ki, szabadítsd meg, szabadítsd, szabadítsd / hitem piros madarát!” (*Piros madár*) Oly költői, fájdalommal tetézt hitvallás ez, amely sírig tartó programként írható életműve fölé, azt követően is, hogy áttelepült az anyaországba. A Dávid Gyula által megidézt életút jellegzetes erdélyi sors, magyar sors: ifjúi lendület, bátor kiállás, szembenézés a szenvedéssel, felülemelkedés oly költői/írói magaslatra, ahonnan Dsidát, Adyt, Kós Károly követő apostolként buzdított a küzdésre a beolvasztás, a homogenizálás démonaival szemben. Kisebbségi stratégiája ma is élő, érvényes programot állít elénk. Abban hirdeti, fogalmazza meg az egyre inkább szórványosodó kisebbség megmaradásának és túlélésnek feltételeit: „kifejlődött nemzettudat, nemzetiség tudat, ezen belül a nyelvi-kulturális összetartozás-tudat”, „a nemzetiségen belüli biológiai körforgást” bizonyító számarány és a „saját értelmiség iránti igény”, amely értelmiség – teszi hozzá, „a kulturális asszimiláció és disszimiláció egyensúlyát jól tudja tartani”. (*A nemzetiségi kérdés metafizikája*) Őt igazolta az idő, hisz több mint „negyedszázaddal a kommunista világrend és a román nemzeti-kommunista diktatúra összeomlása után változatlanul időszerűek, a világ pedig sajnos, azóta sem lépett előre ebben a nyilvánvalóan nem csak magyar, hanem összeurópai, sőt világdimenziójú kérdésben.”

Ugyancsak a Kriterion szerkesztőségi közösségben lesz társa az általa nagyra becsült kisebbség-politikus, Mikó Imre, kinek születési centenáriuma kínált/igényelt méltó megemlékezést. 1944-et követően a két háború közötti ifjúsági mozgalom nagy ígérete előtt is lezárultak a tehetségéhez, tudásához mért kibontakozás kapui. A Kriterion programjával összhangban vallotta – írásaiban, történelmi tárgyú regényeiben tanúságot tett, s az „előtte járók” példázatát idézve –, hogy „a felelősség érzésének a szülőföld iránt is a szellemi színvonal emelkedésével kell nőnie.” A bolyais múlt, a kiadói munka – a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztése – hozta közel Dávid Gyulához Balogh Edgár személyiségét. Találó jellemzése – „...életútja minden veresége után újra tudta rendezni magában az épp lehetséges feladatokat, s azok talaján lábát megvetve indult el megvalósításukra”.

Dávid Gyula látóköréből nem hiányozhattak kora jeles gondolkodói, alkotói. Fábián Ernőről *Naplójegyzetei* megjelenése kínál megszólalási alkalmat. A kovásznai elszigeteltségből figyelte, követte az erdélyi magyarság sorsát, küzdelmét a megmaradásért, iskoláiért, különös figyelemmel arra, hogy „a 80-as évekre már igencsak felerősödő és egyre agresszívabbá váló »homogenizáció« ellenében meg tud-e maradni a romániai magyarság mint etnikai-nemzeti

közösség, vagy pedig sikerre vezet a beolvasztására, likvidálására irányuló hatalmi szándék?” Az azokban az években felerősödő „menekülési reflex”, a „minden emberi tartást feladó alkalmazkodás”, a „minél gyorsabb asszimilálódás” ellenszelében hirdette a példaadás erkölcsét. Az ország másik sarkában, a mikolai magányba száműzve élő Gellért Sándor életművének kiadása elé „a magyar forradalom leverését követő visszarendeződés jeges lehelete” emelt áttörhetetlen gátat. A perifériára szorított költő emléke is adósságaink súlyát, terhét növeli. Joggal írta sírkövére: „Én nem maradtam adósa az életnek, az élet maradt adósom énnekem”. Ugyancsak a perifériára szorított alkotó életét élte, az elítéltetésben Dávid Gyula sorstársa, Páll Lajos korondi költő is. A róla írt sorok indítéka: „védekezés a feledés ellen”, azok emlékének az életben tartása, akik az ’56-ot követő koncepciós perek áldozatai lettek az erdélyi magyarság elitje megfélemlítése, elhallgattatása végett. A Veress Zoltánról írott sorokat is a gyász, a veszteség fölött érzett fájdalom diktálja. Neki „a diktatúra legsötétebb éveiben sikerült kiszakítania magát a kényszerűség varázsköréből”. Fizikailag Svédországban élt, de lelkében sose szakadt el Erdélytől. Az Erdélyi Könyv-Egylet létrehozása, az *Erdély kövei* címmel kiadott könyvsorozat ezt az elszakíthatatlan szálát/kapcsolatot példázza: „minden egyes kötet vallomás is volt elvesztett szülőföldje iránti cselekvő hűségéről.”

A Kriterion szerkesztőségi szobája olyan szellemi kilátó volt, melynek horizontján, Dávid Gyula látókörében is – mint csillagvizsgáló távcsövén a csillagrendszer – látható volt az irodalom minden rezdülése. S hallható a Szilágyi Domokos személyiségének fényes csillagát elhomályosítani kívánó „besúgó”-téma körött/fölött támadó „feszítsd meg” ricsaj. A kor megtorló gépezetének aljasságát, manipulációit belülről, személyes sorsán megtapasztaló Dávid Gyula a költő védelmére kelt. Páskándi Gézátt idézte: „se a bűn, se a bűntudat nem ítéltet az érték felett”. Ebből az axiomatikus ítéletből következőleg sorjáznak egy magánlevélre adott nyílt válasz kérdései, amelyek a személyhez kötött ügy lényegét társadalmivá fokozzák: „*Hát nincs senki, aki észrevegye, hogy napjainkban (az írás születése: 2008 – MJ) változott módszerekkel, de a »bűn« pellengérre állítása nyomán az arénában felharsanó üvöltésben épp az értékeink kérdőjeleződnek meg? Hogy sokkal körmonfontabb módon, mint ’89 előtt, folytatódik a mi kicsi társadalmunk morális felbomlasztása? Hogy nemcsak a »bűn«, hanem az érték fölött is ítéletet mondunk? Hogy összekeverjük a kettőt?*” Kérdésre a válasz: „*...törjünk ki ennek az új közösségbomlasztásnak a bűvköréből! Legalább most ne engedjük manipulálni magunkat!*”

III.

„...mindenfajta politizálásnak célja és értelme nem lehet más, mint a magunk közösségének megtartása, építése.”

A kötet harmadik tömbje – *Összefüggések, háttértörténetek* – célkeresztjébe már nem írók, költők, hanem irodalmi áramlatok, az alkotók számára cselekvési keretet, megnyilatkozási fórumot biztosító, lehetőséget teremtő kiadványok kerülnek.

Elsőként is a két világháború közti erdélyi magyar irodalmat fémjelző transzszilvanizmus, az erdélyi gondolat jegyében született alkotások jellemző vonásának, szellemi keretének a közös nevezője: „cselekvésmodell”, „vállalás-etika”. A „megmaradás belső erőinek szerveződése” korántsem jelentett öncélú bezárkózást, hisz a kezdetektől hitet tett „a magyar irodalom egysége mellett”, föl vállalta „a jelen problémáinak ábrázolását”, egyik alaptétele volt „az erdélyi népek szellemiségének közössége, kölcsönös meghatározottsága”. Az Erdélyben együtt élő nemzetiségek egymáshoz közelítésének – a hídépítés szándéka – kötetünkben felmutatott

szép példája „az európai műveltségű nagy román író”, Lucian Blaga személyiségét és munkásságát felidéző írás. „A megismerés személyes kapcsolatok eredménye is.” Áprily Lajos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc műfordításai, Kádár Imre és Makkai László tanulmányai, a kolozsvári magyar színház bemutatói vezetnek el oda, hogy maga az író is a transzszilván törekvésekkel egybehangzóan nyilatkozzék, 1940-ben, a már kirobbant háború árnyékában, drámája kolozsvári bemutatása során: „a magyar és román kultúra közeledés egy gesztusa, s ez a közeledés most szükségesebb, mint bármikor”.

A két háború közötti irodalmi, alkotó tevékenység „ernyőszervezete” volt a marosvécsi írói parlament, egyik fontos, ha nem a legfontosabb gyűjtőlencséje az 1924-ben alakult Erdélyi Szépmíves Céh kiadványát, sajtó fóruma pedig az Erdélyi Helikon folyóirat. Létkérdésük: „a sajtó olvasóközönség kinevelése”.

A gyümölcsöző cselekvéshez elkerülhetetlen volt egy szellemi központ létrejötte, kialakulása. Nagyvárad, Marosvásárhely, Temesvár, Arad, Kolozsvár „versenyéből” az utóbbi, az „akkor még 80%-ban magyar város” került ki győztesen. Itt alakultak meg a magyarság politikai/érdekvédelmi szervezetei, itt jelent meg az Ellenzék és a Keleti Újság, amely maga köré gyűjtötte a legjobb erőket, itt hozták létre az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványát, s itt jelent meg, 1928-tól, az Erdélyi Helikon folyóirat.

Ezzel párhuzamosan, egy időben született meg a Benedek Elek által székértáborba gyűjtött alkotókat tömörítő székely írócsoport, melynek létrejöttét a *Tizenegyek* című antológia, jelesül, Balázs Ferenc adta hírül; ikonikus személyiségei közt ott találjuk Nyíró Józsefet és Tamási Áront. Alkotásaik, témáikon túlmenően, a műveikben jelen levő faluábrázolás légkörében jelen levő feszültség megjelenítése hoz újat. Ők teremtik meg a „székely természeti mitológiát”; novelláikban „a természetfölötti, a természeti és az emberi világ sajátos egységben” van jelen. Kettejük művészetében „érik egyetemes magyar irodalmi érték az, amit a húszas évek elején mint »székely ízt« hoztak magukkal”. A harmincas években fellépő új nemzedék – Böződi György, Kovács György, később Horváth István – által megjelenített faluképet már „egy erősen társadalomkritikai, szociografikus szemlélet” határozza meg.

A húszas-harmincas években kiadott történelmi tárgyú regények az olvasók nemzettudatát kívánták megalapozni, történelmi tudatukat elmélyíteni, erőt sugallni a megmaradásért vívott napi küzdelemben. A kezdetet követő évtized végén mind hangsúlyosabbá lett az az igény, amely a „vallani és vállalni” vita indíttatására, a jelen társadalmi kérdéseinek, problémáinak a fölvetését szorgalmazta. Az ilyen tárgyú művek szerzői evégett hozták létre, „irodalom megújító szándék”-kal, az *Erdélyi Magyar Írói Rend* csoportosulást. A kezdeményezés jelezte „a hőskorban kialakult magyar intézményrendszer és ideológia megmerevedését, s alternatívát próbált adni rá”.

A cselekvés alternatíváját kívánta nyújtani „a túlélés évtizedeiben” fellépő fiatalok közössége is. Az *Erdélyi Fiatalok* lap köré csoportosult ifjak törekvésén túlmenően, az 1935/1936-ban Kolozsváron megjelent *Hitel* című folyóirat köré tömörülve „*azon fáradozott, hogy az akkori magyar valóság problémáival tudományos szigorúsággal szembenézzen, hogy a kisebbségi magyarságot a magyar múlt és szellem valós értékeinek ismeretével nemzettudatában megerősítse*”, továbbá, 1939-ben, célul tűzte ki: „*megteremteni a közösségbe való bevonás, az együvé tartozás érzetét és a közös célok öntudatosítása útján a legteljesebb lelki egységet*”. E küldetés tudat, közösségszolgálat a háborút követő években – a két világháború közötti sok más magyar kezdeményezésekkel, intézményekkel együtt – áldozatául esett a román nacionál-kommunista ideológia elnyomó rendszerének, a kisebbségi magyarság bomlasztását célzó politikai törekvéseknek. Ígyképpen „a hivatalosan sokáig »fasisztának« bélyegzett *Hitel* szellemisége” is hamvába hullt. A hatalom a későbbiekben is elfojtott minden, múltbeli örökségünk birtokba vételére irányuló kezdeményezést. Újraértékelésre, érdemei szerinti méltatásra csak 1990 után kerülhetett sor – különösen sokat tett ezért az anyaországban a

kolozsvári származású, Leányfalun élő Szász István Tas, Erdélyben pedig Boros Zoltán dokumentumfilmje és Dávid Gyula tanulmánya.

Észak-Erdély visszacsatolása az anyaországhoz „új szakaszt nyit Erdély legjelentősebb magyar irodalmi folyóirata történetében”. Az Erdélyi Helikon megfiatalodott szerkesztői gárdával néz az új korszak elé. Az 1940. novemberi száma, „a kisebbségi korszak erdélyi magyar irodalmának fő vonásairól” nyújt áttekintést, a decemberi számban „...nemcsak az öröm és lelkesedés, s nemcsak a változás napjainak néhány felemelő vagy tragikus eseménye örökítődik meg, hanem – a jövőt illetően – bizony fenntartás is kifejezést nyer”. Új feladataik közé sorolják: „egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni”. Az új helyzetben megfogalmazott program reális helyzetfelismerésből fakad. „Meggyőződésünk, hogy amiképpen az erdélyi magyarság élethitének és öntudatának ápolása általános magyar érdek volt a múltakban, még fokozottabban azzá kell válnia a jövőben. (...) A bécsi döntés (...) Erdély s az erdélyi magyarság életproblémáját megnyugtatóan és véglegesen meg nem oldotta. Erdély ugyanis különvaló tájegység a nagy magyar tájegységen belül. Egység, melynek sorsát kettőbe vágással tartósan megoldani nem lehet. Ezért valljuk, hogy amiképpen az elmúlt huszonkét év alatt szellemi téren az Erdélyi Helikon az egységes magyar szellemet szolgálta és őrizte, amellet most ugyanúgy kell szolgálnia és őriznie mai csonkaságában is az egész Erdélynek szellemi és lelki egységét.”

Az 1944–1945-ben bekövetkezett újabb impériumváltás következményei közt említhetjük a nagy múltú folyóirataink – *Erdélyi Helikon*, *Hitel*, *Termés* – megszűnik, intézményeink jó része végnapjait éli. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság még négy évig vegetál, ám 1948. november 18-án – az „elvtelen magyar egység” ellen meghirdetett harc következtében – „más civil szervezetekkel, egyesületekkel együtt – a KZST kapuit is bezárták”.

A fordulatot követő idők reményt keltő eseménye a Bolyai Tudományegyetem létrehozása, „a felső fokú színész–, zene– és képzőművészképzést vállaló Magyar Művészeti Intézet kapunyitása, az önálló Magyar Tankerületi Főigazgatóság megszervezése...” A magyarság abban a reményben él, hogy a háborút lezáró békekonferencia az erdélyi magyar nemzetiség érdekeit is figyelembe veszi. Ennek jelzésére több fórumon is hangot adtak a közösségi elvárásnak.

E forrongó, reményt és vereséget hordozó időben indult meg Kolozsváron az *Utunk* című irodalmi lap. Az első számokra a nyitottság volt jellemző. Az írókhoz intézett megszólításra – *Mit tartanak irodalmunk legfontosabb kérdésének?* – érkezett és közölt válaszok a hagyományok folytatását remélték. Gaál Gábor, Bánffy Miklós, Kós Károly, Kemény János, Méliusz József még a sokszínűséget, az alkotói szabadságot, a legmagasabb rangú erkölcsi felelősséget... nevezik meg. Az 1946. júliusában, a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület szucsági konferenciáján, azonban, néhány szám után, felismerték s kimondták: „az *Utunk* nem a mi utunk, mert szerkesztői a kommunista hatalom szolgálatára vállalkoztak minden keresztyén emberi, erdélyi, magyar, népi és minden szent érték ellen”. Felismerésüket az idő igazolta: néhány szám után „a proletkultossá szűkült *Utunkban*, a tűzzel–vassal osztályharcos vehemenciával uralomra jutott szocreálnak kétségtelenül szerepe volt”, a következő évtizedekben a hatalom hűséges szócsöve lett.

A kötetzáró írás – „*Levél a „népszolgálatról”*” – vitairat, a múltba és jövőbe tekintő állásfoglalás az irodalomnak „közösség iránti elkötelezettségéről”, hivatásáról. Mi késztette e tárgyban megszólalásra a szerzőt? A napjainkban elburjánzott ama állásfoglalás, szemlélet, mely „az egyén szabadságát mindenek fölé” helyezi „számukra az »elkötelezettség« szinteszt szitokszóvá vált, s azok, akik képviselték, megbélyegzettek vagy legalábbis mellőzöttek” lettek. A népszolgálat magatartás-modellje akkor sem veszítette érvényét, amikor „az új rendszernek nem »népszolgálatot« vállaló, hanem őt alázatosan kiszolgáló értelmiségre volt szüksége”. E kényszerítő és megszorító körülmények között is „a romániai magyar értel-

miségnek sikerül összeszednie magát, s legjobbjai felsorakoztak egy új »nemzetépítésre«.» És föl kell sorakozniuk a jövőben is. Az írók, a közéleti szerepet vállalók ma sem feledhetik: „mindenfajta politizálásnak célja és értelme nem lehet más, mint a magunk közösségének megtartása, építése.”

Dávid Gyula kötetének ott a helye az erdélyi/romániai magyar irodalomtörténet alapvető munkái között, azon szellemi építőkövek között, amelyek a múlt hagyományait követve, nem csupán ismerethalmazt nyújtanak, hanem szellemi táplálékot is a nemzetiségi érzés életben tartásához, kiváló alapozásul a jövő nemzetstratégiája megalkotásához.

Tudományos alaposságát a rendkívül bő és az adott téma háttérét megvilágosító jegyzetanyaga igazolja, s amint a névmutató terjedelme is arra utal, hogy mily hatalmas ismeretanyagra épített, jelezve annak mélységét, hitelességét.

Corollarium

(Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére)

„Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek
Az emberiségért valamit!
Ne hamvadjon ki haszon nélkül e
Nemes láng, amely úgy hevít.”
(Petőfi Sándor)

A könyvről írott méltató sorainkat – lévén, hogy latin tudásunk általában igencsak hézagos – indítsuk az internetről kölcsönzött szóértelmezéssel: „corollarium: a corolla (corona diminutivuma) szóból származik, virágból font koszorú”-t jelent. Régmúlt időkben a kedvenc színészeket és/vagy jó barátokat ajándékozták meg vele.

A tisztelet és megbecsülés jele a fenti címmel/alcímmel az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Erdélyi Múzeum Egyesület által kiadott, Bartha Katalin Ágnes szerkesztésében megjelent kötet³. Címzettje – amint az az alcímben olvasható – a 90. életévét betöltő Dávid Gyula író, irodalomtörténész, könyvkiadó, jeles közéleti személyiség. A jelképes koszorú azt a személyiséget illeti, akit sorsa arra predesztinált, hogy az erdélyi szellemi élet, s különösképpen az erdélyi magyar irodalom hűséges, tudós számtartója, fáradhatatlan munkása legyen: az egyetemi katedra ígéretes oktatója, az egykori Kritikon Kiadó kolozsvári fiókjának vezetője, a későbbi Polis kiadó létrehozója, az erdélyi kulturális élet, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület újraélesztőinek vezéregyénisége, első elnöke, majd tiszteletbeli elnöke, megszámlálhatatlan hazai és anyaországi rendezvény meghívott előadója... S mindennek a sokágú, sokirányú tevékenységnek volt/van egy közös nevezője/célja: az erdélyi magyar irodalom értékeinek feltárása, fölmutatása, értelmezése, tudatosítása. Tette ezt a Petőfi Sándor versében olvasható elszánással, akarattal; tette akkor is, amikor a Makkai Sándor által elhíresült „nem lehet” bénító hatását a kommunista ideológia és kultúrpolitika kényszerhelyzete, ideológiai béklyója a végletekig fokozta. Dávid Gyula Reményik Sándorral vallotta: „nekünk lehet – mert kell”; Berde Mária szavaira – „tenni a hasznos tehetőt” – gondolva – a gondolatrendőrséggel, az önkéntes janicsárokkal küzdve – könyvek tucatjait segítette, konok elszánással, a világra. Tette ezt annak ellenére, hogy súlyos börtönévek emlékei neheztedek vállaira. De ő nem tört meg. Tudta: minden kegyelem. Az volt számára a szép család, amelybe beleszületett, továbbá a maga családja, amely mindig szeretettel övezte; az volt a hit és remény, amely a cellák és munkatáborok sötétjében is világolt; az volt az út, amely visszavezette őt az erdélyi magyar szellemi élet, az erdélyi magyar irodalom kútforrásaihoz, amelynek elhivatott és avatott kutatója, kiadója lett, hűséges, elkötelezett szolgálója volt s maradt mind a mai napig, lesz amíg él...

Kegyelmi állapot a 90 esztendő, amelynek talán egy tétlen napja sem volt. Köszönetképpen nyerte el a Tamási Áron-, a Kemény Zsigmond-, az Arany János-díjat, kapott magas állami kitüntetést; a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Irodalomtudományi Intézete, megtiszteltetésként Profeszor Honoris Causa címmel tüntette ki, ily módon ismerve el azt a felmérhetetlen értékű munkát, amelyet az irodalom szolgálatában végzett. A köszönet és a megbecsülés szándéka vezette e kötet szerkesztőjét is, amikor megszólította azokat, akik az elmúlt időkben Dávid Gyula fénykörébe kerültek, élvezhették önzetlen, baráti segítségét, hasznosíthatták

³ Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére. Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2018

tanácsait, olvashatták könyveit, tanulmányait, hallgathatták előadásait, „tanítványai” lehetek az erdélyi kultúra és irodalom jelképes katedrája előtt.

A kötetet Széman Péter, az EMKE jelenlegi elnöke előszava vezeti be, megadva annak alaphangját: tisztelgés az előd 90. születésnapja, munkássága előtt.

A szerkesztő a tisztelgő anyagokat négy tételbe csoportosította, amelyek az életút és a sokágú tevékenység legjellemzőbb, legkifejezőbb irányaira vet fényt.

Első tétel: Történelem, népszolgálat, szakmaiság.

Egyed Emese tanulmánya kétszáz évvel tekint vissza a múltba, Aranka György korába. Korabeli művek, fordítások felidézésével, kiadásával utal a nagy előd felismerésére: „a színház és az írásművek szerepe a magyar nyelvi norma kialakítására”; s az ezzel összefüggő könyvkiadásra, a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveivel analóg helyzetre, a kiadó panaszszavára: könyveik „még sajtó alatt nyögnek, reményilem mind azon által nem sokára léendő ki szabadulásokat”.

Mester Béla a XIX. századi jeles irodalomtörténész – Toldy Ferenc – életútjának/életművének megidézésével, Arany János eposzköltészetére fókuszálva, az irodalmi művek tudós értelmezőjére, az értékkiválasztás felelősségére irányítja figyelmünket.

Egyed Ákos a XIX. században élt tudós bibliográfus, Szabó Károly, a Székely Oklevéltár szerkesztője példájával a történelmi emlékezet fontosságára, a tudományos műhelyek kialakítására, az ilyen irányú törekvések felkarolásának szükségességére emlékezteti az olvasót.

Gaál György a szülővárosához, Kolozsvárhoz holtáig hű Hegedüs Sándor közigazgatás-politikus életpéldája – „sokat vállal, de amit elvállal, annak meg is felel” –, munkássága a szakmai pontosság az utókor előtt is követendő mintakép, amint a munkájához, hivatásához való viszonyulása is: „a kötelességteljesítésben meg kell néha próbálkoznunk a lehetetlennek látszóval is” – etikai parancsként szolgált az utókor számára.

Lőrincz D. József tanulmánya a román impériumba betagolt erdélyi magyarság önszerveződési folyamata megidézésével, a különböző léthelyzetben elvárt cselekvések elősorolásával lényegében nemcsak a történelmi múltra, hanem mai feladatainkra is utal. Hisz „a népszolgálat eszméje és politikai gyakorlata” ma is fokozott elvárásként, etikai parancsként áll a közszolgálatot vállaló honfitársaink előtt. Domokos Géza életpéldája – „küldetéstudata volt: a romániai magyarság ügyét akarta szolgálni” – követendő példaként állhat előttünk.

Az irodalomszervező Jancsó Béla kérdésfelvetései – „Megvan-e a mai erdélyi magyar irodalomban az erdélyi magyar élet egész mélységének és szélességének képe? Megvan-e benne minden problémának bátor vállalása, szembenézése? Megvan-e az öntudatos törekvés a népünk gyökereihez leszállásra? Megvan-e a lélek tudatalatti mélységéről feltört ösztön erdélyi sorstestvéreinkkel való közös érdek– és lélekközösségünk kimutatására?” – mai irodalomtörténészek előtt is tájékozódási sarokkövekként, értékítéleteik megfogalmazáshoz oly nagyon szükséges útjelzőkként kellene szolgálniuk.

Keszeg Vilmos a tragikusan korán elhunyt Balázs Ferenc életprogramja, létfilozófiája – „vállalni a magyar útmutatók nehéz keresztjét” –, a személyesen felvállalt ügy, egy falu vagy egy szélesebb közösség szellemi felemelkedésének szolgálata, az ahhoz való teljes elköteleződés, „a megállás nélkül folyton” munkálkodás parancsa adhat igazi értelmet az életnek.

Az előbbi sorokból kitűnik, hogy a szerzők által megidézett életpéldák közvetve bár, Dávid Gyula munkásságát, szolgálatát, elköteleződését, az irodalomban rejlő értékek kiválasztását és felmutatását, megosztásának fontosságát célozzák, a szervező és közösségirányító egyéniség előképeivel kívánnak tisztelni előtte.

Második tétel: 1956 Erdélyben

E fejezet közvetlenül kötődik Dávid Gyula életéhez, a sok szenvedést okozó börtönövekhez és munkatáborokhoz. A kötet lapjain megszólalók sorstársak, érintettek voltak a megpróbáltatásban. Vallomásaikból oly személyiség arcvonásai bontakoznak ki előttünk, aki, önmaga sorsán felülemelkedve, mások támasza lehetett.

Nagy Benedek emlékezete szerint: Dávid Gyula „nemcsak barátunk, hanem a bolyaistákat, a teológusokat, de általában a magyar értelmiségieket összefogó, összetartó és bennük lelket erősítő kapocs, gondoskodó bátyánk, lelki támaszunk lett”.

Vitéz Kiss Béla szélesebb kitekintésben, a Dávid-családra vonatkozóan írja: „Uruk több tálentumot bízott rájuk, melyekkel ők híven sáfárkodtak, másokkal is megosztották azokat, gyümölcstermő életükkel pedig Uruk megbecsülését és bizalmát is elnyerték”. Ebből fakadt az az erő, amellyel a legnehezebb időkben is a „megbetűzött, megalázott és kicsúfolt sorstársai” vigasza, bátorítója lehetett; ugyanez az erő és emlékmentő szándék vezette el Őt a felbecsülhetetlen értékű történelmi dokumentum – *1956 Erdélyben Politikai elítéltek adattára (1956–1965)* – összeállításához, kiadásához.

Lay Imre is e kiadvány méltatásával tiszteleg a születésnapot ünneplő sorstárs előtt. Különös hangsúllyal szól arról, hogy „nem hagyta el Erdélyt, Kolozsvárt, velünk maradt, nekünk élt, fáradhatatlanul nekünk dolgozik a mai napig, 90 évesen, sokszor betegen. (...) vállalta egy gondolkodó vízszelű mindennapjait itthon, abban a meggyőződésben, hogy lesz majd egyszer idő – ami el is jött –, amikor újra hivatásának élhet”.

Lőrincz György „a felemelt fő magyarázata” értelmezése során tovább árnyalja, bővíti, gazdagítja a Dávid Gyuláról rajzolt portrét. Fizikai értelemben: „az utcán, ha nem szembe jönne veled, hanem előtted menne, nem látnád az arcát, akkor azt látnád: előtted egy rugalmas, céltudatos férfi megy – férfi és nem öregember –, tartás, lendület van benne. Ritmus.” Életszemléletére jellemző „a mosolygó derű, amely letörölhetetlenül ül az arcán”. Sorsa, szenvedései ismeretében joggal kérde a sorok írója: „Lehet-e egy börtönviselt ember, aki megtapasztalta a fogva tartók és a fogva tartottak alantas, aljas kegyetlenségeit, árulásait ilyen nyílt tekintetű és derűs? Mi az alapja életderűjének? A becsület és tisztesség? A derű a lélek mosolya az arcon?” Mi más lett volna, mint a hit: egyszer eljön az áhított szabadulás, a szabadság napja.

Eljött 1989 decembere és „fölszakadtak a hallgatás kényszerű gátjai” – utal Benkő Levente az 1956-ról szóló dokumentumkötet összeállítását és megjelentetését lehetővé tevő körülményekre. E témakörhöz kötődik a Nap Kiadónál megjelent kötet – *1956 Erdélyben és ami utána következett* –, s az események háttérreljárát teljesíti ki: „Látást tisztító, a történetek körülményeit és előzményeit szélesebb körben értelmező és érthetőbbé tevő munka ez, nyilvánvalóan hangsúlyosan abból a szemszögből, amely Dávid Gyulához a legközelebb áll: az értelmiségi, az irodalmi élet (és elit) világából.”

Dávid Gyula „mécsgyújtó” szándéka mindvégig töretlen maradt. Kónya–Hamar Sándor ennek hátterét, forrását habitusában jelöli meg: „Élete bizonyítja, hogy bármilyen diktatúrát túl lehet élni, s lehet tisztességesnek és autonómnak is megmaradni, és következetesen ragaszkodni olyan egyetemes emberi értékekhez, mint az emberi méltóság, a közösségért való önzetlen kiállás, szolidaritás még börtönviszonyok között is, majd szabadultan, de megfigyeltlen is...”

Pál-Antal Sándor Dávid Gyula felkérésére, biztatására kutatja és írja Kacsó Tibor, csíksomlyói tanár életútját, a rövid ideig tartó tanári pálya derékba töretését, elítéltetését. Része lesz ez annak a törekvésnek, amely az erdélyi '56-ot kívánta kutatni, megörökíteni az utókor számára.

Dávid Gyula és sok száz sorstársának kálváriája, szenvedéstörténetének felidézése fél évszázad múltán is borzalommal tölti el az olvasót. Fontos momentuma ez az immár száz esztendeje kisebbségbe sodródott erdélyi magyarság sorstörténetének.

Harmadik tétel: Életművek metszésében

A szenvedés keresztje magában hordozza a föltámadás, az új, szabad élet ígétét. A súlyos börtönévek, a fizikai munka esztendei után felvirradt a nap. A sors – ha korlátozottan, ha szűken is – új teret nyitott előtte. A Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőjeként visszatérhetett az erdélyi magyar irodalom szolgálatába. E szellemi műhely az évekkel előtte elorzottnál, az egyetemi katedránál is szélesebb horizontot nyitott Dávid Gyula számára.

E fejezetben pályatársai, tisztelői méltatják a hosszú életút gazdag gyümölcsöt termő alkotó munkásságát.

Gálfalvi Zsolt soraival „a könyvkiadás elméletének és gyakorlatának avatott ismerője, vitathatatlan szaktekintélye” előtt tiszteleg, aki „nem feledte, hogy az irodalom nélkülözhetetlen szabadságához az írástudó felelősségtudata és szakmai tudása, tájékozottsága is szervesen hozzátartozik”, aki „lényeglátóan diagnosztizálta az erdélyi magyar irodalom problematikáját a rendszerváltást követő, illúziókat keltő években”.

Sipos Gábor Dávid Gyulának az Erdélyi Református Levéltárhoz fűződő kapcsolatáról közöl dokumentumértékű sorokat. Az egyetemi pályatárs, Kozma Dezső, az irodalom tudós kutatóját méltatja.

Az irodalomtörténész pályatársak egy-egy tanulmány közlésével tisztelegnek az ünnepelt előtt: Berki Tímea Tolnai-tanulmánnyal; Nagy Béla Petelei István kolozsvári stációinak megidézésével; Imre László Reményik Sándor Bánk bán utolsó monológja című költeménye elemzésével; Csapody Miklós Bánffy életművét méltató esszével; Cseke Péter Páskándi Géza könyvszerkesztői gyakorlatának bemutatásával; Bartha Katalin Ágnes pedig Domokos Géza közéleti tevékenysége, jelesen a kisebbségi szerepvállalás példázatával és lehetőségeivel. Talán mondanunk sem kell, hogy az említett témák/területek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak Dávid Gyulához, kutatói attitűdjének kisugárzásához, biztató/bátorító, munkára serkentő szavaihoz/példázataihoz.

A sort két olyan személyiség – Diatcu–Schmidt Helén és Dáné Tibor Kálmán – írása zárja, akik közvetlen közelségből, kiadói munkatársként kerültek kapcsolatba az ünnepelttel, személyes tapasztalatot szerezhettek Dávid Gyula türelméről, segítőkészségéről, bölcsességéről és odaadó munkásságáról, a „kortalan”, „szálában és főleg emberi magatartásában mindig egyenes” emberről, akit a közéletben is „mindig a cselekvés előtti józan mérlegelés jellemezte”.

Negyedik tétel: Megszólított-megszólaló

Míg az előbbi fejezetek a Dávid Gyula kortársaiban megőrződött, munkásságával elismerést kivívó és példaként másokban megfogalmazódott, leképzett tükörképe áll előttünk, ebben, interjúalanyként szól önmagáról, a családi kapcsolatok fészek-melegéből, a neves fotóművész, az ifjabb pályatársak visszfényéből tekint ránk. A róla alkotott/megrajzolt kép akár egy virtuális prizma, arculatának, alkotói/szerkesztői munkájának új s új vonásait, sokszínűségét tárja elénk. Ezen írások közös vonása: „a szeretet és a tisztelet közös hangja”, amely a megszólított/megszólalót és a válaszadót kimondva vagy kimondatlanul egyaránt jellemzi.

A Vetési László készítette interjú a szülőföldre vezet el bennünket, felidézve az árapataki emlékeket, azokat az eseményeket, melyek a világra eszmélő gyermek gondolat- és érzés-

világát meghatározták. Dávid István sorai az érte – „akiért minden este imádkoztunk” – aggódó családi miliót idézik meg. Erdélyi Lajos a tette kész, segítő munkatárs, Páskándiné Sebők Anna férjének „pulizkás bajtársa” előtt tiszteleg. Vofkori Mária emlékezetében – ha rá gondol – az időtlenség, „a változatlan, a jó értelemben vett változatlan” jut eszébe, a mindig jelen való, segítő ember. Vallasek Júlia a legparányibb időt, a legkisebb lehetőséget is hasznosan értékesítő szerkesztő arcát villantja fel, akit „szorgalmas munka és optimizmus” jellemzett, azt, aki várja a kéziratot s tőle is azt várnak mindegyre.

Nem csukhatjuk be a tiszteletet sugárzó kötet lapjait, hogy ne szóljunk a fejezeteket bevezető, Dávid Gyulának ajánlott költeményekről. Balázs Imre József verse – *A könyvek útja* – az alkotók kéziratait istápoló, útjára bocsátó szerkesztőt aposztrofálja, aki a jövő opusok ismerőjeként, az általunk még nem látható kötetek gondozójaként indítja útjukra azokat a lélek könyvespolcaira. Czegő Zoltán megrázó verse – *Dávid: a zárka ingyenes* – a szabadságtól megfosztott embert idézi elénk, a rácsok mögé zárt családapát; az önkényt, amelynek zsarnoki törvénye nyomán „Benépesülnek gondosan a priccsek / Borzalom / hogy a hatalom / mennyire ostoba / Azt vetette elítéltek közé / aki maga a vigasz / és még nem hazudott soha”. De a roppant súly, a rájuk nehezedő sorscsapás sem töri meg őket, „egyikük se mondja nincs tovább”. Demény Péter *Tér* című költeményében a romániai társadalomról rajzol lehangoló képet: „...mindenféle ostobaság / fúj át rajta, a vidékiség nemeréje / meg a nacionalizmus krivece meg / a vadmagyarság csatornabúze...” De valahol, „a szélén mindig süt a nap”, felsejlik a remény. E virtuális s egyben valódi térben lakik az az ember, akit becsül és szeret, akihez vonzódik, s reméli, hogy egyszer szomszédok lesznek.

A másik ok, amiért e kötet belopja magát az olvasó szívébe: a kötetben illusztrációként közölt számtalan családi, közösségi kép. Illusztráció? Több, jóval több annál: az írott portré sokoldalúságát kiegészítő/kiteljesítő dokumentum, melyről Dávid Gyula s a hozzá közel állók tablója áll előttünk, testközelbe hozza Őt, mindazokat, akik e hosszú életúton kedvesek voltak/maradtak számára.

Az írás, az olvasás Dávid Gyula számára „a legtisztább örömök egyike” volt s maradt. Az életét mindenkor átszövő nemes láng – az erdélyi szellemi élet és irodalom szolgálata – heve kisugárzott, sugárzik ma is, ott fénylik minden leírt és elmondott sorában, minden általa közreadott kötet és előadás mögött, melegében olvasóinak és hallgatóinak száza érezhették, hogy mily sok áldás, lelki töltet, buzdítás, önbizalom és hit fogant a szavai nyomán.

Sorainkat mi sem zárhatjuk másképp, mint csatlakozva az őt köszöntőkhöz: Ad multos annos!

Jégtörő írók

(Tamási Áron és Sütő András emlékkonferencia)

„Tamási még úgy tudta, nem tűnhet el nép, az ábeli lélek, a lelkében igaz ember győz a setétség erőin is, Sütő Andrást múltí máglyákra is figyelmeztette a történelem: elveszhetnek sajnos a tiszták is.”

(Czine Mihály)

A Magyar Művészeti Akadémia Konferenciafüzeteinek újabb kötete⁴ Tamási Áron és Sütő András – két erdélyi „együttlátó”, két „rontásűző génusz” – életét és művészetét megidéző és méltató, 2016. szeptember 20-án tartott emlékkonferencia anyagát tette közzé, 2017-ben. Miért, mi végett van szükség minderre?

Az utószót író Ablonczy László adja rá a választ: „...az új idő adománya és próbatétele, hogy a művek újabb tartományait felfedezzük, újra kell élnünk és új dimenzióban szükséges értelmeznünk és láttatnunk az Időt.” Az időt, mely a két rokon lelkű író „a kisebbségi sors pokoljáró próbatétele”, a „brutális ön- és közámító hökkenetében döbbsent kisebbségbe vetett népközösség” sorsa miatti aggodás „hivatása szolgálatosává” avatta/rendelte.

Az előadások/tanulmányok az írók és életművek sokszínű megközelítésében tárulnak elénk.

Ilyen a két szellemi üstökös párhuzamba állítása.

Falusi Márton a két író esszéiben kimutatható „kép- és gondolatgazdagság összefüggéseit” vizsgálja. Közösnek ítéli, hogy esszéik „ugyanúgy egyetlen nagy kérdést járnak alaposan körül: mit jelent erdélyinek lenni a Mezőségben, illetőleg Székelyföldön?” Miben érhető ez tetten? Elsősorban írói hitvallásukban. Tamási esetében – mutat rá a tanulmány szerzője – ez „magától értetődően a beszédaktusokon kívüli helytállás, közösségi cselekvés felé mutatnak”, Tamási szavaival pontosítva: „az író dolga és hivatása egyaránt arra kötelezi, hogy őrhelyén állva, egyedül az eszméhez legyen hűséges”. Sütő András esszéi – más történelmi kontextusban – a kisebbségi és a „nyelvkárosult” létezésben keresik a választ a megmaradás kérdéseire, különös tekintettel anyanyelvünk megőrzésére. Esszéit „a megfélemlítések, az erőszakos asszimiláció, a visszaszorított nyelvhasználat és a bezárt anyanyelvű iskolák toposzai szövegszervező erőként alakítják”. Havas Gyöngyvér a két író művében egyaránt jelen levő ördögálmok és népi, nyelvi és képzőművészeti párhuzamok, a néphit ráhatásainak jeleit kutatja, veszi számba. Mindkettőjükre érvényes megállapítása: hőseik és az ördög viszonylatában „a Sátán nem tudja kiteljesíteni hatalmát az erkölcsi jóval szemben, és rendszerint alulmarad”. Bertha Zoltán tanulmánya Tamási Áron és Sütő András rokonszerűségének jeleit/jegyeit veszi számba. Megközelítési sarokpontjaként olvashatjuk a mindkettőjükre jellemző tömör, aforizmaként olvasható mondatot: „a nyelv a lét háza”. Annak őrzése, az ahhoz való ragaszkodás parancsa. A „nyelvkárosodás”, a „nyelvínség” súlyos betegségként nehezédhet ránk: „létrejövő elveket támad, univerzális, oszthatatlan létjogokat von kétségbe”. Sütő András nagy elődök nyomdokain halad: „a hűség, a sorsválasztás és küldetésvállalás, a szülőföld-misszió példateremtői” útján halad, mondván: „itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”. Ebből fakadnak esszéinek üzenetei: a nagy elődök szellemét „folytonosan ébresztő emlékeztetések bizonyágtételek voltak a legnehezebb időkben is:

⁴ Jégtörő írók. Tamási Áron és Sütő András emlékkonferencia, 2016. szeptember 20. Magyar Művészeti Akadémia, 2017

értékvédő, örökségmentő, tradíció-tudatosító vitairatok – minden lélekgyilkos, kultúraellenes, magyarpusztító szándékkal és erőszakkal szembeszállva, hadakozva”. Szép példája ennek a hetvenes évek elején megfogalmazott írói hitvallása: „Mi más az író, ha nem az a torkon ragadott reménység, akitől a szorongó lelkek sokasága azt várja, hogy nevében is szóljon?” Ki ez a sokaság? A nép, a nemzet. Tamási Áron szavaiból ugyanez a meglátás, elkötelezettség sugárzik. Ő is a nemzetről beszél, nemzeti közösségről, „amelyre építeni lehet”, „szolgálni csak az tudja, aki maradandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit”. Mi alkothatja e szolgálat szellemi koordinátáit? Tamási Áron szavaival: „az egészséges és termékeny világnézetnek három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom”. Tamási és Sütő közös vonásainak, élet- és alkotásbeli hitvallásának a jegyeit veszi számba Papp Endre is. „Együttlátók ők” – e jellemzés/minősítés szolgál alapul a bölcső és a koporsó metafora határolta idő kitöltésének, értelmének megvilágítására. A *Jégtörő Mátyás* című regényben olvasható szavak szerint: „Hát mi volt a te kötelességed? Ugyanaz, ami a tiéd és a másoké: megismerni és megismertetni az élet értelmét, azt szolgálni és megvédeni.” A *Szülőföldem* című regényvallomásban ennél is tovább egy: „Töltsé bé hát mindenki és töltsék bé a nemzetek is a szellem törvényeit, amelyek az igazság, a jog és a tudás. S legfőképpen az erkölcs!” Ehhez igazította a maga ars poeticáját: „...egész életemben véltem és vallottam: az írói munka önmagához való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jöfelé egyengeti az emberi sorsot. Igen, vallottam és folytattam a tiszta szolgálatot.”

Sütő András írói magatartását, életműve kiteljesedését erőteljesen befolyásolta az a léthelyzet, amely őt „egy lélekszámban és emlékezetében is megfogyatkozó, veszélyeztetett közösség, a pusztakamarási magyarság (...) folytonosan a hanyatlás és a pusztulás fenyegető távlatával” indította útjára. Ez a léthelyzet „a költő képzeletét visszarendeli a csillagok honából, vissza a göröngyök közé, ahol is nem a szférák zenélnek, hanem parasztyermékek sírnak”. Követni szeretné az élet természetes parancsát, miszerint „az embernek, ha kivonul az árnyékvilágból, embert kell maga helyett állítania”. Sütő András a *Kék halál* című „lírai hangoltságú elbeszélés”-ben megidézett drámai tömörségű és feszültségű történettel példázza azt a légkört, amely e kicsiny faluban a gyermekáldást övezi. A fájdalommal megszült gyermek nem sír fel, ami baljós jelekre utal: „Kire haragszol te, hogy nem akarsz sírni?”, mire azonnal ott a válasz, amely az egyéni sorshelyzetet közösségi érzetté növeli – „nem tetszik neki, hogy mezőségi magyarnak született” – közösségivé, amely a gyermeket, ha felsír, ha felnő, feladattal küldi a világba: „olyan legyen a hangja, mint a számárállkapocs, filiszteusok réme – a Sámson kezében.” Azaz vállalja a harcot népe sorsáért, megmaradásáért: „a megtalált hang legyen a fegyvere!” Bertha Csilla az angol nyelvterületen való elterjedtséget vette számba. Megállapítása – „a nemzeti sorskérdésekre reflektálók közül aligha vált ismertté bárki is angol nyelvterületen” – elszomorító. Kicsiny fény az alagútban: a Brogyányi-testvérek fordítói tevékenysége, színházi előadásai sokat segítettek abban, hogy Tamási Áron és Sütő András neve ismertebbé váljon Amerikában, hogy ott is megismerhessék „a közösségi fogantatású magyar irodalom” e két jeles művelője életművének egy-egy szeletét.

A kötet több tanulmánya külön-külön elemzi, teszi vizsgálat tárgyává Tamási Áron, illetve Sütő András munkásságát, egy-egy alkotását..

Solymosi Tari Emőke az 1764-es madéfalvi veszedelemről írott – „egy színésznő, egy zeneszerző és egy író fájdalmából született” – Tamási-dráma elemzésével egy kevésbé ismert alkotás, a *Bujdosó lány* sorsára és művészi értékeire hívja fel figyelmünket. E mű is ott sorjázik az író azon drámái között, amelyek a székelységhez való szoros kötődésből fogantak, híven példázva Tamási írói hitvallását: „a madárnak (...) szárnya van és szabadsága, az embernek pedig egyetlen szülőföldje és sok kötelessége”. Tamási Áron színművét Lajtha László zenéjével, Mezei Mária színésznő játéka vitte sikerre. A színésznő által előadott jelenet

– írja a tanulmány szerzője – „a hűséges, szerelmében kitartó székely lány fájdalmát, hitét, és élni akarását mondja el nekünk az irodalom és a zene nyelvén, de egyúttal kifejezi az egész székelység és magyarság fájdalmát, hitét és élni akarását.” Kubik Anna a *Gyökér és vadvirág* című Tamási-novellából készült film forgatására emlékezik, arra a törekvésre, hogy miként tudják/törekedtek érzékeltetni az író ama gondolatát, miszerint „nem a szövegben, hanem a szöveg mögött van a mondanivaló legizgalmasabb része”. Ablonczy Lászlónak a *Hullámzó vőlegény* című Tamási-drámáról írott tanulmánya az igazság és a szabadság összefüggéseit vizsgálja. A háborús években készült alkotás írója sajtónyilatkozásában beszédesen vall szándékáról: „olyan munkára van itt szükség, amelyet igazi önvizsgálat és valóban keresztényi lemondás után a szellemnek és a gyakorlatnak egyszerre kell elkezdeni. (...) ...egyedül a szellem és a gyakorlat együttes elkötelezésében rejlik a biztosíték arra, hogy a veszélyt kibírja, hogy a békés nemzeti építésben egy-szív, egy-lélekké válik a magyarság”. Az író álmát keresztülhúzta a történelem. Ablonczy László szavaival szólva: „...az esztendővel korábbi nemzeti egyesülés eszméje, az író virrasztó hivatása 1944 tavaszára oly tragikus hóviharba került, melyben végzetesen felborult az ország szánfogata.” A darabot „ébresztő példázat”-ként „példázatos misztériumjáték”-ként aposztrofálta, amely „az igazság és a művészi-emberi szabadság próbatételes játéka” lett, melyben Tamási Áron „a krisztusi szabadság édenébe való eljutás útját példázza”. Épp ez a gondolat vezetett oda, hogy a dráma színrevitelének bonyodalmai, amelyekről a tanulmány szerzője első kézből tanúskodhat, oly magas hullámokat vertek. Miként is történhetett volna egy olyan dráma esetében, amelyben „Tamási igazmondó művészt és díszes kancsót álmodott, ám a bolsevik rendszer a hazugság gyártmányt tömegmérétekből követelte.” Járfás Ágnes a francia nyelvű lefordított Tamási-műveket vette számba. Az *Ábel a rengetegben* című regény és egy novella-kötet kiadása tették nevét ismertté a francia nyelvterületen, melyek által az író „elfoglalta az őt megillető helyet a francia nyelven olvasható irodalomban”.

Sütő Andrásról az alkotó és életműve alapos ismeretében rajzolt pályaképet Márkus Béla. Polemikus hangvételű tanulmányának megírására a Marosvásárhelyen 2014-ben tartott Sütő-műhelykonferencián elhangzottak indították. „Összehívását a szervezők szerint az indokolta, hogy az utóbbi években az irodalmon kívüli, politikai vagy ideológiai megközelítések nyomán a Műre is árnyékot vető, sőt azt mindenestől elutasító megítélések váltak uralkodóvá.” Számba vette „az egyoldalú s elfogult” elemzéseket, az életmű egészét vagy részleteit elhallgató/elutasító megnyilvánulásokat. Érvelése szerint: az író emlékét besározó, kultuszát romboló nézetek helyett „figyelemre volna szükség, könyvekkel és olvasói, színházi előadásokkal a nézői figyelem felkeltésére”. Ám e helyett mi történt? Sütő Andrást „...több helyütt törölték a szerzők névsorából (...) a könyvei, színpadi művei sem lehetnek a közönséggel-közösséggel való »lelki szolidaritás« kiváltói, serkentői”. Mi rejlik ennek hátterében? Lehangelő következtetésre jut. „Erdélyben a közösségi, azaz közszolgálati irodalomnak még az árnyékából is sikerült kilépni (...) átértékelődött az irodalom szerepe, olyan, »diskurzus forma« jelent meg, amely a társadalmi szerepvállalást »egyre kevésbé igényli«, s »egyre jobban eltávolodik« attól a profetikus magatartástól, amelyik a közösség »minden tagjához« szólni kívánt. (...) Helyébe a klasszikus poétikai szemléletet leromboló, a valóság elsődlegességét tagadó nyelv humora, »komolytalan« hanghordozása, a nyelvi és retorikai játék, továbbá az ironikus (ön)reflexió került. (...) Ezen az ábrán, vázlatos szemléltető képen néven nevezetlenül is Sütő András életműve az »érvénytelenség« példája.” Pedig mennyivel bölcsőbb volna megfogadni az író szavait: „egyik a másikra vessünk fényt inkább, mintsem árnyékot”. Cs. Nagy Ibolya tanulmánya az *Álomkommandó* című Sütő-dráma forrásvidékeit tárja fel és fogadástörténetét veszi számba, azét a drámáét, amelyet, megírását követően, a hazai „nyakkendős kultúrböllérek”, „janicsárok” meggátolták abban, hogy megjelenhessen, színpadra kerülhessen. Miért is tették? Ők is felismer(het)ték, hogy a színmű „két cselekményszinten s cselekményidőben, a színház a színházban, játék a játékban pirandellói

dramaturgiai helyzetében egybeölti az auschwitzi múlt és az elbeszélő jelen történéseinek szálait: a bűn a múlttól a jelenig terjeszkedik.(...) ...pontosan láttatja azt is a dráma: a diktatórikus hatalmi agresszivitás tünet-együttese ugyanakkor az abnormitás, a legyőzhetetlen emberi silányság és gög új s újabb változatait mutatja föl.” A szerző rámutat arra is, hogy „a dráma látható »tér-idő-jelentés« szintje mellett van egy harmadik szint is, s épp ez a láthatatlan szint a legfontosabb. Ez csak az olvasó tudatában épül fel, a »két szint egymásra hatására«. Ebből fakad az axióma érvényű tétel: „minden mű az olvasóval való találkozás során nyeri el »végső értelmét«.” Szakolczay Lajos írása a Sütő Andráshoz fűződő bensőséges, évekre/életre szóló baráti kapcsolat szép példázata: „a közös fonnivaló” fölvállalása, az egymás iránt tanúsított figyelmesség, odafigyelés. Az író és a kritikus őszinte véleménycseréje – a mellékelt levelek – vallomásos hangja szemlélteti, hogy mit is jelenthettek ők egymásnak: biztatást és lelki támaszt, személyes és közös gondok megosztását. „Ez az én Sütő Andrásom” – sűríti tömörségbe az érzést, amely hozzá fűzte. Az övé s mindazoké, akik hallgattak szavára, mindazoké, akik az anyaországban és Erdélyben is felismerték lét-helyzetének, küldetéstudatának lényegét megfogalmazó, a saját magának föltett „hogyan tovább” kérdésre adott, kőbe vésett személyes parancsolatként hangzó válaszát: „Az ember – így tehát az író is – ott kezdődik, ahol összetéveszti magát mindazzal, amitől elnyomói, rabtartói őt magát és népét megfosztották.” Az erdélyi magyarság élő és égő lelkiismereteként küzdött a megmaradásért, jogaink védelméért, anyanyelvünk őrzéséért és ápolásáért.

A közelítések és elemzések útjának/lehetőségeinek volt egy harmadik, tágabb összefüggéseket kereső vonulata is.

Medgyesy S. Norbert erdélyi viszonylatban, a csíksomlyói misztériumdrámákban fellelhető ördögszerepek hatását, ördögmotívumok jelenlétét vizsgálta Tamási Áron és Sütő András műveiben. Jánosi Zoltán az andalúz tükör visszfényében elemzi, tárja fel a Federico García Lorca alkotásai és Tamási Áron műveiben fellelhető párhuzamos jegyeket. „Sorsívuk közös elemei”, „a származásból fakadó közös vonások”, „a létüket szorító kisebbségérzet, a népükre omló szociális alávetettség tudata, a szabadságvágy”, a folklórból éltető nedvet szívó és hasznosító motívumok – révén sorjázza a műveikben rejlő rokon szálakat.

Nem lenne teljes az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom klasszikusairól alkotott kép, ha nem szólnánk a kötetet színesítő, szellemiségében, szándékában kiteljesítő, a kortárs költők tollából fakadó alkotásokról: Nagy László naplórészletéről, Nagy Gáspár, Csoóri Sándor, Tamás Menyhért, Jékely Zoltán, Kányádi Sándor költeményeiről, amelyek finomítják, árnyalják a róluk alkotott képet, fémjelzik azt a kötődést, amely őket kortársukhoz fűzte.

A kötetben közölt reprodukciók, fakszimilék, címlapok, plakátok, fényképek a kiadvány dokumentumértékét növelik.

Az emlékkonferencia előadásait kötetbe szerkesztő Ablonczy László utószava bibliai idézettel indul: „Minden ország, amely magával meghasonlik, elpusztul; és ház a házzal, ha meghasonlik, leomlik.” (Lukács, 11,17) A jelige távolról sem csak poétikai, stilisztikai motívumként kerül sorai élére. Intő jel, figyelmeztetés mindazoknak, akikre ránehezedett „a kisebbségi sors pokol-járó próbatétele”, akik a történelem kegyetlen, kíméletlen pusztító viharában is „kiállnak a tornác küszöbére”, bátran hallatják hangjukat népük, nemzeti közösségük védelméért, a megmaradásért, anyanyelvünk és kultúránk, szellemi örökségünk őrzéséért, ápolásáért. A kortársak, az utókor feladata, hogy a megszólalók – esetünkben: Tamási Áron és Sütő András – kultuszát ápoljuk, műveiket olvassuk, gondolataikat cselekvő erővé magasztosítva éltsük és láttassuk belőle mindazt, ami a Mi Időnkben is követendő, léleképítő és -gazdagító üzenettel bír. Tennünk kell azért is, mert – érvel a szerző – „Tamási Áron és Sütő András művészi és közügyi gondolkodásának mintája a szörny-idő változásaiban is változatlan: a Bethlen Gábor-i, a tündérváros álmaiban küzdelem a Megmaradásért.”

Az utószó részletekbe menően szól arról, hogy miként is tettünk/teszünk eleget az említett feladatnak: életművük méltatásával, műveik kiadásával, drámáik színrevitelével, filmek készítésével.

A pozitív lustra mellett arról a jelenségről sem feledkezhetünk meg, amelyek ellentétes előjellel bírnak: „A flekkenfalvi esztétika a kilencvenes évek elején kisbetűvel minősítette Erdély két géniusát”. E magatartás, viszonyulás ma is tovább él. E jelenség ellensúlyaként kíván hangot adni az emlékkonferencia anyagát közzé tevő kötet, rámutatván: „Tamási Áron és Sütő András életműve stílusok és műfajok változatosságában oly mélységek és magasságok tartományában nyílik meg előttünk, hogy mindenkori emberi és nemzeti létünk kérdéseit felderíteni az irodalom, a színház, a művészet meg-megújuló hivatása. Lélek-erősítő, hogy nemzedékek és szempontok színes voltában szerény igyekezettel tanúsítva: Tamási Áron és Sütő András változatlan időszerűséggel harsonáz az éberségre.” Ez az emlékkonferencia is ékes bizonyítéka annak, hogyan „eszmélünk arra, hogy Tamási Áron és Sütő András mennyei és poklot járó művei az Ördögöt üzve, a Lelkek Házát építi”, segít bennünket abban, hogy a bibliai meg hasonlítás gyötrelmeit és következményeit – országunk pusztulását, házuk leomlását – elkerüljük.

Miért is van szükségünk rájuk? A kérdés hangsúlyosabbá tételéhez Bertha Zoltán szavait idézzük: „...e két szellemóriásunk életműve is példa és tanítás lehet: hogy mindennek ellenére eltéphetetlen szálakkal érdemes összefonódnunk mindazzal, ami köt és emel: köt a bennünk és emel a fölöttünk lakozó örök értékekhez.”

Ha becsuktuk a könyvet, visszacseng bennünk Papp Endre kérdésfelvetése – „Hogyan összegezzünk? Mit is hirdet hát az erdélyi együttlátók evangéliuma?” – és az arra adott tömör válasza: „Egy búzaszemnyi mondatba sűrítve: azt, hogy az írás szolgálat, és a jó szó megváltoztathatja a világot.”

„Jelet hagyni versekben”

„Hirdesd az igét, állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan... mert jön idő, amikor... az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják. Te azonban maradj mindenben meggondolt, viseld el a bajokat, teljesítsd az ige hirdetőjének feladatát, töltsd be szolgálatodat.”

(Szent Pál apostol 2. levele Timóteushoz)

Választhat-e a nemzet nemes eszményei iránt elkötelezett, a történelmi igazsághoz ragaszkodó, a jövőbe féltő gonddal tekintő költő ennél tartalmasabb, kifejezőbb vezérlő csillagot magának? Nagy Gáspár (1949–2007) – a pannonhalmi bencés gimnázium neveltje – lett legyen is a megszólalásra alkalmas vagy alkalmatlan idő, költői pályája során hű maradt hozzá, mindenkor betöltötte szolgálatát.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója kínált alkalmat arra, hogy Pécsi Györgyi összeválogassa és megszerkessze azt a kötetet⁵, amely Nagy Gáspár „rendszerváló verseit”, 1956 korszakos nagyságát hirdető s az azt követő „amnéziás éveket” elének idéző lírai és prózai alkotásait, valamint a hozzájuk fűződő – a verses megnyilatkozások háttérét megvilágító/értelmező – interjúkat, értékeléseket csokorba fűzve helyezze az olvasó asztalára.

A kötetet a gyermekkori élményt megidéző költemény – a fegyvert kereső pufajkások emléke – és a Bécsben, 2000-ben elmondott októberi emlékbeszéd vezetik be. Hosszú az út a mindössze kilenc éves kisfiú eszmélkedésétől, ’56 korszakos jelentőségének felismerésétől, a prágai és gdanski események kiváltotta visszhang megszólaltatásától a ’89-es fordulatokig, a demokráciába vetett hit megrokkanásáig, amikor sajtó kérdésként fogalmazza meg: „nem lehet tudni, mit hoz a múlt”. Ki is az a költő, aki a hatalom ellenszelében, a janicsárhaddal ellentétben mer önmaga lenni? Az emlékbeszédben oly szerényen és őszintén szól önmagáról: „Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költőapostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy. (...) Nem voltam bátor... Csak éppen nem mertem félni.” Nem félt „verspetárdák”-kal vállalni a küzdést, „az »emelkedő nemzet« egykori büszke részeseként” örizni ’56 lángját a nemzet tudatában.

Felsorakozik a nyugatra menekült „búvópatak nemzedék” mögé, hogy „Magyarországon is beszéljünk arról, ami a legjobban fáj: a takart sebről, a felejtés ragályáról, és a temetetlen holtakról, a mártírok méltó végtisztességének szükségességéről.” Alig húsz éves, amikor, 1969-ben, kitárulkozó sorokba önti költői elhivatottságáról, küldetéstudatáról szóló vallomását:

„Ki bérelt föl a pörlekedésre? / S ki fogta be a szádat? // Ki döntötte el / hogy ki lesz a gyáva? // Kezét ki mosta csendben? / Miért hazudta a Balatonról, hogy tenger? // Ki szívta vérem halkan? / Ki örült annak ha ríttam? // Ki idegesítette halálra a fákat? / Ki kutatta százszor át a házat? // Ki rejtegette a fegyvert, a puskát? / Ki járta a kínok leghosszabbját? // Az bérelt föl a pörlekedésre, / aki befogta a számat!” (Ki?)

Kérdőjelek sorjázása révén rajzolódik ki az a koordinátarendszer, amelyre felkiáltójeles csattanóban kapjuk meg a választ: az egyént és a társadalmat kordában tartó, az ellenvéleményt hangoztatót némaságra ítéltő hatalom, amely őt – áttörve a gátakat/korlátokat –

⁵ Októberi stációk Nagy Gáspár és 1956. Válogatott írások. Nap Kiadó, 2016.

megszólalásra, küzdelemre szólította. Az 1956 emlékét meggyalázó, a dicső tettet feledtetni kívánó rendszer, amely még 1985-ben emlékezetvesztést remélt. Nagy Gáspár felelete: „Azt hiszem, írók számára különösen embertelen aszkézis: lemondani történelmünk bizonyítható sebeiről.” Nemzetben gondolkodó, a nemzet szabadságeszményei szolgálatába szegődő írókról van szó, a népben és nemzetben gondolkodó költőkről, azokról, akik a rendszer által kijelölt irányjelző sarokpontokkal – 1848 – 1919 – 1945 – szemben, új időléptékben – 1848 – 1956 – 1989 hármában – határozták meg történelmi fejlődésünk mértékadó vonulatát. Nagy Gáspár ennél is tovább megy: költészetében az 1956 – 1968 – 1989-es esztendőkről beszél. A költői pályafutást jelező kötetek – *Koronatűz, Halántékdob, Földi pörök, Kibiztosított beszéd, Múlik a jövőnk, Fölös ébrenlétem, Ezredváltó sűrű évek, 1956 fénylő arcai* – már „beszédes” címükben is jelzik, magukban hordozzák azt a vívódást, amelyet a költő átélt, amellyel korához viszonyult.

A kötetben közölt Nagy Gáspár-írások, továbbá a megismerést és értelmezést elősegítő tanulmányok, méltatások – Domokos Mátyás, Görömbei András, Gyuris György, Monostori Imre, Mórocz Zsolt, Pécsi Györgyi, Petrik Béla, Vasy Géza – és interjúrészletek – Bodnár Dániel, Kolczonay Katalin, Kő András, Ménesi Gábor, Osztovits Ágnes, Pécsi Györgyi, Pörös Géza, Szakolczay Lajos – szerzői segítenek abban, hogy elénk rajzolódjék a pályáiv sok-sok műhelytitka, feltárujanak azok a belső erőforrások, melyek „ítéletidőben, pusztaországban”, a lehallgatások és elhallgattatások, a megfigyelések és megfigyeltetések korában vallotta és vállalta a küzdelmet: „...a nézetek bármilyen elnyomása is – még a helytelen nézetek elnyomása is – következményeiben az igazság ellen irányul, mert az igazságot csak egyenrangú és szabad nézetek dialógusában lehet elérni”; bízott harcának eljövendő győzelmében: „tudjuk, hogy lesznek Pilátusok, lesznek Heródesek, csecsemőgyilkosok, lesznek Júdások, de a kisdéd megszületik, az igazság megszületik, semmiképpen nem lehet eltiporni.”

Az igazság győzedelmeskedett: az első szabadon választott országgyűlés 1956 történelmi jelentőségét törvénybe iktatta, de a költő – kezét a függetlenné vált ország ütőerén tartva – országjáró útjain megtapasztalhatta, hogy „mindjárt utána látszott, hogy a nemzet nem fog együtt menetelni ezzel a felszabadultsággal”. Találónan jegyzi meg a kötet szerkesztő Pécsi Györgyi: „keserűséggel töltötte el a rendszerváltás drámai ellentmondásossága, a régi hatalom új köntösben való átmentése, a társadalmi, nemzeti megosztottság, és különösen ’56 megítélésének és emlékezetének elsikkasztása, elmaszatozása, az erkölcsi rehabilitáció elhúzódnása.”

A kötet lapjain páros csillagként vonul végig, bontakozik ki a pályakép, valósul meg az a növésterv, amely alkotói pályáját rajzolja elénk. Egyfelől ahogyan azt a pályatársak látták, érzékelték, méltatták. Másfelől abban az antológiában, amely mintegy igazolva az éles kontúrokkal megrajzolt képet, a prózai szövegek és lírai alkotások révén vezet végig bennünket a négy évtizedet felölelő költői útján, melyen Nagy Gáspár „mint a pompeji katona, hajlíthatatlan, konok következetességgel örök őrzője és védelmezője az ötvenhatos magyar forradalom emlékezetének”.

Segítségükkel, a mai olvasó irodalmi időutazáson vehet részt, részesülhet, azonosulhat mindazzal a gonddal, amivel Nagy Gáspárnak szembe kellett néznie, átélheti azt a felelősséget, amit ő költőként felvállalt/hirdetett: „Lefokozott szívűeknek / valami szabadítót mondani / a kapuk alatt (...) kell valami szabadítót mondani / a kapuk alatt / mielőtt tompán becsukódnak.” (*Szabadítót mondani*)

Sorsában fölsír az elbukó jelen, mélyen visszhangzanak benne a prágai hajnalok, verseivel jelzéseket akart küldeni mindarról, amiről beszélni sem volt szabad. S ő mégis tetemre hívja kora Kreonjait, Az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című költemény – „egy csokor virág, egy nem létező síron” – páratlan kiáltás volt. A „Nincs sehol” háromszoros ismétlése számon kéri a jeltelen sírt, az eltemetett testet, a csontokat, a „se ITT”, „se OTT” kiemeléssel utal az isme-

retlen gyilkosokra, s mintegy összegzésként, utóiratként inti feladataira kortársait: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI”. Nyílt beszéd volt, félreérthetetlen utalás a kivégzett miniszterelnökre, Nagy Imrére. Ugyancsak a nyolcvanas évek bátor költői tette volt *A fiú naplójából* című költemény. A sor eleji három ponttal négy gondolategységre tagolt versmű első részében a hatalmat jelképező „drága júdásfa” öntömjénező gyakorlatára utal; a második „a szegényes alkuvások”, „a teletömött gyomor békességével” érzékelteti a bűnös feledést, olvassa azt kortársai fejére; a harmadik az „el kéne hinne... de nem hiszed” ellentétpárjával szemlélteti „a független kutyák” törekvését, akik, úgymond „ideológiamentesen” magyarázzák azt, amit megmagyarázni nem lehet; a negyedik verselemben az addigi harmadik személy elsőre vált, a költő a maga érzéseinek ad hangot: „...nem tudom még hogyan viselem tartósan a szégyent / hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket / és másképp vert a szívem másért pirultam el / másért szorult öködbe a kezem és másképp láttam / ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva súlyos emlékek / alatt recsegni–ropogni–hajladozni büszkén – / de ha több szégyen is társul velem akkor is csak így / mondhatom: míg szemem él látni kell fele-Barátaim!...” A „napló” kiverte a biztosítékot: a költői megnyilatkozás túllép a literatura határain, politikai következményeket von maga után: a *Tiszatáj* – a korabeli „magyar szellemi élet egyik legfontosabb folyóirata” – megjelenésének felfüggesztését, szerkesztőinek menesztését, szilenciumot a költő számára. Az is bátor cselekvésnek számított, hogy „száztizennégy író, művész és más értelmiségi” kiállt a költő mellett, meghátrálásra szólította a hatalmat. Mindez megigazulást jelentett a küzdelmet szélben és szemben, azaz bátran és nyíltan vállaló költőnek: „Istenem! – valamit mégis jól tehettem, / ha most hétfelől jő ellenem az Ellen, / valamit úgy, ahogyan kellett, / és bocsássatok is meg: csak ennyi tellett!” (*Anno Domini MCMLXXXIV*) Tovább utazva Nagy Gáspár versuniverzumában, ott találjuk a *Karácsonyi ár(v)ulás* című, négyszer négy soros költeményt, melyben mind a tizenhat sor a „gyanútlanul” szóval kezdődik, az ismétlések felfokozzák a szó fogalmi tartalmát, intő jelként kora társadalmi, lelki állapotára, ráébreszti az olvasót, hogy mi minden történik körülötte a társadalomban, elárulva/elárulva jöhet rá arra, hogy minden elveszett, minden eladós... Tovább lapozva a versantológiában, nyomon követhetjük – mint barométeren/hőmérőn az időjárást – a társadalom hangulatképének alakulását, jelesebben annak letűkröződését a költeményekben, várva, remélve azt a „fátyolos bocsánatot szavacská”-t, de mindhiába. „Nálunk / – két vállrándítás között – / történelmileg úgy alakult / hogy a hóhérok / a vérbírák / a sortűz-vezénylők / a szadista államvédelmisek / a legfőbb ügynökök / és a megzsarolt kis besúgók / sem tudnak (képtelenek) / megbocsátani / áldozataiknak. (FÜGGÖNY) // Ezért aztán / csak / el-te-met-ni / az áldozatokat / már nagyon kevés / de / né-ven ne-vez-ni / a gyilkosokat / (etcetera) / még mindig túl sok / azoknak / akik... (FÜGGÖNY) // Csendes??? / Újra csendes!!! (ÚJRA FÜGGÖNY)” (*Magyar abszurd*) A költő mégsem adja fel. Járja tovább az októberi stációkat. Tapasztalásai nem tántorítják el attól, hogy minden gondolatával, versével „a szent tizenkét nap”, a vérbe fojtott forradalom fényének megmaradását szolgálja, hogy jelet hagyjon a versekben, fénylő, sosem kihunyó jelet kortársainak, az utókornak, életben tartsa – és bennünket is arra indítson/kötelezzen: tartsuk ébren ama október végi tiszta lángokat, ne feledjük a hősokeket, akik életüket áldozták a szent ügyért: az ország függetlenségéért, a nemzet szabadságáért.

Az utókor fejet hajt Nagy Gáspár emléke előtt. Életműve a példa rá, hogy teljesítette feladatát, betöltötte a szolgálatot. Életútja, életműve teszi méltóvá, hogy rá is érvényesek legyenek Szent Pál apostol szavai: „A jó harcot megharcoltam, a pályát megfutottam, a hitet megtartottam.”

„Bajorra szükségünk van...”

„...minden írónak az a feladata, hogy győzze meg az emberiséget: a szén igazi állapota a gyémánt, ha a levegő füsttel és korommal van tele.”

2016 januárjában, az író halála 25. évfordulóján, a kolozsvári Keresztény Szó című katolikus folyóirat idézi Bajor Andor (1927–1991) írói hitvallását, szavait, melyek négy évtizedes alkotói pályájának, irodalmi munkásságának a lényegét fejezik ki, mely, valós értelmén túl, akár metaforaként is tételezhető: a társadalmat füsttel és korommal mérgező ideológia/politika ellenére is felmutatni, feltárni azokat az értékeket – a szép, a jó, az igaz és a szent –, amelyek életünket valóban értelmessé, értékessé teszik.

Születése 90. évfordulója kínálta az alkalmat arra, hogy az utókor ismételten fejet hajtson Bajor Andor emléke előtt, egy újabb kiadvánnyal méltassa munkássága időtálló értékeit. A kolozsvári Polis Könyvkiadó vállalkozott rá, hogy az írói hagyaték hűséges gondozója, Bajorné Makfalvi Ella filológiai/bibliográfiai igényességgel és pontossággal összegyűjtött, a kiadó rendelkezésére bocsátott adattárát hasznosítva állítson össze és adjon kezünkbe olyan munkát, amely rendkívül sokrétűen helyezi reflektorfénybe Bajor Andor életútját, bepillantást engedve az írói műhely titkaiba, csokorba gyűjtse az író portréját legkifejezőbben megrajzoló, az életmű recepcióját, méltatását időrendiségben elénk táró írásokat.⁶

Bajor Andor neve az Erdély határán túl élők fülében is ismerősen cseng. A *Magvető* (1975, 1981), a *Héttorony* (1991), az *Alexandra* (2000), a *Noran* (2006), a *Libri* (2015) kiadók, a *Kisdobos Kiskönyvtár* (é.n.), valamint a székesfehérvári *Vörösmarty Társaság* (1993) kiadványa jóvoltából eljuthatott a magyarországi, Stockholmban pedig az *Erdélyi Könyvek Egylet* által 1992-ben megjelentetett kötet révén a diaszpórában élő magyarsághoz.

Élete, életműve oly korban bontakozott ki, melyben a hatalom „pokoli uniformizálódás”-t kívánt létrehozni, melyet oly plasztikusan jellemzett: „Itt a szárazság nem egy egyszerű meteorológiai jelenség. Itt aszály van a nyelvek alatt, aszály az agytekervényekben, a hangszálakban, a gyomorban és a húgyhólyagban: ez a totális aszály.” A korrajz árnyaltabban, személyre szólóan egészülhet ki a pályatárs soraival: „jó negyven évig együtt féldegéltünk / magunkba bízón tudva kik vagyunk / s bár parádékon nem döngött a léptünk / félvén se félve egyre csak reméltünk / akkor is ha évekre elsötétült / jövődőbe vezérlő csillagunk” (*Kányádi Sándor: Bajor Andor kései elsiratása*)

Egy jó és szép világ vágyképe lebegett előtte, amikor a frissen létrejött kolozsvári Bolyai Tudomány egyetem hallgatója, a Móricz Zsigmond Kollégium tagja lett. Hittel és reménnyel telten lépett be kapuján, hisz őszintén bízott abban, hogy „milyen nagy fába vágtuk mi, népi kollégisták a fejszét, amikor a felszabadulás után áradó »fényes szelek« röppályáján egy csapásra szerettünk volna megváltoztatni mindent.” A Kollégium jó iskola volt: „itt az ember a demokráciát tanulta és ugyanakkor élte is”, „erkölcsi fórum volt”, „a nép iránti hűség” nevelte növendékeit.

De a kommunista diktatúrát meghonosító hatalom más irányt szabott a társadalom fejlődésének. „Bajor talán az első közé tartozott, aki felismerte annak a világeszmének – és főleg megvalósulásának – visszáját, s aki aztán egy életen át nem szűnt meg a kettőt szembesíteni egymással” – olvashatjuk Dávid Gyulának a kolozsvári Keresztény Szóban megjelent

⁶ Főúr, írja a többihez. Bajor Andor emlékezete. Szerkesztette: Bajor Ella és Dávid Gyula, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017.

megemlékező írásában. Nem külső szemlélőként, nem a pulpituson ülő ítélő bíróként, hanem az események, a negatív jelenségek szenvedő alanyaként. „Egyszer-egyszer már eljutok odáig, hogy nem látom duplán a világot, sőt néha képes vagyok gyönyörködni szépségeiben. Ha valami torzat pillantok meg a valóságban, először szememet tartom bűnösnek, és számtalanszor helyesnek bizonyul a föltételezés. Ez a való: én első pillanatra mindig visszataszító és torz jelenségeket fedezek föl. De gyűlölöm a torzságot, a kétfejűséget, a káoszt, a színek értelmetlen egyvelegét. Hát hogyan lennének ellenségeim azok, akik a káoszt és az értelmetlenséget kiagyalják.”

Miként küzd ellenük? Humorral, a negatívumok nevetségessé tételével – jelenségszatírákkal, paródiákkal, lírai novellákkal – ábrázolva/megjelenítve az őt körülvevő világot, a jobbítás, az emberbe és társadalomba vetett hit kifejezésének szándékával. Abban a korban ez korántsem volt magától értetődő, veszélytelem írói vállalkozás. Ismert pamfletjében nem hiába „szólítja” emígy a pincért: „Főúr, ha lehet, küldessen egy adag bátorságot és kitartást – mert még céljaim vannak...” Mi adott neki mégis tartást, célt, erőt a folytatáshoz, a politikai ellenszélben is munkálkodáshoz? Az a többlet, amit csak a hit adhat az embernek. A nyolcvanas évek közepén lejegyzett interjúból olvashatjuk: „...hiszek az emberi szóban, az emberiségben (...) hiszek az emberiség küldetésében, a békében.”

Írásaiban megfogant gondolatai már első kötetében – *Kerek perec* (1955) – visszhangra leltek. Az idősebb pályatárs, Molter Károly szavait idézzük: „Bajor könyve satírák, humoreszkek és karikatúrák gyűjteménye, amelyben »nem a süket szépség hangjait« hallatja, hanem »az élet dallamát«. Az élő fa kérgeit vágná, mint a kérget kopácsoló madár. (...) Önálló, csípős apróságai, gúnyversei és prózai tükörszűrésai mindig aktuálisak. Szóképei, ötletei meglepőek és valahányszor az író látszólag eltér a tárgyiasságtól, ahányszor félreugrik a logika elől, majd mindig úgy tér vissza, hogy a szokottnál nagyobb ütőerőt zsákmányolt a bűnök és hibák ostromozására.” Ezt a képet árnyalják, teljesítik ki a későbbi kritikák, tanulmányok, melyekből – illusztrálásképpen – idézünk.

„...életünk iskolájában ő a humor nyilvános és rendes magántanára; mindnyájan hozzá járulunk nevetést tanulni. (...) A nevetés tehát emberré tesz, s aki nevettet, emberré nevel.”
(*Láng Gusztáv*)

„Bajor Andor vidám és keserű, lírai és harcos, naiv és filozofikus, könnyedén játékos és döbbenetesen komoly, hétköznapi és fantasztikus, józan és nosztalgikus, többszörösen rétegzett írásainak lelke mindig az emberiség igénylése és igénylése.” (*Gálfalvi Zsolt*)

„Te vagy egyik legmélyebben humánus írónk; szavaiddal összetöröd az embert, de szemed simogatásával s mosolyoddal újra összerakod, s nagyon sajnálod, hogy nem volt törhetetlen.”
(*Veress Dániel*)

„Bajornak az írás nem mestersége, hanem létének legutolsó menedéke.” (*Sütő András*)

„Számomra egyik legkatartikusabb izzású, egy népközösség szerelmével megvert földönjárónk ő, aki – mit cselekedhetne egyebet – megfigyeli, miként képződnek a fellegek fejünk fölött, s derítgeti az eget.” (*Farkas Árpád*)

„Ha sárba nyúlt is, arany szikrázott a kezében, s tudott csak egy ilyen szénrajzzal is jelesé rajzolni jeltelen hétköznapi feketét. S ez, ha lehet, még szótlanabb némaságba szorítja a száját.” (*Szabó Gyula*)

„...sokoldalú és kiemelkedő irodalmi tevékenysége révén a maga módján és a maga eszközeivel pap volt, aki mind írásaival, mind szavaival a lelkek pallérozásán és művelésén fáradozott.” (*Jakab Gábor*)

...És tovább él a mű – olvashatjuk a kötet egyik fejezetcímében.

Tovább él. Bizonyosság rá az is, hogy az utókor, a halálát követő esztendőök újabb nemzedéke is – köztük az e kötetben is jelen levő Balázs Imre József, Demény Péter, Borsos J. Gyöngyi... – érdeklődéssel fordulnak Bajor Andor felé, életművét elemző, a régebbieket tovább gondoló, az írói hagyaték újabb s újabb aspektusait feltáró tanulmányok sorában közelednek hozzá.

Az életmű értékelésekor vissza-visszatérő gondolat a nagy elődre, Karinthy Frigyesre való hivatkozás. Kétségtelenül igaz. Erre hivatkozik Szalay Károly tanulmánya is: „...minden bizonnyal Karinthy Frigyes hatása alatt terebélyesedett ki tehetsége”, ám mihamar hozzáteszi: „Ebből a Karinthy-rokonságból csak annyi az igaz, hogy Karinthy groteszk, játékos formai világa ideig-óráig hatott rá. A nagy példakép fölszabadította s nem meghatározta írásművészetét. Bajor különben »fordított« Karinthy-tanítvány. Sok magyar humorista ott és akkor jó csak, ha karinthys. Bajor nem volt jó, amikor karinthys volt és azóta jó igazán, amióta bajorandoros.”

A kötet üde színfoltját jelentik az eredeti Bajor-alkotások. Azok, melyek révén, Dávid Gyula kommentjeivel kiegészítve, képet alkothatunk arról a küzdelemről – Bajor Andor esetei a „haragos káderesekkel” –, amelyet kora „szellemőreivel” kellett folytatnia, a maga mentségének kényszerűen hangot adnia. Ennél is izgalmasabb irodalmi élményt kínálnak a Cseke Gábor által az egykori főszerkesztői fiókból előkotort és közzétett alkotások – prózai szövegek és költemények. Köztük olvasható a megrázó hatású, 1988-ban keltezett *Marasztaló* című vers. Kora erdélyi társadalmának aggasztó jelenségével – a magyarság tömeges disszidálásával – néz szembe. Akaratlanul is Reményik Sándornak az első nagy háborút követő menekülési hulláma/vesztesége drámai megjelenítésű költeménye, az *Eredj, ha tudsz* zsoldáros jajkiáltása jut eszünkbe. A rímek, verslábak kötelező „korlátaitól” mentes szabadvers – akár a gátját veszett, kiáradó folyó sodrása – siralmas képekben festi le a kor társadalmi helyzetét, állapotát, s mindeközben ismételten elénk vetíti a „biztatást”, a század elei költemény ellentétpárjaként: „maradj, ha tudsz”. A szülőföld szeretetének, az érte való aggódásnak, az ahhoz való ragaszkodás szép példázata áll előttünk.

Bajorra szükségünk van... E bibliográfiai adattárral és családi képekkel dúsított kötet a bizonyosság rá, hogy – Dávid Gyula szavaival – „nekünk van rá szükségünk. Nemcsak évfordulón, hanem a mindennapjainkban is.”

A lélekmentő

(Kallós Zoltán első kilencven éve)

„Addig leszünk magyarok, amíg magyarul éneklünk és magyarul táncolunk.”

Rendkívül súlyos feladatra vállalkozik az, aki a Corvin Láncsal kitüntetett, kétszeres Kossuth-díjas néprajzkutatóról, népzene gyűjtőről kíván könyvet írni. Kallós Zoltán a magyar népköltészet és népművészet jeles kutatóinak – Petrás Incze János, Kriza János, Mikecs László, Domokos Pál Péter – nyomdokain haladva, szívós és kitartó munkával, a hivatalos retorziókkal és veszélyekkel dacolva, minden addiginál mélyebbre ás, gyűjtések sokaságával példázza: hatalmas kincs birtokában vagyunk, a huszonnegyedik órában ahhoz, hogy megmentsük azt kortársaink és a jövő nemzedékek számára. Élete nyitott könyv a népi kultúra iránt érdeklődő, amellet elkötelezett erdélyi és a magyarországi kutatók és az olvasók előtt. Különösen azzá vált a Kriterion Könyvkiadó gondozásában 1970-ben megjelent, azóta több kiadást megért *Balladák könyve* megismerése óta. S a folytatás sem maradt el: újabb kötetek – *Új guzsalyam mellett* (1973), *Ez az utazólevelem* (1996), *Elindulék este guzsalyasba* (2003) –, számos album örökölte meg, bizonyára csak töredékét annak a moldvai, kalotaszegi, mezősegi népköltészeti, néprajzi kincsestárnak, amit Kallós Zoltán gyűjtött, tárt fel, tett ismertté az egész magyar nyelvterületen, mindenkor jelezve, hogy korántsem mindent sikerült lejegyezni, hang- és képhordozókra rögzíteni. Neve és szülőhelye/otthona – Válaszút – fogalomná vált, vele egyé lett. Messze kisugárzó fényforrás, amely önmagunk, múltunk jobb megismerését, megőrzését hivatott szolgálni, szolgálata szolítani a kortársakat és a jövő nemzedékeket egyaránt.

Csinta Samu könyvének⁷ minden sorából a tisztelet és elismerés hangja sugárzik felénk. Oly módon tárja elénk e termékeny és áldásos életút „első kilencven évét”, hogy a lexikonok és a Wikipédia-kiadások tömörségét meghaladva, a száraz adatközlést felülmúlva vezet végig bennünket azon a személyes életszférán, amelyben Kallós Zoltán küldetése megfogant, kikristályosodott és mérhetetlen bőségű értéket termelt.

Az erdélyi Mezőségen született, Válaszúton, amelynek magyarsága az elmúlt századok során oly tragikusan megapadt, már-már holt tengerré vált, amint azt Makkai Sándor regénye oly drámai módon megörökítette.

Az életrajzi kötet lapjain kibontakozik az az életfolyamat, mely Kallós Zoltánt korán ráébresztette arra, hogy a megmaradásnak még vannak életet adó, azt megőrző bűvópatakat: a népköltészet, a népzene, a néptánc – mind-mind olyan eszközök, amelyek újraéleszthetik identitásunk megőrzésének forrásait. Már a szülőhely is erre predesztinálta. „Számára a mezősegi hagyományok olyan természetesen voltak, mint a levegő. A zene, a tánc, a szokások teljesen körülölelték, gyermekként, játszva tanult meg románul és cigányul.”

Otthonosan mozgott a falvakban. „Talán nem létezett errefelé ember, akiről ne tudott volna valamit a Mezőség nagy vándora.” A kolozsvári református kollégium, a tanítóképző, a zenetudományi előadások során forr ki benne a népi kultúra iránti elköteleződés szándéka, a moldvai Roman város környéki csángók közeli megismerése, a kalotaszegi és moldvai tanítói szolgálat alapozza meg, jelöli ki azt az utat, amelyen később a csángók körében s a szülőhelyhez közeli és távolabbi falvak kínálják számára életcéljának megvalósítási lehetőségeit:

⁷ Csinta Samu: A lélekmentő – Kallós Zoltán első kilencven éve. Hagyományok Háza, Budapest, 2016.

„megmentse, átörökítse az őt körülvevő csodát”. Sőt, annál is tovább: „a társadalom lényeges kérdéseinek és szükségleteinek” kutatójává avatja. Ehhez segíti hozzá, ebben erősíti meg az évek során kiépülő kapcsolatrendszer, amely az erdélyi és magyarországi tudományos élet kiválóságaihoz köti, buzdítást, megerősítést, közlési lehetőséget teremtve, meghozva a szakmai hírnevet számára.

A kötet lapjairól feltárulnak az olvasó előtt azok a személyiségjegyek, amelyek habitusának összetevői, kiteljesítői lesznek. „Élő néprajzi lexikonként rótt a falvakat összekötő poros utakat a lajbis, szvetteres, bujkás ember. Abroszt, falvédőt, bokályt, mindent megnézett magának, azt is, ki mit vett magára, mit és hogyan táncol. Minden részlet érdekelte, így állt össze a fejében a népi kultúra teljessége.” Sikeres gyűjtő munkájának kulcsa volt a kiváló kapcsolatteremtési készség, a közvetlenség, ahogy/amiként adatközlőihez viszonyult. „Közben beszélgettek. Megtárgyalták a család, a szomszédság, a környék viselt dolgait, kikérték a Zoli bácsi véleményét a nagyleány férjhez adása felől, egyszóval ritkábban látott, de teljes jogú rokonként kezelték.” Bárhova látogatott, „ő otthon volt, mindig érződött rajta, hogy a többi néprajzossal ellentétben nem látogatóba jár oda”. Életútjának, szolgálatának jellemzője a következetesség, a kitartás. „...ötven évnyi kilátástalanság során szüntelenül gyűjtötte a legszebb javakat, és minden csábítás ellenére, nagyon sok pénzért sem adta el Budapestre. Örökre felfoghatatlan marad: honnan táplálkozott a hit, amellyel gyűjtött?” Csodálatos emlékezőtehetségének köszönhető, hogy gyűjtéseinek sok ezer darabját, dallamát és szövegét kivétel nélkül tudja. Mindig szeretettel fogadta a népköltészet és néprajz iránt érdeklődéssel hozzá forduló fiatalokat, nem csupán tanácsaival látta el őket, de nem egyszer „idegenvezetőként” segített a sikeres gyűjtés folyamatában. „Kallósnál mindig nyitva állt a kapu, ebéd várt, magnókazetta, pohár pálinka és sok-sok jó szó.” Az értékekhez való felelős viszonyára vall, hogy „soha nem volt múltba visszarévedő ember, nem hagyja szó nélkül, ha azt látja, hogy a hagyományos mértékek illetéktelen kezekbe kerülnek”. Személyiségjegyeinek legfontosabb jellemzői közé tartozik a hűség a szülőföldhöz, az otthonhoz: Erdélyhez, Kolozsvárhoz, Válaszúthoz. „Nekem rengeteg okom lett volna elmenni, mégsem jutott eszembe. Pedig szekus »barátaim« adott pillanatban tálcán ajánlották fel a kitelepedés lehetőségét. Ide figyeljete, mondtam nekik akkor, én leszek az utolsó magyar, aki elmegy innen. Én oltom le a lámpát.” Más úton-módon is próbálkoztak „megszabadulni” tőle. „Martin Gyurka temetésére sikerült valahogy egy háromnapos vízumot szereznünk, amiből aztán hathónapos kinntartózkodás lett egy rekeszizomsérv-műtét ürügyén. De azért is, mert a budapesti román nagykövetség visszautasította a hazautazási vízum kiadását. Adnak, nem adnak, én megyek, mondtam, aztán egyszer. A határon a vámos megkérdezte: jól sikerült a műtét?”

Kallós Zoltánt ott találjuk a táncházmozgalom ötletgazdái, elindítói között. 1974-ben, a *Balladák könyve* budapesti bemutatásán jelen levők a Muzsikás együttes zenéjére táncra perdültek. Ez adta az ötletet a táncház heti rendszerességgel történő megszervezésére, olyan alkalomra, amelyen „anyanyelvi” szinten lehetett táncolni. A mozgalom híre Kolozsvárra is eljutott. 1977 februárjában előbb a Bábszínház klubtermében, aztán a Vasas klubban és a Monostori úti művelődési házban gyűltek össze a fiatalok. Az Erdélyben kibontakozó mozgalom, a népi kultúra iránti vonzódáson, megismerési vágyon túlmenően, többletjelentést kapott. „Az erdélyi magyar társadalomnak azonban korábban fél évszázadon át volt »lehetősége« megtanulni és gyakorolni a kisebbségi létet, mélyen gyökerezett hát a tudat, hogy a megmaradás érdekében óvni, szolgálni kell a kultúránkat. Ebben a helyzetben jelentkezett a táncház kultúramentő, nemzetiségi öntudatot erősítő mozgalomként.” E mindinkább kiterjedő, a népi kultúra megismerését és elsajátítását segítő mozgalom anyaországi és erdélyi animátorai sorában ott találjuk Martin György, Sebő Ferenc, Novák Ferenc, Pávai István, Szép Gyula, Deák Gyula, Kostyák Alpár, Bardócz Sándor, Kelemen László, Könczei Ádám nevét. A táncházak áldásos erdélyi működésének a belügyi hatóság vetett véget, 1984-ben.

Kallós Zoltán, élve az 1990 utáni restitúciós törvények adta lehetőséggel, visszaperelte válaszüti családi birtokát. A kolozsvári Móricz Zsigmond utcai lakása után ez tette lehetővé régi álma megvalósulását: múzeumi keretben bemutatni a sok évtizedes gyűjtő munka tárgyait, népművészeti, népi iparművészeti kincseit. Intézményes keretet teremtett hozzá a Kallós Zoltán Alapítvány létrehozása, 1992-ben. A dombon levő házban – homlokzatán hirdetve rendeltetését: Kallós Zoltán Múzeum és Népművészeti Központ – „gyermekkorai álma megvalósulásaként” nyert teret és kiállítási lehetőséget a sok évtized alatt összegyűjtött tárgyi emlékek megannyi értékes darabja, köztük a széki szoba, a válaszüti szoba és a fekete-laki szoba, megannyi más, erdélyi és moldvai régió néprajzát megidéző használati tárgy. Kallós Zoltán gyűjtő szenvedélye családi örökség: édesanyja „kancsókat és bokályokat vásárolt – értékmentésből, nem pedig szükségből”. A Kallós-kúriában kialakított, 2010-ben megnyitott múzeum predesztinálta az újabb álom megvalósítását: legyen az a népművészet, a néprajz, a népi kultúra iránt érdeklődő fiatalok képzésének fóruma – a felnőtteké és az elkövetkező nemzedékeké egyaránt. Így jött létre, intézményesült a táboroztatások, a bővítések során pedig a szórványkollégium jelentette a következő lépést. „A tevékenység központi célja: a rejtőzködő magyar lelkek felfedezése és megmentése.” Sőt ennél is tovább, messzebb tekintettek: felrázni, szakmai tudással, vállalkozó szellemmel megtermékenyíteni a falvak fiataiságát, jövőképet adni számukra a megmaradás folyamatában. Erre szolgált a mezőgazdasági szakképzés megszervezése. Ezek együtt és külön-külön is megtestesítik a szándékot, amely megvalósítóit, fenntartóit és működtetőit vezérli. „Ez itt Noé bárkája öt hektáron, autonóm terület. Vagy megtaláljuk egyszer Ararátot, ahol kiszállhatunk, vagy nem, de mi evezünk.” Immár százakra tehető azok száma, akik Válaszúton nyerték vissza magyar identitásukat. „Ők Válaszút gyermekei. Mezőség esélyei.”

Kallós Zoltán, Válaszút ma már világító csillagok az erdélyi magyar szellemi élet egén. Oly példák, amelyek Kallós Zoltánt napjaink legkiválóbb egyéniségei közé emelik, akinek első kilencven éve tovább sugárzik, példát ad nekünk s az elkövetkező nemzedék számára.

A Hagyományok Háza által megjelentetett kötet értékét növeli az igen bőséges fotóanyag – Ádám Gyula, Bíró István, Henning János, Hont Angéla, a Hagyományok Háza fotóarchívuma, a Kallós Zoltán Alapítvány fotóarchívuma, valamint magángyűjtemények féltett kincsei –, amely kiteljesíti Csinta Samu szövegét, elevenebbé és vonzóbbá avatja azt az olvasók számára.

„Én jobb világba vágyom!”

„Mindenütt lehet élni. Mindenütt kell élni. Meg kell laknunk ezt a hazát, meglakni minden talpalatnyi földjét. Magunkévá kell laknunk ezt a hazát. S művelni azzal is, hogy belehalunk.”

(Ratkó József)

Mit olvashatunk ki Ratkó József (1936–1989) *Szűkebb hazám* című, életrajzi vonatkozású vallomásának idézett soraiból? Határozott cselekvési programot: a rövid, pattogó mondatokból sürgetést, azonosulást a bennünket fölnevelő világgal, amelyet hazánkunk vallunk, amelyért cselekednünk, dolgoznunk kell; alkotó és teremtő munkával szentelni meg azt a tájhazát, mely fiává fogadott; részeként nagyobb hazánkunk, amelyet még halálunkkal is szolgálnunk kell!

Életműve ismeretében érthetjük meg igazán az írásunk jeligéjéül választott szavak mély értelmét: a „lehet” létállapotot jelző feltételes gondolat a „kell” parancsszó ismétlésével kötelező érvényűvé fokozódik, a „művelni” igenévvvel pedig cselekvéssé, életakarattá, mintegy kötelezővé arra, hogy szebbé, gazdagabbá, termőbbé tegyünk e földet, annak szellemi világát. E mondatokban benne rejlik az a lázas akarat, mely Ratkó József életét meghatározta, dacolva a sorssal, az ellenszéllel, amelyet az őt meg nem értő, korlátozni kívánó, megfigyeltként számon tartó hatalom generált, s élete legtermékenyebb szakaszában a szellemi központoktól távolra, egy vidéki községbe sodorta. Sikertelenül, hiszen életakarata befogadó és kiterjedő áramlásának semmiféle ideológia nem szabhatott térbeli határt! Életútja, országos hírnévre érdemesült életműve híven példázza a latin mondás – *sub pondere crescit palma* – igazát, kipréselve belőle a magyar literatúra újabb s újabb gyöngyszemeit. Ott, a nagykállói könyvtár csendes tusculanumában, spirituális atmoszférájában megtanulta, hogy „csak a legnagyobb emberi, erkölcsi és művészi figyelemmel szabad élni és dolgozni”.

Életútja, gazdag és értékes életműve a példa rá, hogy – „a Kádár-kori diktatúra évtizedeinek szellemi présében” – az ember fizikailag ugyan a perifériára szorítható, de a valós értékeket teremtő alkotói műhely felülemelkedik azon, amint a sodró ár is átlépi a gátakat. Alkotásaival művelte, pallérozta a kor spirituális arculatát, gondolkodásmódját, a szépre, a jóra, az igazra hangolt világszemléletét, a méltóbb erkölcsi és közéleti viselkedés normáit, gazdagította a szűkebb közösség látóterét, tágította horizontját. Műveli és pallérozza holta után is: az utókorra hagyott irodalmi öröksége újra életre kelt, minden addiginál tágasabb mederben hömpölyög, s ma is itt kínálja számunkra szerteágazó munkássága kiérlelt gyümölcsseit. Kivételes elismerésre méltó, ahogyan Babosi László, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár munkatársa, filológiai pontossággal végzett hosszas és elmélyült kutatások eredményeként, a Ratkó-család közreműködésével elindította Ratkó József összes műveinek – költeményeinek, drámáinak, prózai alkotásainak – három vaskos kötetben egybegyűjtött kiadását; összeállította és megjelentette az életmű-kutatásban nélkülözhetetlen segítséget jelentő Ratkó-bibliográfiát; a *Magyar Napló* és az *Írott Szó Alapítvány* megjelentette az *Olvasókönyv Ratkó József életművéhez* című, nagy haszonnal forgatható kötetet; a Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle tematikus számokkal gazdagította a költőről, drámaíróról, közéleti írásairól alkotott ismereteinket. A Ratkó nevéhez kapcsolódó irodalmi rendezvények sokasága pedig a fiatalság tömegeit ismertette meg az alkotó néphez, nemzethez sok szállal kötődő, ahhoz elkötelezett eszméivel...

A tájékozódást és elmélyülést kínáló, azt lehetővé tevő életmű immár adósságtörlesztő kötelezvényként állt a kortársak előtt, hogy értő és arra hivatott kutató fölfedezze magának, s monografikus feldolgozásban állítson méltó emléket Ratkó Józsefnek. Kiváló teret és alkalmat kínált erre a Magyar Művészeti Akadémia 2014-ben indított *Közelképek írókról* című sorozata, amelynek 2016-ban kiadott kötetei sorában ott találjuk Jánosi Zoltán irodalomtörténésznek – a kortárs magyar irodalom, különösen Nagy László és nemzedéke, köztük Ratkó József alkotóművészetének kiváló ismerőjének – monográfiáját.⁸

A témában avatottabb szerzőre nem is találhattak. Az utóbbi években, a Nyíregyházi Főiskola tanáraként számos tanulmányt s egy kötetet – *Kő alatti fény* (2005) – szentelt Ratkó József írásművészetének bemutatására, értékelésére. A most megjelent monográfia oldalain a portré-kompozíció sok-sok összetevője egygyé vált, a pályakép a maga teljességében bontakozik ki előttünk.

A kötet első lapjain olvasható *Nyitószavakban* a szerző megfogalmazza munkájának indítékait: Ratkó József „pályáíve kulcseseményeinek felidézése e könyvben prizmaként kívánja magába vonni a kemény sorsú és határozott költői ítéleteket megfogalmazó író szellemi arcának legfontosabb vonásait – segítve nem csupán az alkotóra történő emlékeztést, hanem műveinek, ezek esztétikai arculatának szembesítését is a mai kor és a mai irodalom helyzetével és kihívásaival.”

A monográfia-író figyelme az életműre fókuszál, az életrajzi elemekből – a sanyarú gyermekkor, a lelencek sivár, lelketlen világa, a nevelőszülőknél, majd gyermekotthonokban töltött hónapokról/évekről – csak érintőlegesen tesz említést. Elsősorban azokra a biográfiai tényekre figyel, amelyek beépültek a későbbi Ratkó-alkotásokba, amelyek a József Attilával rokon sorsú költő világképét meghatározó módon befolyásolták, alakították, s komor hangulatú motívum-elemekként jelennek meg írásaiban. Ezek közé tartozik az első nyilvános elismerés öröme, a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium 1956-os jubileumi ünnepsége, ahol három verse is elhangzik a költőnek. Az első közlések fölötti ifjú öröm biztató lendületet ad a pályának, s a fiatalembert „...ekkor még, mint munkások közül érkező tehetséget, maga a történelmi kor is támogatja.”

Aztán hamar jöttek az első csalódások, visszautasítások: „már 1955-ben, középiskolás korában szembekerült az őt egyébként »támogatni« látszó Rákosi-kor kulturális és részben politikai ideáival”. Irodalomszemléletét a sanyarú gyermekkorból fakadó életlátás mellett az elődjének, mesterének és apjának vallott József Attila költészete, továbbá a népmesék igazságtevő sugallata és művészi integrálása által gerjesztett kitörési vágy alakítja, formálja tartalmilag s kifejező eszközeiben egyaránt. Ez a költői attitűd – a kiszolgáltatottak, az élet peremére szorítottak sorsával való azonosulás – vezeti el oda, hogy „keserű torkú” költeményeiben, prózai írásaiban, a mesebeli harmadik fiú igazságkereső szerepébe öltözötten, bátran hangot adjon a társadalmi igazságtalanság gerjesztette fájdalomnak, valóra váltva az általa oly nagyon tisztelt Illyés Gyula válaszlevelében megfogalmazott költői sugallatot: „ragaszkodjék az igazsághoz, mert itt aztán az az egyetlen út előre”. Az „itt” nem más, mint a kemény Rákosi-diktatúra, a zsarnokság, a hazugság kora, amelynek legfőbb ellensége, bomlasztó ereje az igazság melletti következetes költői megszólalás.

Szeged József Attila örökségén át is szimbolikus jelként él benne, s ami Nyíregyházán a tehetségét felismerő és őt bátorító tanárainak atyai figyelme volt, azt itt az Egyetemi Írók Munkaközössége nyújtotta szellemi miliő kínálná. A sokféle kapcsolat termékenyítőleg hat költészetére, amely lassan országos elismertséget ígér számára. S még valami köti Szegedhez: az 1958-ban kötött házassága, amely a hányatott sorsú ifjú poéta számára a család – „a létezés

⁸ Jánosi Zoltán: Ratkó József: Közelképek írókról. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2016.

elemi szigete” – melegségét, biztos érzelmi háttérét jelentette, akként élt benne a szeretett feleség, majd gyermekei ölelésében.

De itt is utolérte a rendszervédő „eszme-csőszök” megtorló, szigorú ítélete. A reményt hivatásaként megélt ifjú költő verseit a *Délmagyarország* című lap bértollnoka „hamis és mocskolódó” tartalmúnak, „veszélyesnek és bomlasztónak” bélyegezte; „az egyetem bizonyos oktatói és diákjai becstelennek, gazembernek, ellenforradalmárnak, anarchistának, osztályától elidegenedett, deklasszáldott embernek” nevezték. Ennek is szerepe volt abban, hogy elhagyta Szegedet, az universitást.

A sikertelen fővárosi álláskeresés után visszatér „az otthon biztonságának jeleit kínáló táj hazába és ennek emberi közegébe”, Szabolcsba, amelyről olyan szépen írt a későbbiekben: „...szeretem ezt a megyét. Miért? Nyílt és tiszta szavú embereiért, emberkéz alkotta csodáiért”. Előbb Berkeszen, majd Nagykállóban lel otthonra. 1964-ben nyert igazgatói kinevezést a Nagykállói Járási Könyvtárba. Az lett számára „az az arkhimédészi pont, ahonnan bemérhető a teljesebb világ, s ami az otthont is jelenti”, ez jelenti a megérkezést a rég vágyott nyugalom azílumába. „A korabeli Nagykálló, amelyből Ratkó József, néhány év elteltével, országos figyelemmel kísért és a politika részéről szemmel is tartott irodalmi központot, s ezzel együtt az országperem-létet tudatosító kilátót, csaknem mítoszt, majd halála után egyenesen zarándokhelyet farag”. A „minden kör varázskör” – ha megtalálja emberét – Németh László-i gondolat teljesül ki Ratkó József nagykállói magányában. Beszédes bizonyosságát adta annak, hogy a vidék – bár visszahúzó erejét sem szabad lebecsülni – nemcsak csapda, be- és elzárkózás a centrumoktól, hanem varázskör is lehet: a vidéki élet megtapasztalása erőt adhat a megszólaláshoz, indíttatást, konok kitartást azok mellett, akiknek keserves sors adatott. „...e szegény és kifosztott társadalmi közeg gondoskodó és gondolkodó mindeneként és költőként is azon van, hogy környezetének öntudatát és szellemi-emberi státusát felemelje.” Nagykálló szellemi kohó lett számára, melynek tüzeiben kora legjobb-jaihoz mérhető irodalmi művek születtek, olyan spirituális magaslat a vidéki lét fölött, amely kora legkiemelkedőbb alkotóinak sorába emelte őt.

Költői kibontakozásának szellemi támpillérei a hatvanas évek mérték- és értékadó alkotó személyiségei: az örök példaképként fölötté ragyogó József Attila; kora legkiválóbb költői egyénisége, Illyés Gyula; az előtte járó, rokon lelkű Nagy László és Juhász Ferenc; a szabolcs-szatmári szülőföldhöz érzelmileg mélyen kötődő Váci Mihály és Czine Mihály, a fizikai elszigeteltséget felülíró, őt befogadó és szeretettel övező Hetek írói közösség ezernyi szállal fűzik az ország irodalmi világához. A vidéki Magyarország élete, a keserves megtapasztalás évei sugallják számára a költői programot: „és mindent el kell mondanom, / igazhoz igazítanom, – / hát ezért kell olyan nagyon / a szabadság, a nyugalom!” (*Szégyentelenül*) Az ember- és életközelség, a tőle karnyújtásnyira levő hétköznapiak komorsága sugallja, hogy tovább lépjen: ne csupán a maga szabadságát, nyugalomát keresse, hanem a köz szolgálatát is: „mindig veletek, értetek / szólnak, tegyek; miattatok / legyek én ember. Adjatok / annyi erőt, annyi hitet, / hogy értelmesen s szabadon / szolgálhassak mindenkinek!” (*Apám*) S a „mindenkinek” egyaránt jelenti a kisebb hazát, jelenti magát a nemzetet, amelynek költőként szolgálatába szegődött.

Jánosi Zoltán monográfiájának törzsanyaga e szolgálat költészeti szegmentjeit tárja elénk az ihletadó forrástól a saját, egyéni jegyeket hordozó, a küldetéstudattól áthatott költői világ megteremtéséig. A tematikai/tartalmi sokszínűségben helye van a háborút megidéző borzalmaknak, a családverseknek, a társadalomkritikának, a halottas verseknek, a folklórintegráló alkotásoknak, az Isten-kereső költeményeknek, a paraszti világ és a vidék testet és lelket sorvasztó lírai megjelenítésének, a Hetek nyújtotta szellemi miliőnek..., lépésről lépésre haladva, verspéldázatokkal, idézetekkel alátámasztva bontja ki a ratkói költői univerzumot. E szerteágazó motívumkincs és tájékozódási pont egymáshoz fűződő láncolata teremti meg,

építi fel azt a költői életművet, azt a verskatedrális, amely a nagykállói szellemi műhely valóban varázskörre avatta.

A költői műhely poétikai termésében katalizátor szerepet tölt be a korabeli irodalomban mind hangsúlyosabban érvényre jutó „bartóki” modell. Miként s hogyan? Jánosi Zoltánnak a ratkói versuniverzumra vonatkoztatható definíciója szerint: „A fogalom azt a műfaji koncentrációs pontot ragadja meg, amely e költői világban a drámaiság magasabb szemléleti szintjére emeli a beépülő népköltészeti és folklórmozzanatokat, s a társadalom- és létműködés-elemző elemeket, ösztönzéseket is. Izolált személyes élethelyzete és az őt körülfogó szociális erőter is forrása lehetett, hogy a népballadák tragikumot sugárzó motívumköre s vele a balladás hangütés lényeges vonássá, majd szinte kohéziós elvvé vált poézise rendszerében.” Balladás hangulatú/jellegű költeményeiben „a világképpé és műalkotássá formálódó tragikus emberi tapasztalat (...) gyász helyett a mindenség arányú harmóniát, a folytonos létveszélyek helyett az ember létbeli otthonosságának ígérését, a bizonytalanságok helyett az egyetemes biztonságot hirdeti.” A monográfiaíró e gondolatkör kibontakozását a Déva-modellt megtestesítő költeményekben – miniatűr verselemzések sorában – követi nyomon, tárja az olvasó elé. A balladaátköltés és -ihletés messze túllép a népballada nyújtotta kereten. Az e gondolatkörben fogant alkotásokban is érvényre jut Ratkó József irodalomszemlélete: „az irodalom egészének a dolga a nemzeti tudat sérüléseinek észlelése, gyógyítása”. Ebből eredően e tárgyú költeményeiben „ez a Déva »nem az« a Déva, a Ratkó által felépítendő Déva nem a szocialista programé, hanem a nemzeté és az »emberé«”.

Az előbbieket bővítő, tágító poétikai világképben „archaikusabb idők balladai átoldása”, a nemzeti krízishelyzet felidézése, érzékeltetése jelenti az új hangot, bennük „a végzetként közelítő jövőlátomás”, az „aszályosnak láttatott föld”, „a szocializmus ígérete és valósága közötti disszonancia”, a vészes „jövőképhiány” generál – archaikus poéziselemekkel gazdagított, balladás tónussal megjelenített, vendégszövegek beiktatásával színezett – új s új verstávlatokat, „népballada-stilizációk”-at, melyek „a történelem-megértés, az emberi felelősség és a múlt vétkeinek tudatosítás”-át szolgálják.

Ratkó József Nagykállóba költözését követően a vidékiséget „olyan küldetesként fogta fel, ami életmód, elkötelezettség és poétikai felhajtóerő szempontjából is valóban jelentős és nagy művészetet eredményező forrás lehet”. A hetvenes évek végétől azonban azt érezte, hogy légüres térbe került, a mellözöttség és hiábavalóság tudata kezd sebeket ejteni rajta. „...a bilincsből ötvözött ékszerek fényeinek rozsdafoltok mutatkoznak.” A létalapjukban megingatott falvak, tanyák kilátástalan világa begyűrűzik a költő egyéni sorsképletébe, sötét, sűrű felhőként telepszik sérülékeny tudatára, egyre kilátástalanabb léthelyzetbe sodorja: „Megállni itt alig lehet, nem is lehet, / kifújja talpunk alól a szél / a homokot, az utat.” (*Tanyák*) Felerősödik benne s verseiben is hangot kap a Nagykállóból távozás szándékának gondolata. „A természeti és az emberi világra rázáródó csapdamodell, a rezervátum-létszerkezet, a fogságállapot kiegészítő motívumai tovább fokozzák a Ratkó-típusú tájversek sorskifejező erejét.” A mellözöttség, a hiábavalóság tudata kérdőjelezi meg „a teljesebb élet értelmét”. A kiábrándultság költészetében is hangot kap: „Mert kicsinyellnek annyian, / tetű-emberkének csipkelődnek. / Ments meg, Uram, e homococcusoktól, / a mosolyuktól mocsokosaktól, / mert unom őket és undorodom.” (*Üzenek lovát*) E lelki teher súlya alatt megnövekszik a „halálversek” száma, költészetében „a halál motívuma szinte a történelmi tudat szinonimájává válik”. A szubjektív lelki válságon túlmenően egy külső eredetű keserű tapasztalás is nyomasztja. „A költő politikai erőszak mellett éles fájdalommal járó felismerése volt az is – mutat rá a monográfia írója –, hogy a nemzetnek érzett közösség, amelyért teljes költészetét létrehozta, immár egyáltalán nem azon az úton jár, ami történelme analíziséből társadalmi célként következne, és amit 1956 sokáig elnémított öröksége is ígért, s amelyért ő egész életét felkínálta.”

Ratkó ekkor új kitörési lehetőségekre talál: kezdeményezője lesz a nyíregyházi rádió *Hangsúly* című „hangos irodalmi folyóirat”-ának, amelyet Antall István rádiós szerkesztővel, Nagy András László színházi rendezővel és Görömbei András debreceni irodalomtörténésszel együtt indít útjára, 1983-ban. Az ezt követő három esztendő valóságos újjászületés volt a már csaknem elhallgatott költő számára: „Hangsúly-beli tevékenysége nagy határozottsággal transzformálta fel a személyisége mélyében szunnyadó, már-már félelmetes válságba kerülő alkotóerőket”. A havi negyven perces műsor szerkesztése intenzív munkára ösztönözte. Elhangzott lírai és prózai alkotásai, esszéigényű beszélgetései, műfordításai, a rendszerességet és körültekintő szervező, szerkesztői munkát igénylő tevékenysége új motivációkat adott alkotóerejének. Az országos sikert hozó, hírnevet teremtő, „a szél frekvenciáira” bocsátott műsoroknak volt egy rendkívül kimagasló hozama, egy külön kiemelendő nyeresége is: Ratkó József szunnyadó, évekkel előbb megálmodott drámakölteményének – *Segítsd a királyt!* – a megszületése, majd színpadra ültetése.

Jánosi Zoltán joggal nevezi e drámát a Ratkó-életmű szintézisének. „Az István királyról és koráról írott, de abban jelene Magyarországnak alapkérdéseit megfogalmazó művében az író személyes életének leggyötrőbb problémáira, a magyarság történeti útjának értelmezési lehetőségeire, valamint a nyolcvanas évekre Közép–Európában és Magyarországon kialakuló új, változások előérzetével teli politikai helyzet európai horizontú kihívásaira egyszerre keresi a választ.” A történelmi témaválasztás nem véletlen: általa kíván szólni kortársaihoz, föltárni azokat a gondokat, amelyek kora társadalmában is jelenvalóak. István imája – a dráma csúcspontja – megrázó jajkiáltás, intés a kortársaknak a veszélyre, amely nemzetünket, népünket, országunkat végromlásba sodorhatja; szívet/lelket felrázó könyörgés az Úrhoz: „...vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben; / segíteni ne vesztelj nekünk, / s hogy el ne esnénk, óvjad lábainkat! / Tanítsd meg, akik ellenünk uszulkan / és földeinket elcsipegetik / és sóvárognak falvaink iránt / és kiirtanák szülőtte-szavunkat, / hogy dicsérni Tégedet ne tudjunk / és minden módon ártani akarnak, / tanítsd meg őket, Uram, haragodra! / S intsd meg, akik a szent munkát segítik / s hitre hajtott népedet pásztorolják – / örök hálát, hogy tőled várjanak – mert / igen gögösek immár, mintha ők / adták volna e földet is alánk! / Juttasd eszükbe, ki vagy Te, Uram, / s kicsodák ők! / És tedd, hogy ne legyünk / gyalázatja a szomszéd nemzeteknek, / ne legyünk csúfja és játékai, / s messzire való maradékaink / rút járom alá ne vesse nek! Ámen.”

Ugyancsak a rádióműsorok szellemi közege inspirálta az ókori görög dráma, az *Antigoné* átültetését, valamint az annak előjátékaként is értelmezhető *Kreón* című drámájának megszületését. A monográfia részletesen taglalja a rádióban elhangzott s a nyíregyházi színházban bemutatott *Segítsd a királyt!* visszhangját. A három mű – melyek révén Ratkó József a korabeli magyar drámaírás élvonalába emelkedett – eszmeiségében együvé tartozik, a bennük létrejött „jelen-közelítés” trilógiaként is aposztrofálható: „Ha a *Segítsd a királyt!* a magyar történelem, az *Antigoné*–fordítás és a *Kreón* az európai ember hajnala felől végzi el a 20. századvég magyar tragédiájának és az adott történelmi helyzetének értelmezését.”

A *Hangsúly* műsorigénye gerjesztette Ratkó prózai alkotásai, irodalomtörténeti és -kritikai írásai, fordításai gazdagabb sorának megszületését is. A változatosságra törekvő műsorszerkesztés korántsem korlátozódott csupán a régió szellemi életének megjelenítésére. A *Hangsúly* hullámhosszán – áthidalva az anyaországot és az elszakított területek magyarságát elválasztó szögesdrót-határokat – az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki, a kárpátaljai, valamint a nyugati diaszpóra költői, prózaírói is lehetőséget kaptak a bemutatkozásra; általuk a hallgatóság is arra, hogy betekintést nyerjen a határokon túl élő magyarság szellemi életébe.

A nyolcvanas évek végén kibontakozó, a rendszerváltozást előkészítő magyar szellemi és civil törekvések – a Tokaji Írótábor, a Debreceni Irodalmi Napok, a Partiumi Irodalmi Társaság, a Kölcsey Társaság, a lakitelki Fiala Írók Találkozója, a Magyar Demokrata Fórum megalaku-

lása – mind-mind további cselekvési teret nyújtottak az idősödő író számára. Mindennek ellenére – talán azok hatására is – ismét felsajog benne az otthontalanság érzése, a vidéki kisvárosból való elvagyódás. Menekülni kíván, új életet kezdeni magán- és szellemi vonatkozásban egyaránt. A rossz közérzet, a belső nyugtalanság, az idegenség-érzet felfokozza benne, s előre vetíti a sejtjeiben – az élete során mindvégig jelen levő, költészetében is hangot nyert – rejtekező halált, amelynek előérzete szükségszerűen vetíti elé az elszámolás, mérlegkészítés versekben megfogalmazott gondolatát. „Kell a földnek hű halott, / olyan, aki nem szökik meg, / olyan, akit el se visznek / tolvajok, angyalok” (*Egyetlen halál*) Ebben az akaratában a Debrecenbe költözése sem hoz lényegi változást.

Számtalanszor leírta: nem fél a haláltól. Jánosi Zoltán utal arra, hogy már „halottas verseinek nyitófázisában” kitapintható a költőnek az a gondolata, amely szerint „fizikai, morális és lélektani értelemben is a halottak tartják a földet, nemcsak az életben véghezvitt munkájuk révén, hanem haláluk után is haláltalanul, elevenen mozognak és tevékenykednek a lét mögött”. Mit hagy hát a halálba készülő Ratkó ezen a gondolati íven örökölni? „S ha meghalok, hát épp ezért. / Tartassék a föld, meg ne rángjon; / hogy aki él, bátrabban éljen / ezen a reszkető világon.” Ő bátran élt, naponta megküzdött korának korlátaival, s folytonosan egy jobb világba vágyott. Költői programként, parancsként azt állította maga, kortársai és az utókor elé: „Meg kell lakni ezt a hazát, meg kell lakni minden talpalatnyi földjét. Művelni azzal is, hogy belehalunk.” Műveinek új kiadásai, a Nagykállóban álló szobor, a nevével fémjelzett rendezvények, valamint e kötet is igazolja az elhunyt pályatárs, Antall István szavait: „...itt van velünk.”

A kötet *Függeléke* – Ratkó József rövid életrajza, bibliográfiai, dokumentációs anyaga, a kötet szerzőjének életrajza, valamint a képmelléklet – az íróról alkotható kép összetettségét, értékeit növeli. Jánosi Zoltán monográfiája valóban közelképet tár elénk. Úgy érezzük, mintha egy kiállítás moderátoraként vezetne bennünket, értelmezve a költői életút és pálya összetevőit.

II. Meditációk vigyázó korban

Verőfény az Esőben

Miska János új kötetének⁹ olvasásakor minduntalan Arany János *Epilógus* című versének két sora – „Egy kis független nyugalmat, / Melyben a dal megfoghat” – ötlük eszembe. Miben rejlik valamiféle hasonlóság?

Az isteni kegyelem ajándékaként megért szépkor adta lehetőségben. Arany János felől az ahhoz köthető alkotások megszületésében, Miska János felől az itthon kiadott újabb s újabb kötetei révén; a „halasztás” vezetett el amott a Margit-szigeti tölgyek alatt fogant *őszikék* versciklus megszületéséhez, emitt pedig, őszi bő szüretként az évtizedek munkáját megkoronázó, a hosszú életút gyümölcseinek itthoni begyűjtéséhez.

(A hasonlat, mint mindenik más, költői. Szubjektív érzés és gondolat keltette párlata mindannak, ami Miska János kötetének olvasásakor asszociációként ébredhet az olvasóban.)

A könyvébe válogatott száznál több írás sokoldalú munkásságából nyújt ízelítőt, betekintést az ifjú álmodok kiteljesítéséből. Évtizedeket ível át, kijelöli azokat a koordinátákat, melyeken az egyéni önbizalom és akarat párosult a szülőföld és a befogadó ország, Kanada, kínálta lehetőségekkel, szeretettel.

Méltatásunkat kezdjük a kötet végén közölt bibliográfiai természetű adatokkal. Miként is kezdhethetnénk másként egy nemzetközi tudományos megbecsülést és hírnevet szerző bibliográfus és hungarológus kutató, szépírói tehetséggel megáldott alkotó esetében? Sokatmondó adatként említhetjük azt, hogy a kötetbe foglalt írások két világrész negyvenkilenc lapjában/folyóiratában jelentek meg – a *Szabolcs–Szatmári Néplaptól* a vancouveri *Tárogatóig*, a pozsonyi *Magyar Hírmondótól* a torontói *Kanadai Magyarorsáig*... Megannyi csepp a tengerben, de e cseppek nélkül a tenger – esetünkben a kanadai magyar irodalom és a Kanadában élő magyar tudósok munkássága – természetéről, gazdagságáról alkotott képünk lenne szegényebb.

A színes tartalmú, változatos tematikájú kötet „kínálatát” az *Előszót* író Palla Mária sorai, illetve a szerző kötetzáró, *Számadás* című írása foglalják keretbe. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kutatója Miska János élete és munkássága lényeges vonásaira mutat rá: „a közösség fennmaradásának gondolata és az összetartozás érzése központi szerepet játszik az egész kötetben”. Miként is lehetett, történhetett ez másként egy olyan személyiség esetében, aki „mindvégig nyomon követi az egyszerű dolgos emberek sorsát”, akit már ifjú korában megkísértett és életre szólóan magával ragadott az írás ördöge. A *Számadás* nem más, mint az „életformává” vált cselekvés beteljesülését, számvetését, összegzését érzékletesen megjelenítő „gyors összefoglaló”: a küzdelmekkel, megpróbáltatásokkal teli életszakaszok, a konok elhatározással megharcolt évtizedek gyümölcseinek elősorolása, amelyet az appendixként közölt kötetzáró bibliográfiai melléklet konkretizál: a *Válogatott írások*, a *Szerkesztői munkák*, *Műfordítások*, a *Humán tárgyak* és a *Tudományos bibliográfiák* tekintélyes számú és jelentőségű tételei, a *Névmutató* négyszáznál is több adata foglalja magába.

A tizenöt fejezetre osztott cselekvési tér első állomása a nyíregyházi *Szabolcs–Szatmári Néplap*nál eltöltött újságírói gyakorlati év. Miska János, mint annyi más kortársa, a fényes szelek nemzedékéhez tartozott, mélyen hitt abban, hogy a háború utáni politikai, társadalmi, gazdasági változás valóban új korszakot nyit az ország életében, az emberek javát kívánja szolgálni. Ifjú hit és reményteli jövő vezet a tollát, láttatja meg vele az új világ „áldásait”, közte a nyírségi Penészlek fejlődését. Hasonlítás alap egy 1920-ban megjelent írásban

⁹ Miska János: *Verőfény az Esőben*. Püski Kiadó, Budapest, 2018.

megörökített nyomor, vele szemben az új élet megvalósításokkal teli ígéretes képe. Ő sem gondolta, hogy a látszat mögött, a felszín alatt ott lapul az újabb húsz év múlva a Végh Antal által feltárt kórkép, az a falu, amely egy másik kortárs író szerint „a térképen nem található”. De ez nem az újdondász újságíró bűne, amiként az sem, hogy a közös és egyéni gazdálkodás szembeállításával a mezsgye azon oldalára áll, akik egy hamis ideológiától vezérelve megbontották a falvak hagyományos értékrendjét. A többi, az e korszakból beemelt írás, jelzi, hogy mily érzékenységgel, empátiával, szeretettel közelít a falu világához, az emberekhez, a tehenekkel szántó asszonyhoz, az elismerésből kimaradt gépészhez, az anya által elhagyott gyermekekhez, a pályakezdő tanítónőkhöz, akiket igazgatójuk Vörösmarty Mihály örökség sorával – „Hazádnak rendületlenül...” – indítja az életbe, hozzátéve: „boldog menetelést és még boldogabb megérkezést...”

Ily buzdítással indult Miska János is az egyetemre, maga is boldog menetelésről álmodott és még boldogabb megérkezésről... Ám az élet, a történelem felülírta szándékait, álmait, felülbírált az, amit mögötte hagyott: „...paraszt származású egyetemi hallgató társaimhoz hasonlóan eleinte lelkesen magamévá tettem a hangzatos jelszavakat, hogy a szocializmus és a kommunizmus a világ leghaladóbb államformája, melyben mindenki szükséglete szerint...” Cáfolat volt rá az otthon megtapasztalt realitás: a kétszer kifizetett adó, a lesöpört padlás, a félelem, a kilátástalanság; tragikus cáfolat volt rá a forradalom vérbefojtása, a százezres méretű disszidálás, mely őt is magával sodorta az ismeretlenségbe, a befogadó Kanadába.

Nem véletlen, hogy a kötet második fejezete a magyar történelem dicső lapjaihoz kötődő írásokat ölel fel: államalapításunk ezredik évfordulója, 1848. március 15., 1956 az idegen országokba sodródott százezrekben is a nemzeti gondolat és érzés sarokkövei maradtak. A vancouveri *Tárogató* hasábjain megjelent írások, az ünnepi alkalmakkor elhangzott előadások az óhazához, a szülőföldre való szoros kötődésről vallanak, arról a morális töltetről, melyek a diaszpórában élőknek önbecsülést, önbizalmat adtak, ahol az oly fogalmak, mint „hagyománytisztelet, hazaszeretet, közszolgálat, őszinteség, szerénység, jóság, honfitársaink iránti odaadás” soha nem múló értékeként éltek bennük.

A kötet harmadik, a *Magyarok Kanadában 1880–1956* című fejezetétől bontakozik ki, tárul elénk Miska János kanadai életének írásokban lekövethető pályáíve. Előbb a Kanadába vezető, a XIX. század végén kezdődő, később a több hullámban történő magyar exodust követi nyomon. Tisztelettel és elismeréssel adózik a kezdetek hősi küzdelmeit megvívó elődök előtt – az otthonteremtéstől az iskoláik, templomaik megépítéséig, az első szociális és kulturális szervezetek, társaságok létrejöttéig. Érdekes, értékes színfoltja ennek a „soproni divisio” mintegy kétszáz diákjának közösségben maradása, valamint a magyarok bevándorlásában oly fontos szerepet játszó John Whitney Pickersgill kanadai politikusról való megemlékezés.

A negyedik fejezettől kezdődően „szűkül” a kör, a történet immár személyessé válik: a szerző egyéni sorsának alakulását befolyásoló erők már nem egyirányúak: a külső impulzusokat, lehetőségeket, adottságokat felerősíti a belső akarat és indíték, a sodródást felváltja a tudatos cselekvés, az önerejében bízó, abból fakadó önbizalom. Kanadát az ígéret földjének nevezi. Érkezésének első napjai felidézésétől követhetjük nyomon életútját, mely Hamiltonban kapja az első leckét az őt befogadó társadalom megismerése, a magyarok beilleszkedése folyamatában. Tanulmányai folytatásával párhuzamosan érlelődik benne a fiatalkori álom megvalósítása: az irodalommal való elköteleződés. Novellái, elbeszélései megérdemelt elismerést szereznek számára. Az *Egy bögre tej* című kötete, továbbá *A magunk portáján, Kanadából szeretettel, Többnyire magunkról, Lábunk nyomában, Földiek között...* című válogatott írásokat tartalmazó könyvei megjelenésével egy időben tapasztalja meg, jön rá arra, hogy önmaga írói arcának megteremtése mellett adatott számára egy közösségi feladat is: az irodalomszervező szerep fölvállalása. Ez a felismerés szülte meg 1968-ban a *Kanadai Magyar Írók Körét*, tűzte

maga elé a magasztos célt: „fórumot teremtsünk alkotóink számára, akik szolgálni hivatottak fajtánkat, hagyományaink és nyelvünk ápolásában”. Alakuláskor kilenc, három évvel később pedig harminc – írók, költők, műfordítók, szerkesztők; a magyar betű aktív művelői – tagot számláltak. Ugyane gondolat – a szolgálat belső parancsa – vezetett el a három magyar és két angol nyelvű irodalmi antológia anyagának összegyűjtéséhez, megszerkesztéséhez és kiadásához. Ettől kezdve, a müncheni, párizsi és római magyar műhely mellett a kanadai magyar irodalom is testet öltött, betagozódott az egyetemes magyar irodalom fogalomtárába. Az író és irodalomszervező Miska János lett a kanadai magyar diaszpóra irodalmának spiritusz rektora, leghűségesebb számtartója, kritikus és méltatója.

Fejezetek sorának írásaiból ismerhetjük meg a kanadai magyar költők, írók, fordítók – köztük Nt. Nagy István, Sárvári Éva, Kemenes Géfin László, Vitéz György, Samu Margit, Andrásik Gyula, Kristóf Sándor, Domokos Sándor, Horváth Loránd, Hegedős Györgyi, Pintér László – munkásságát, bennük adott hírt Borbándi Gyula *Nyugati Magyar Irodalmi Lexikon és bibliográfia* című hézagpótló munkájának a megjelenéséről, a Miska János által szerkesztett kanadai magyar bibliográfia kiadásáról, továbbá más, magyar szerzők angol nyelvű munkáinak megjelenéséről. E csokorból emeljük még ki a *Tárogatóban* megjelent, a 90. életévét betöltő Wass Albert köszöntését, hisz a róla szóló tisztelgő sorokban mindenik, a szét-szórásban élő magyar íróra jellemző gondolatok olvashatók: „A hatvanas évek elején Wass Albert volt a világítótorony. A reményforrás, abban a szomorú légkörben, amikor még szó sem volt dialógusról, s abban a kilátástalan tudatban éltünk, hogy az Óhaza talán örökre becsukja előttünk a kapuit.” A maguk helyén, ha nem is világító tornyok, de sötétségozlató s életreményt tápláló szentjánosbogarak voltak: a nemzettudat ébren tartása, az anyanyelv őrzése és ápolása, az Óhaza iránti szoros kötődés megsokszorozódott fényforrásai.

Az idő múlása nem csak eredményeiket gazdagította, hanem veszteségeikre is figyelmeztetett. E veszteségekre utal a *Küzdőtársak búcsúztatása* című fejezet. Az elhunyt pályatársakról – költőkről, tudós tanárokról, könyvtárosokról, bibliográfusokról, hungarológusokról, újság-írókról – szóló emlékezései a bizonyosságok arra, hogy „távozásukkal szegényebbek, de ittlétükkel szellemiekben gazdagabbak lettünk”. Az emlékezés, a méltatás mindazokat megilleti, akik tudományos munkásságukkal, sikeres gazdasági tevékenységükkel, művészeti és sporttevékenységükkel „választott és szeretett befogadó Kanadánk” országos és számos esetben nemzetközi hírű polgáraiként megbecsülést és tiszteletet ébresztettek a magyarság iránt.

Miska János publicisztikai munkásságának fontos alkotóeleme a Kanadában kibontakozó magyarságtudomány sajtóbeli letükrözése. Miként is lehetne ez másként, hisz ő évtizedeken át a Kanada és az Óhaza elismerésétől kísért tudományágnak nemcsak szorgos művelője, hanem zászlóvivője, krónikása volt. A magyarság kanadai integrálódásának százhuszonöt éves története, a kanadai-magyar kapcsolatok alakulása bő kutatásai teret kínált a kutatók számára. Társadalmi, irodalmi és nevelési intézményeik, a négyszáznál is többet számláló magyar sajtó, a könyvtárak és levéltárak valóságos kincsesbányát jelentettek azoknak, akik Miska Jánossal együtt e tudományág sok-sok időt és kitartást igénylő művelésére vállalkoztak. Közülük említsük meg a Dreisziger Nándor: *Struggle and Hope: The Hungarian–Canadian Experience* és Bisztray György: *Hungarian–Canadian Literature* című tudományos könyveket, a Calgaryban a Magyarságtudat Lexikon Alapítvány által kiadott *Encyclopaedia Hungarica* című kötetet – főszerkesztő Bagossy László, felelős kiadó Zöld M. János –, s nem utolsó sorban szóljunk a Miska János által összeállított írott, szerkesztett és közreadott munkákról: *Ethnic and Native Canadian Literature 1850–1979*, *Canadian Prose Written in English 1833–1980*, *Canadian University Studies on Hungarians: An Annotated Bibliography*, *Canadian Studies on Hungarians 1886–1986: An Annotated Bibliography of Primary and Secondary Sources*, *Ethnic and Native Canadian Literature* és más tudományos bibliográfiák

– szám szerint tizenkettő –, melyekről ő maga is több előadásban, sajtóanyagban adott hírt Kanadában és Magyarországon egyaránt s tett javaslatot a kanadai írásos és tárgyi emlékek összegyűjtésére, megmentésére.

A szorosabban vett újságírói tevékenységről tanúskodnak a kanadai magyar társas élet eseményét megörökítő, azokról hírt adó tudósítások: magyar estekről, lelkeszi jubileumról, Magyar Ház-építésről, aranylakodalomról, népdalkutatásról, egyházi ünnepről, ünnepi megemlékezésekről... E tárgykörben említhető a Ruzsa Jenő lelkész nyomán elinduló Koltay Gábor *Szerelmem, Kanada* című filmsorozata létrejöttéről szóló írás, melynek végső kicsengése az, hogy „a kanadai magyarság hálás a befogadó országnak a jó, a békés életért, de lelkük mélyén soha nem felejtik el, hogy Kanada az otthonunk, Magyarország a hazájuk”.

A sors kegyes volt Miska Jánoshoz abban is, hogy megérhette a rendszerváltást, Magyarország függetlenségének a kivívását, és 2012-t követően újra hazajárhatott, haza jöhetett, megismerhette új élettársát, Erzsébetet, házasságkötésüket követően pedig 2014-ben véglegesen hazaköltözött. Az örökös cselekvésre berendezkedett élet itthon is megtalálta a maga kibontakozási lehetőségeit: társas rendezvények meghívottjaként szólhat a kanadai esztendőkről, az ott élő magyarságról, segíti a kanadai magyar irodalmi munkák itthoni megjelentetését. A *Miska János Alapítvány* révén tehetséges és szegény sorsú diákok továbbtanulását támogatja – szülővárosában, Nyírbélteken és Hajdúböszörményben.

Miska János tényleges hazatérését megelőzte műveinek itthoni kiadása: a Kráter Kiadónál megjelent *Túl a hídon, Magyar tavasz Kanadában* című novelláskötetei, a *Magyar irodalom Kanadában 1900–2010* című irodalomtörténeti összefoglaló, az angol nyelvű *From Kerosene Lamps to Space Travels*; hazatérését követően pedig a Püski Kiadónál pedig a szépírói, irodalomtörténész, magyarságkutatói és könyvtárosi életművét bemutató *Megyék fáklyát gyújtani* című életregény, valamint az angol nyelvű, a kanadai magyarság hagyományairól, művészetéről és megőrzött dokumentumokról szóló *Hungarian Canadians: a Selection of Writings with Fond Memories* kötet, és e mostani is.

A kötetzáró 15. fejezet a több évtized eseményeit tartalmazó, még kiadatlan naplóról, valamint a sok ezernyi levélről ad hírt, amelyek – kiadásuk esetén – a személyes kötődéseken túl a kanadai magyar élet utóbbi félszázadáról nyújtanának sokszínű, hiteles freskót. A kép kiteljesítéséhez tartozik a Miska-házaspár budai otthonában kialakított Kanadai Magyar Irodalmi Archívum megalapítása, megnyitása.

Örömmel szólhatunk arról is, hogy tudományos munkája elnyerte méltó elismerését, a kanadai kormány és a magyar nemzet adta kitüntetések sorát, melyekről e kötet is számot ad.

A kezünkben tartott kötet címe – *Verőfény az esőben* – akár metaforaként is értelmezhető: a napfény és a csapadék létünk meghatározó, éltető elemei. Az emberi életre értelmezve a verőfény a belső tűz, akarat és elszánás, a „gondolj merészet és nagyot / és tedd rá éltedet” költői parancsa; az eső pedig az az áldásos élettér, lehetőség és biztatás, amely kiteljesedést hozhat az ember számára. Miska Jánosban mindez együtt volt, egységbe tömörült s meghozta, megtermette a maga gyümölcsét.

„A nagy erjesztő”

Ha valamely könyv visszhangra lel bennünk..., ha valamely festmény elbűvöl bennünket..., ha valamely zenemű megérinti a lelkünket..., önkéntelenül is kíváncsivá tesz: ki az alkotó, milyen irodalmi/művészeti áramlat követője, tevékenységének mi a motivációja, alkotása mily üzenetet továbbít felénk?

Ennél is fokozottabb érdeklődés ébred bennünk, ha régmúlt időkben keltezett levelekről van szó. Jancsó Béla (1903–1967) levélgyűjteményét – eddig két kötet jelent meg¹⁰ a tervezett négyből – fokozott érdeklődéssel vettük kézbe: egyfelől azért, mert az erdélyi művelődés- és irodalomtörténet rendkívül izgalmas, korszakos értékeket teremtő korába, a két világháború közti időbe engednek betekintést, másfelől Jancsó Béla személyisége több vonatkozásban is meghatározó szerepet töltött be. „A romániai magyar irodalom indulását és a nemzedéki örösváltást a húszas–harmincas évek fordulóján Jancsó Béla írásainak ismerete nélkül megérteni nem lehet. S a nyomtatásban megjelent írás csak kisebb hányada az életműnek. A nagyobb rész mások indítása és az erkölcsi példa” – olvashatjuk a Jancsó Béla irodalmi hagyatékból Mikó Imre által összeállított kötet előszavában.

Ki is volt Jancsó Béla? A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szócikke, Pomogáts Béla *Magyar Irodalom Erdélyben (1918–1944)* című monográfiájának róla szóló fejezete, Mikó Imre kortársi vallomása, különösen pedig Jancsó Béla irodalomszervező, társadalomkutató szerepét számos tanulmányban feldolgozó Cseke Péter segíthet bennünket a megismerésben, az alapos elmélyülésben. A róla szóló írásokból kiragadott néhány gondolattal, megállapítással érzékeltetjük Jancsó Béla munkásságának jelentőségét, sarokpontjait: „bátor hangvételi esszéíróként és irodalomszervező képességekkel rendelkező teoretikus”; „nem krónikása, hanem alakítója volt kora szellemiségének”; „egyike volt az erdélyi magyar szellemi élet modelltervezőinek”; „a kisebbségi magyar szellemi élet egyik nagy stratégiája volt”; „sürgette az ifjúság demokratikus önszerveződését”... Mit jelentett számára „a világos kisebbségi jövőstratégia”? „...csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat a szervezeti formákat, amelyek önálló államiság nélkül is megtarthatnak szülőföldünkön magyarnak”.

A megismerés folyamatában segíthet továbbá az enyészettől/pusztulástól a huszonegyedik órában megmentett, a már megjelent levélanyag. Annak révén tárul elénk Jancsó Béla szellemi arculatát alakító, megjelenítő megannyi mozaikkép, ecsetvonás. A felbecsülhetetlen értékű leletmentés és a levelek közzététele egyaránt Cseke Péter érdeme. A levelek – joggal állapítja meg – magukon hordozzák „a történelmi idők vízjelét”.

Jelen írásunk e levelek révén kíván betekinteni abba az alkotóműhelybe, melyben mindennek-előtt a tervezés, a célok megfogalmazása és kivetítése, a gyakorlati tevékenység organizálása – a kisebbségi létstratégia programozása – vált/lett Jancsó Béla tevékenységének legfőbb mozgató rugójává. Az anyag bősége indít arra, hogy vizsgálódásunkat leszűkítsük az alkotói életpálya első évtizedében írott levelek szemlélésére, feldolgozására, melynek sarokkövei: az *Remény* című diáklap az indulást, a *Tizenegyek antológiája* (1923) az alapozást, az *Erdélyi Fiatalok* (1930) közösségének a megteremtése pedig a kiteljesedést hozta el számára.

A fentebb elősorolt irodalomtörténeti munkák és tanulmányok szerzői segítettek a jobb megismerésben, adtak kezünkbe számos, a megközelítést és tájékozódást segítő eszmei eligazítást. E folyamatot, a levélíró szellemi háttérjének feltárását segíti az 1973-ban Dávid Gyula szerkesztésében megjelentetett, Mikó Imre előszavával ellátott kötet – *Irodalom és közélet* –,

¹⁰ Jancsó Béla levelezése I. 1914–1830, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2014; Jancsó Béla levelezése II. 1931–1934, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2016.

amely a korabeli ideológiai cenzúra által kikényszerített csonkítások, „szövegfoszlányok” ellenére „képbe hozta” az addig teljességgel elhallgatott szerzőt, s ha korlátozottan is, lehetővé tette a Jancsó Béla alkotóműhelyébe való betekintést.

Ki is volt Jancsó Béla? – tesszük fel magunknak újólag a kérdést. Ki tudna erre pontosabban, szabatosabban válaszolni, mint ő maga! „Egyéniség, öntudat: életem kényszerű része. Nem lényege, csak formája a léleknek, mint ahogyan nem lényeg a víznek a part s a meder kövei, melyek irányát szabják s hullámmá torlasztják. De álmodunk, szeretünk, hiszünk, boldogságot akarunk, s a millió arcú emberben egy a vágy, miként egy az elem folyamban, tóban, tengerben, ködben, felhőben.” Soraiból, a szavakból éteri tisztaság árad, a mindennapok fölé emelkedő álmok kép vetül elénk, egy tiszta és nemes lélek arcvonásai. Része a világnak, de mégis autonóm egyéniség, aki – Cseke Péter szavait kölcsönözve – szellemi otthonteremtésre vállalkozott.

A készülődés, az útkeresés személyes tájékozódási pontjai a kötetben olvasható tanulmányok, esszék a magyar és világirodalomból. A kiindulópont: a nemzetestről leszakított erdélyi társadalomban érzékelhető, azon úrrá levő csüggedt közhangulat, letargikus közállapot. Az érettségin épphogy túljutott ifjú – mint annyi kortársa – az irodalomtól vár életigenlő, buzdító szót: „Életgondok főbesújtottjai csüggednek, s a kérdésben fáradt tagadás: »anyagias világunkban van-e létalapja az irodalomnak«. S mondom erre hittel, igazán, kell.” Ez a szándék és akarat szüli meg a *Tizenegyek* antológiáját, amely – Jancsó Béla szavai szerint – „az erdélyi új magyar nemzedék első öntudatos generációs megmozdulása”. Esztendő múltán idézi vissza a keletkezés körülményeit. Egy maroknyi ifjú – ők tizenegyen – ráébredt, ráértett a felelősségre, az elhivatottságra. E kis közösség tagjai „az önálló erdélyi irodalom kérdését nem csak hívó hittel, de gondolataikkal is érelték”. Bár közülük csupán Tamási Áron vált igazi íróvá, mégis büszkén tette hozzá: „...mindenikünk megmaradt az erdélyi magyarság szolgálatában”. Benne is érelődött az irodalom önmagán túlmutató szerepének a kérdés-felvetése: „Megvan-e a mai erdélyi magyar irodalomban az erdélyi magyar élet egész mélységének és szélességének képe? Megvan-e benne minden problémának bátor vállalása, szembenézése? Megvan-e az öntudatos törekvés a népünk gyökereihez leszállásra? Megvan-e a lélek tudatalatti mélységéről feltört ösztön erdélyi sorstestvéreinkkel való közös érdek és lélekközösségünk kimutatására?” Mi más ez, mint a helikoni erdélyi gondolat kibővítése, kapunyitás új horizontok felé. Ez volt az az eszmei mag, mely a húszas évek öntudatosodó erdélyi magyar ifjúságát – Jancsó Béla szervező, irányító munkájának köszönhetően – elvezette az újabb közösségformálódáshoz, az *Erdélyi Fiatalok* című nemzedéki kiadvány életre keltésének gondolatáig. Tudatosan vállalta és végezte az erdélyi szellemi organizátor szerepét. Mikó Imre joggal nevezte őt „nagy erjesztő”-nek, aki „világos kisebbségi jövőstratégia kidolgozásával” kívánt az új élethelyzetbe sodródott ifjúság számára eligazító pontokat kijelölni. Meggyőződéssel hitte és vallotta, hogy az erdélyi valóságba ágyazott, de európai – pontosabban szólva: kelet-közép-európai – kitekintésű szemlélettel fölverte az ifjúságra vár a kisebbségi sorsunk élhetőbbé, a megmaradás és a szellemi fejlődés útjának járhatóvá tétele. Vállalt/végzett szolgálata fölé jellegként írhatjuk Tamási Áron szavait: „egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni”. A szegedi orvosi egyetem hallgatója volt, ahol bekapcsolódott a korabeli haladó ifjúsági mozgalomba, miközben mindvégig kapcsolatban maradt az erdélyi diákmozgalommal. Hazatérésének személyes okai voltak. Mint annyi más kortársa életében – Kós Károlytól Benedek Elekig, Bánffy Miklóstól a világot körbejáró Balázs Ferencig – meghatározó motiváció volt az erdélyi küldetés-tudat, az „Erdélyben van rám szükség” belső parancsa. Önmagára nézvést is érvényesnek mondhatók a Nagy Imre festőművészről írott szép sorai: az élet „legmélyéről fakadó gyökérszálak” hívták haza, „hazajött Zsögödre, falujába, és rendre megtalálta önmagát.” Jancsó Béla is hazatért, Kolozsvárra, valóra váltani a *Kiáltó Szóban* Erdély magyarsága elé tűzött programot: „Le kell vonnunk a tanulságot, szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal, és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”

Az első évtized, e termékeny, cselekvő időszak háttérét kívánjuk nyomon követni, tetten érni, kiszűrni az első kötetben közölt dokumentumértékű levelekből, melyek „eszmetörténeti szempontból páratlan értékű anyagot” jelentenek mindazok számára, akik a két világháború közötti erdélyi szellemi életről kívánnak magunknak képet alkotni, példájukból, tapasztalataikból, küzdelmeikből jelen feladatainkhoz erőt meríteni.

Több mint kétszáz levél segít Jancsó Béla szellemi arculata kibontakozásának megismerésében. A középiskola padjaiból alig kilépett ifjú korán, 1921-ben elköteleződik, érett világlátással tekint jövője felé: „A mi életünk pedig még keservesebb, még nyomasztóbb, mint az előző nemzedéké, mert míg amaz még élvezte, bár rövid ideig, a nyugalmas béke áldását, mi viharban nőttünk fel, szenvedésben érlelődünk meg, és abban is fogunk elpusztulni. A múlt emlékeitől befolyásolt nemzedék után nekünk kell új eszmék felé terelnünk, romjaiból megépítenünk, újrateremtenünk a világot (...) ez a mi nemzedékünk hivatása.” A gondolat tovább érlelődik, két év múltán konkrétabb tartalmat nyer: „A körülmények megadták nekünk az alkalmat az érvényesülésre, a beérkezésre, de a nagyobb munkánk most kezdődik: önmagunk kibányászása, hogy megállhassunk azon az úton, amely tisztább, egészségesebb irodalmi nyilvánulásokhoz vezet.” Nem véletlen, hogy ott találjuk a nemzedéke látványos és figyelemfelkeltő cselekedetében: a *Tizenegyek* antológiája létrehozásában. Rátermettsége, alkalmassága nyer bizonyosságot a Tamási Áron által neki írt buzdító szavakban is: „a Te kötelességed legyen a táborunkat szorosan egybetartani”.

A szegedi diákévek alatt újjászervezett *Bethlen Gábor Kör*, a budapesti *Bartha Miklós Társaság*, a felvidéki *Sarló* mozgalom tevékenységének megismerése, a Buday Györgyhez, Fábián Dánielhez, Balogh Edgárhoz fűződő intenzív kapcsolat, a László Dezsővel, Mikó Imrével, Dsida Jenővel, Demeter Bélával, Bíró Sándorral tervelt és végzett munka egyre kiforrottabb cselekvési célokban ölt testet: megszervezni a kolozsvári román egyetemen és főiskolákon tanuló magyar diáktársadalmat, létrehozni egy olyan közösséget, amely a felekezeti szerveződésekén túl – „új, tisztult ideológia” szellemében – készül jövőendő értelmiségi hivatására. A Kárpát-medencében új magyar ideológiát terjesztő, tudatosító szerveződés – hangsúlyozza 1929-ben – „az itteni fiúk haladó világnézetének megerősítésére volna nagyon fontos”. Ennek a fórumát teremtette meg az *Erdélyi Fiatalokkal*. „A lap ügye jól áll, meg fogunk tudni indulni” – adja híriül 1929. december 27-én Fábián Dánielnek. Nem kellett sokáig várni: 1930. január 18-án – „megjelent a lap első száma”, amely új szakaszt nyit a haladó erdélyi egyetemi ifjúság önszerveződésében. „Az itteni új ideológiájú fiatalok” lapja magánvállalkozásként látott napvilágot, „minden támogatástól mentesen, szellemileg és anyagilag teljesen függetlenül!!” A szerkesztők programja: „új erdélyi magyar ideológia, új ifjúsági öntudat, teljes ifjúsági anyagi és szellemi függetlenség”. Ebből nőtt ki az erdélyi falukutató mozgalom, az erdélyi társadalmi kibontakozás új útja, amely a *Helikon* írói közösségével párhuzamosan vállalta az erdélyi magyarság megmaradásának szolgálatát, nem parnasszusi magaslatról, hanem létközelben, még annál is mélyebben – Balázs Ferenc szavaival – „a rög alatt” is szolgálva, hűséggel és elkötelezetten. A kiadvány és a körötte kibontakozott mozgalom története – amint a Jancsó Béla levelezését felölelő következő kötetek is – már újabb történet, melyet az *Erdélyi Fiatalok* című (1986-ra datált, de csak az 1989-es román politikai fordulat után forgalmazott) ugyancsak Cseke Péter által gondozott kötet dolgozott fel a maga mélységében.

A leveleskönyv különleges és eléggé nem méltányolható értéktöbblete Cseke Péternek a leveleket kiegészítő/értelmező mikrofilológiai jegyzetanyaga, amely lexikoni pontossággal segíti az olvasókat, a korszak szellemi élete iránt érdeklődőket a jobb megismerésben. Ugyanezt a célt szolgálja a *Levelezőtársak* alcím alatt közölt életrajzi adattár.

Meditációk vigyázó toronyban

„Elődeim kezét fogom hát, az ő munkájukat folytatom, s el kell bírnom becsületes tekintetüket, mikor számon kérik, hogy jól gazdálkodtam-e a tálentumokkal!”

Erdély szülötte, a kiváló történész, László Gyula szavait ragadom ki, írom jellegként Cseke Péter legutóbbi, 25. önálló kötetét¹¹ méltató írásom elé. Indokoltan, hisz az elmúlt negyven év során általa írt vagy szerkesztett harminc kötet a bizonyosság rá, hogy maga is a szellemi otthonteremtés munkásává szegődött. Számára a kolozsvári egyetem jelentette az alapozást; az újságírói esztendők a való élet megismerését, a szellemi mélyáramlatok, bűvópatakok kitapintását; a Korunk szerkesztőségi éve a gondolatok és eszmék kötőanyagaként szolgáló európai kitekintést; a katedra a jövőépítés szolgálatát.

Hogy mi minden fért bele e „növésterv” lázgörbéibe, arról Dávid Gyula szavai vallanak a legszemléletesebben: „Cseke Péter eljutott a másként-gondolkodásukat vállaló, az önfeladás vagy az ezópusi nyelven szólás helyett a cselekvő helytállás erkölcsét tettekkel is megerősítő magatartásig.” A Homoród-mente, a székelyudvarhelyi gimnázium, a kolozsvári egyetemi évek, a *Gaál Gábor Kör*, a falujárás... mind-mind egy-egy lépcsőfok volt azon az úton, mely elvezette a kisebbségbe sodort erdélyi magyarság szellemi értékei kutatásához, feltáráshoz, elvezette az örökhagyók, az értékvédők táborába.

A kötet alcíme – *Krétarajzok két évtized tanulmányaihoz* – nem csupán műfaji meghatározás, hanem jelzés is arra, hogy a súlyosabb opusok megteremtése, az elmélyülés folyamatában születő, felötlő gondolatforgácsok is megmentésre érdemesek. Hiszen a forgács is magában hordozza a feldolgozásra váró nemes fa jellemzőit, karakterét. Ezt érezzük, ezt látjuk a hosszabb-rövidebb írásokban – előadások, emlékezések, lapszéli jegyzetek hosszú sorában... Visszaidézhajthunk a *Falvak Dolgozó Népe*-ben megjelent riportjait, amelyek az adott téma realitásán túl, amögött is fel tudták villantani az erdélyi paraszti gondolkodás megtartó, hagyományörző jegyeit, az orvoslásra váró gondokat, ellenszélben is kijelölve, megrajzolva az önművelés lehetőségeit kínáló szűk ösvényeket, partokat összekötő pallókat. Történt ez a Beke György által megfogalmazott „önmagunk keresése” riporteri ars poeticává etikai és erkölcsi parancssá magasztosult törekvéssel azonosulva, igényes irodalmi színvonalon, szociológiai megalapozású írásokban.

Cseke Péter – a tóba vetett kő mind messzebbre hullámozó körgyűrűi példázatára – ennél is többre vágyott. Megtapasztalhatta, hogy „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet” Németh László által, kijelölt szellemi nyomvonal nem önmagából adódó, nem egyszerű axióma, hanem a szellem embereinek legfőbb parancsa. A megismerés nem csak látás, tapasztalás, nem csupán fotográfia. Ahhoz, hogy megértsük, valami többlet kell hozzá. Ezt nyújtotta számára az otthonává vált Kolozsvár, az a szellemi közeg, melyet a kincses város adhatott, nyújtott neki. A megértés folyamatához kellett a Mikó Imrétől tanult felismerés: „a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk”, a továbblépéshez pedig a gondolat folytatása: „mélység nélkül nincs magasság”. Ez ébresztette fel benne, tudatosította s vezette el őt Erdély, az erdélyi magyar nemzeti kisebbség önépítkezésének kutatásához, hisz valóságunkat építeni, gyarapítani csak akkor lehet igazán, ha az alapokat ismerjük, ha a mélységbe ásunk.

¹¹ Cseke Péter: Örökhagyók, értékvédők. Krétarajzok két évtized tanulmányaihoz. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016.

Tette/teszi ezt azért, hogy a rejtett kincseket a felszínre hozza, beépítse a jelen és a jövő nemzedék társadalomformáló, -alakító cselekvési programjaiba.

A kötet lapjain vissza-visszatérő sarokköként, tájékozási pontként merül fel, van jelen két név: a Németh Lászlóé és a Jancsó Béláé. A magyar szellemi élet organizátorai – a nemzet és Erdély szellemi égboltjának fénylő csillagai. Ők fogják kezét, vezetik a megértés útjain. A két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet kiapadhatatlan kincsesbányájába elmerülve találta meg hivatását, szellemi mentorai „irányították” lépteit, jelentettek számára szigorú mércét, támasztottak elé magas minőségi igényességet. Cseke Péter jó tanítványnak bizonyult, fáradhatatlan, termékeny kutatónak, aki minél mélyebbre ásott, annál magasabbra jutott. A magasság elmélyült, tudományos megalapozottságú tanulmányokat, köteteket gyümölcsözött. Azok számának gyarapodása nem az elvégzendő munkák apadásához, hanem újabb és újabb kutatási témákhoz, soha nem szűnő feladatokhoz vezetett. A megismerés fölgerjesztette benne a szeretet belső tüztét, olyan impulzus lett, amely végtelenbe szaladó spirálként emelte mind magasabbra, talált rá a maga műfajára: „a szociográfiára, majd az irodalom- és esztétikai tanulmányra”.

Eközben, a kötet lapjai segítenek bennünket, olvasóit is abban, hogy megismerjük, kikkel „találkozott”, kiktől kapott újabb elismerést, buzdítást, bátorítást arra, hogy egyre magasabbra emelje a maga állította, önmaga elé kijelölt mércét. E nagyon gazdag arcképcsarnokból csak néhányat ragadunk ki, azokét, akikre a maga választotta virtuális toronyból Erdély szülőtteire, Erdélyhez sok szállal kötődő személyiségekre láthatott: Nagy Károly amerikai professzorra, Gömöri György angliai egyetemi tanárra, Gecse Géza budapesti rádiósra; Kós Károlyra, Tamási Áronra, Tompa Lászlóra, Balázs Ferencre, Horváth Istvánra, Gelu Păteanura, Böződi Györgyre, Szabó Gyulára, Páskándi Gézára; Ilia Mihályra, Pomogáts Bélára és Sas Péterre; a kortársai közül Láng Gusztávra, Gálfalvi Györgyre, Zágonyi Attilára, Gaál Györgyre...

A sor korántsem teljes, de annál beszédesebb, hisz valamennyien cselekvő részesei ama építő folyamatnak, mely az elmúlt évtizedekben alkotóként, kiadói szerkesztőként, kutatóként járultak hozzá a megismerés, megértés, szeretet hármasságának kiteljesítéséhez. Tömör jellemzéseinek szemléltetésére ragadunk ki néhány példát:

„Örökös újrakezdéseinkben minden korban nélkülözhetetlen erőforrásunk, tette serkentőnk, szellemi magatartás–modellünk.” (Kós Károly)

„Az intenzíven megélt autentikus lét megszállottja volt, szavak és tettek azonosságának napjainkban ugyancsak ritkaságszámba menő embere, aki jól tudta: más az írás és más a cselekvés társadalmi közege. Márpedig ő nem kiemelkedni akart, nem tündökölni vágyott, hanem beépülni, használni.” (Balázs Ferenc)

„Tragikus halála előtt jóval korábban felismerte ugyanis: olyan korban kell felelősen »őrt állnia« népeért, nemzetéért, a világért, amikor az elvesztett teljesség visszaszerzése és újjáteremtése róta a költőkre a legnehezebbet.” (Horváth István)

„Minden műfajban otthon volt, amely mögé maga a történelem helyezett messze zengő hangszekrényt.” (Mikó Imre)

„Nagy vállalkozások korának hőse, s egyszersmind alázatos nemzeti napszámosa. (...) Szellemi földrajzának azóta is ez az iránytűje: a magunk keresése.” (Beke György)

A Cseke Péter-kötetek hosszú sora önmagában is elég lenne ahhoz, hogy őt a mai erdélyi szellemi élet legtermékenyebb személyiségei közt tartsuk számon és értékeljük. Az 1990 után kibontakozó új erdélyi magyar életkezdés kitartó és fáradhatatlan szellemi munkása ő, vigyázó toronyőr, létkérdéseink válaszkeresője. Nem csupán könyvek – tanulmányok, esszék, emlékbeszédek, laudációk, előadások – sorával kívánt tanítani, nemzettestvérei hasznára válni, hanem a szó igaz értelmében: katedréről szólva követni a magasságba vezető utat. Ismét Dávid Gyula bevezetőjéből idézünk: „...nem csak tanított, hanem intézményt is teremtett

ahhoz, hogy taníthasson: tanszéket, oktatói munkaközösséget, folyóiratot a kolozsvári egyetemen újságírószakos hallgatók számára.” E viszonylatban is érvényre jut a mélység és magasság viszonyrendszerében való gondolkodás igénye és szándéka, hisz általa a holnap véleményformáló, cselekvési utakat kijelölő nemzedékről van szó, amely a mélység ismeretéből törhet magasba. A kisebbségi önvédelem, a jövőépítés csak történelmi múltunk, hagyományaink, szellemi örökségünk ismeretében valósítható meg, úgy, ahogyan azt Sas Péter Herepei János életpéldáját fölmutatva megfogalmazta: „az erdélyiség világfigyelő tető, nem szemszűkítő provincializmus”.

Ezen igény és szemlélet diktálta e kötet minden sorát. Szívesen követtük a szellemi időutazásban, mindvégig érezve a Szabó Gyula-életműből leszűrt gondolat lényegét: „...az írás az egyetlen önvédelmi fegyverünk, amelyik óvhat, elveszejthet vagy előbbre vihet közösségi dolgainkban”. A vigyázó toronyban született, kötetté testesült meditációk hatására Páskándi Gézával mi is valljuk: az olvasás a legtisztább örömök egyike.

18 év – 41 arckép

„...egy merítés a 20. század végének közép-európai kultúrájából. Egy magyar értelmiség merítése.”

Németh László a *Tanú* 2. számában *Középeurópa* címmel megfogalmazza, meghirdeti azokat a tájékozódási koordinátákat, melyek meghatározzák Magyarországot, a magyar nép geopolitikai helyzetét, sorsképletét, tájékozódási irányait: „Ideje, hogy szétnézzünk a házunk táján, patrioták legyünk. Cseh, szerb, román – és patriotizmus? Igen! A nemzet nem föld, hanem történelmi rendeltetés, s a történelem nagy igényei összeparancsolnak kicsiny haragosokat.”

A történelem szétdarabolt, szétválasztott bennünket, de ez nem akadályozhat meg abban, hogy – folytatva, kiteljesítve a gondolatot – felismerjük: „mi Duna-népek ott tartunk, ahol a háború előtt, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük testestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szopjuk.” Esztendőkkal később, a második világháború kezdetén, újabb írásban – *Most, Punte, Silta* (1940) – ismételten hitet tesz sorsközösségünkéről, egymásrautaltságunkról: „Akár dunai, duna-kárpáti, közép-európai, kelet-közép-európai vagy kelet-európai népeknek tituláltuk magunkat szent összevisszaságban, abban megegyeztünk, hogy annak, ami összeköt, erősebbnek kellene lenni, mint ami elválaszt. Ha tőlünk függ: mi »most«-okkal, »punte«-ekkel, »silta«-kkal rakjuk meg a Duna és a Dráva hátát, de a kárpáti bukópatakét is.”. Ez a felismerés vezeti el a ma már axiómaként emlegetett szavaihoz: „a megismerés: megértés, a megértés: szeretet”.

Miért idéztük őt, miért hivatkoztunk irodalmunk klasszikussá nőtt személyisége szavaira? Azért, mert gondolatai a mai „hídépítők” előtt is érvényes iránytűként, erkölcsi kötelezettségként szolgálnak. Köztük, az élvonalban találjuk Kiss Gy. Csaba József Attila-díjas irodalom- és művelődéstörténészt, aki zágrábi, nyitrai, prágai, varsói egyetemeken vendégtanáráként, elkötelezett szolgálatának tekintette – és tekinti ma is – térségünk népeinek, kultúrájának kölcsönös megismerését/megismertetését; esszék, tanulmányok, kötetek hosszú sorában szegődött a némethlászlói út, a hídépítés, a megismerés/megértés/szeretet hármasságának kötődés folyamatát kiteljesítő táborába.

Ezt tette könyveiben – a Nap Kiadó által megjelentetett *Hol vagy, hazám? Kelet-közép-európai himnuszok* (2011), *Nemzetek és előítéletek*. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig (2013), *Budapest–Zágráb: oda-vissza*. Művelődéstörténeti esszék, tanulmányok (2015) –, ezt teszi utóbbi kötetében is¹².

Az érdeklődés ébredése, tudatosodása a hatvanas évekre vezethető vissza: a hátizsákos, autóstópos ifjú barangolások idejébe, amikor Kiss Gy. Csaba Csehszlovákián át Lengyelországba vette útját, egyre sűrűsödő intervallumokban. A későbbiekben a kör kitágult Szlovákia, Csehország, Horvátország és Szlovénia felé. Később megnyílt előtte a hazai cselekvési tér is: a *Magyarságkutató intézet*, a *Bethlen Gábor Alapítvány*, a *Hitel* szerkesztősége, a *Közép-európai Intézet* kínálta lehetőség teremtette meg a teret a sokoldalú és személyes találkozásnak, azon koordináták keresésének és építésének, amelyek a különböző közép-kelet-európai népeket egymáshoz fűzik.

Az e kötetbe foglalt, tizennyolc éves időintervallumot felölelő portrék, kis esszék, gondolatok térségünk szellemi földrajzában tájékozódási pontjaiként tárulnak elénk. Nem egyirányú utcaként, hanem a kölcsönösség jegyében, hisz adott a közös nevező: a Közép-Kelet Európa

¹² Kiss Gy. Csaba: *Közép-európai találkozásaim*. 18 év – 41 arckép, Nap Kiadó, 2018

eszmé és eszmény, mely oda-visszaszálló széláramlatként termékenyíti meg a közgondolkodást. A szerző által „szubjektívnek és véletlenszerűnek” tekintett válogatás az olvasóban teljessé, telítetté válik, személyes tanúságtétellé, szolgálattétellé a sorsközösség hirdetésében és szándékával született gondolatok megosztásával, „a kölcsönös megértés szellemé”-ben.

Mindenik írás egy-egy találkozás azokkal, akik „ugyanannak a közép-európai küldetésnek jegyében végzik munkájukat, fordítanak, közvetítenek, próbálják megérteni hazájukban a sorsközösség mibenlétét”. A megszólítottak életkora átölelte az elmúlt századot. Az 1904-ben született Milo Urban és az 1970-ben született Pavol Lukač időhatár közt ott találjuk a „mi negyvenötösök” nemzedékének kiváló személyiségeit. A kötet lapjain csodálatos példatár tárul elénk a hídépítő szándék kibontakoztatása, építése útján.

Szemléltetésképpen idézünk néhány, a portrészövegekből kiragadott gondolatot: „A közép-európai irodalmiság szószólója volt és a mindennapi kapcsolatok építője – évtizedeken keresztül.” (Emil Boleslav Lukač)

„Köszöntöm Bohumil Hrabalban az író, a gondolkodót, aki műveiben az emberek és a népek megértésének szükségességéről tesz tanúságot, a cseh író, akiben közös Közép-Európánk szelleme öltött testet.” (Bohumil Hrabal)

„...tudni való, ha nem is szoktuk tudomásul venni, hogy létezik egy sajátos európai zóna – lengyelekkel, szlovákokkal, magyarokkal, horvátokkal –, ahol a nemesi kultúra és mentalitás fontos színt adott a közösségi identitásnak.” (Jacek Purchila)

„Alaposan ismerte azt a sajátos érintkezési felületet, ahol Közép-Európa találkozik Kelet-Európával, ahol két különböző bizalmatlanság tekint egymásra.” (Andrzej Przewoznik)

„A nyugati kultúrához fűződő kapcsolatok természetes visszaállítása mellett nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a lengyelek nem hanyagolhatják el a szomszédok világát.” (Franciszek Ziejka)

A kötet minden megidézett személyiségére vonatkoztatható a Pavol Lukačról írott sorokban olvasható jellemzés: „a közép-európai együtt működés következetes képviselője”, valamint – más szóval – a Vlado Gotovacról szóló megállapítás: „A közép-európai költő küldetéses sorsát vállalta.”

A kötetben található portrék másik kulcsszava a szabadság – az alkotás szabadsága és a nemzet önkiteljesítésének/önrendelkezésének szabadsága, azon személyek szabadsága, „akik hisznek a szó, az írott szó hatásában, töretlenül bíznak abban, hogy ha szabad lesz a szólás, szabadok lehetnek az emberek” – emlékezik a szerző az Adam Zagajewskivel történt 1971-es krakkói találkozásra.

Az arcképsorozat jelképes és irányjelző személyiségei közt találjuk a világhírű, életművéért Oscar-díjjal kitüntetett filmrendezőt, Andrzej Wajdát, a Nobel-díjas Czesław Miloszt, továbbá ott vannak azok is, akik „a közép-európai együttműködés iránt elkötelezett” munkásságukért Bethlen Gábor-díjban részesültek: a cseh Bohumil Dolezal, a horvát Nedjeljko Fabrio, a szlovák Lubomir Feldek, a lengyel Zbigniew Herbert, a cseh Bohumil Hrabal, a horvát Zvonimir Mrkonjic, a szlovén Veno Taufer, a lengyel Bohdan Zadura; a Janus Pannonius-nagydíjjal kitüntetett Adam Zagajewski; a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett Elzbieta Cygielska. Jóleső érzéssel említi azok nevét, akiket közvetlenül, a magyarsággal való közvetlen kapcsolat, a magyar irodalom és kultúra ismerete és tolmácsolása fűz hozzánk: köztük Wiktor Woroszyński, Milo Urban, Elzbieta Cygielska... Idézünk az Andrzej Vincenzről írott példaadó sorokból: „Andrzej bátyánk igazi szenvedélye a közvetítés. Közvetítés Kelet-Közép-Európa nyelvei és kultúrái között. A közös sors és a szükséges megértés jegyében.” Az egymásrataltságot, történelmi sorsközösség felismeréseként olvashatjuk a Peter Vodopivec szavait: „Mi történt volna, teszi fel a kérdést a szlovén történész, ha II. Józsefnek sikerül megvalósítani központosító szándékait? És vajon mi, szlovénok, kérde, nem a magyar

nemességnek köszönhetjük-e megmaradásunkat?” A több évszázados állami összetartozás pozitív jeleként az előbbivel egy lapon kell emlegetnünk Fra Stjepan Pavič felismerését: „A horvát kultúra fontos fejezetét jelenti az egészen a 19. század közepéig latin nyelven született irodalom. Mint ismeretes, a szábor 1847-ben döntött a horvát nyelv használata mellett. (...) A boszniai ferences költők műveiből lépten-nyomon az is kiderül, milyen szoros kapcsolatok fűzték ezt a kultúrát Magyarországhoz, közelebbről pedig Budához.”

Kiss Gy. Csaba könyvében – Karol Wlachovsky révén – utalás történik arra is, hogy a régmúlt évtizedekben „még élt a szlovák értelmiségi családok egy részében a szokás, különösen a nyelvhatár közelében, hogy megtanítsák valamennyire magyarul a következő nemzedék képviselőit.” Ma azonban az tapasztalható, hogy az „kihunyó hagyomány”-nyá vált. A szerző eltöpreng azon, „milyen hosszú idő kellene ahhoz, hogy újra fölfedezzük ezt az atyafiságot”, továbbá azon is, hogy „az utánunk következő magyaroké és szlovákoké távolodni vagy közeledni fog egymáshoz”. S nemcsak magyar–szlovák, hanem magyar–cseh, magyar–lengyel, magyar–horvát, magyar–szlovén, és nem utolsósorban magyar–román vonatkozásban is!

Kiss Gy. Csaba e kötetével az egymáshoz vezető utat, az egymást összekötő hidat építi.

Az olvasók tájékoztatását, a jobb megismerés/megismertetés szándékát szolgálják a kötet végén található – *Néhány szó a szereplőkről* – lexikontömörségű életrajzok.

A térben és időben eszközölt merítés, a virtuális és szellemi kalandozás gyümölcseként olvashatjuk e kötetet, s a szerző előbbi könyveit is. Oly tanúságtételként, amely továbbgondolásra, követésre buzdítja mindazokat, akik nemzeti elkötelezettséggel, a tejtestvériség eszméjétől vezérelve maguk is szolgálni kívánják a kölcsönös megismerés eszméjét, a hídépítés gondolatát az identitását egyre inkább elvesztő Európában.

III. Helytörténet – térben és időben

A történeti Szatmár vármegye

Az 1988-ban, Kölcsey Ferenc halála 150. évfordulóján, Fehérgyarmaton – közhasznú civil szervezetként – megalakult Kölcsey Társaság a költő és a Hymnus kultuszának ápolását helyezte tevékenysége előterébe. Kezdeményezésére lett január 22. a Magyar Kultúra Napja. Emlékülések, tudományos konferenciák, kiadványok sora tanúskodik szándékuk következetes valóra váltásáról. Az évente odaítélt Kölcsey-díj a kiemelkedő szellemi alkotók – írók, művészek – munkásságát hivatott elismerni.

Kiadványaik sorát nemrég egy rendkívül figyelemre méltó, a Kölcsey-kultuszon túlmutató kötettel gyarapították. 2017. február 16-án a Nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban mutatták be a Kölcsey Társaság kiadványaként megjelent *A történeti Szatmár vármegye* című monográfia I. kötetét¹³. A Takács Péter egyetemi magántanár szerkesztésében, három részesre tervezett tudományos munka „elsőként vállalkozott arra, hogy egy, a trianoni döntés után részekre szakadt magyarországi megye teljes történetét a rendszerváltások időszakáig tekintse végig” – hangzott el a könyvbemutatón.

A kiadvány előzményeként említhetjük Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete* című, az 1800-as évek elején megjelent munkáját, valamint a Borovszky Samu szerkesztésében kiadott *Szatmár vármegye és Szatmár–Németi* című monográfiát (1908). A most kezünkbe került történeti munka messzemenően hasznosítja az azóta felhalmozott tudományos ismereteket, mai nyelvezettel építi be azokat a ma élő és eljövendő nemzedék ismerettárába, újabb száz év távlatából elemezve/értelmezve a történelmi Szatmár megyéhez fűződő eseményeket, folyamatokat.

Fölvetődik bennünk a kérdés: mi készítette a Kölcsey Társaság vezetőségét arra, hogy kezünkbe adjon egy terjedelmes, adatgazdag, tudományos igénnyel megírt munkát; illetve arra, hogy e monográfia-„trilógia” megírására, kiadására vállalkozzon? A választ – Pesty Frigyes százötven évvel ezelőtt írott szavait aktualizálva – a bevezető sorok adják meg: „...a történeti Szatmár vármegye már a múlté. Besorolta a történelem az eltűnt régi vármegyék közé. Csak töredékei kandikálnak ki szervetlenül három ország pereméről. Lassan-lassan ezek is belesüllyednek az idő és feledés homályába.” A Szent István által 1009-ben alapított királyi vármegyét szétszabdalta a történelem – előbb a versailles-i, majd a párisi békediktátum –, az impériumváltás nem csupán a fizikai/földrajzi elkülönítést hozta magával, hanem károsan hatott mind a hazai, mind az idegen impériumba sodródott lakosság történelmi tudatára, amit megtévezett a kommunista diktatúráknak a nemzeti érzést elfojtó, a magyarság együvé tartozása testvéri érzetét eltörölni szándékozó törekvését. E vállalkozás épp ezt kívánja korrigálni, az idő és a feledés homályából fényre hozni. Hogy tudatosítsa: az elszakított országrészekben is élnek magyarok. Történeti/nemzeti tudatunk hiányosságára vall az, ha őket lerománnozzuk, szlovákként, ukránként, szerbként minősítjük. Az egységesülő Európa, a régiók Európájában különösen időszerű, hogy a határon innen és túl egyaránt segítsük nemzettestvéreinket közös történelmünk, sorsközösségünk, szatmári mivoltunk értelmezésében; történelmi örökségünket nem szabadhatják szét az önkényesen meghúzott határok, azok légiesítését előbb a régió lakosságának tudatában kell elkezdeni.

Ezt kívánja elvégezni a három kötetre tervezett kiadvány. Tartalmát, struktúráját a kiadvány szerkesztője, a bevezetőt író Takács Péter szavaival érzékeltetjük: „Az első kötetben a középkori Szatmár állapotát, természeti viszonyait, településeinek létrejöttét, az ott élő emberek munka- és életlehetőségét, megélhetési forrásait kívánjuk felmérni. (...) ...a második

¹³ A történeti Szatmár vármegye I. Kölcsey Társaság, 2016

kötet a mohácsi vereség és a kettős királyválasztás következményeivel indítana. Vizsgálná Szatmár vármegye viszonyát Erdélyhez és a királyi Magyarországhoz. (...) a tervezett harmadik kötet Szatmár vármegye széthullásával, huszadik századi történetével foglalkozna.”

A 2016-ban megjelent kötet első fejezete – Konecsny Károly és Horváth Gergely munkája – Szatmár vármegye természetföldrajzát ismerteti a földtani felépítéshez, a domborzati viszonyokhoz, az ásványi kincsekhez, az éghajlathoz, a megye vízrajzához, tájakhoz kötődő/köthető ismeretek gazdagon adatolt feldolgozásával. Különös érdeklődéssel olvashatjuk a vízszabályozásról szóló alfejezeteket, hisz tudjuk, hogy a megyét átszelő Szamos, Kraszna, Túr önmagán túlmutató, a megtelepedést lehetővé tevő, a szatmáriak életlehetőségét és életminőségét befolyásoló jelentőséggel bír, hogy az Ecsedi láp különleges természettudományi értéket jelentett. Ez indokolta, hogy „Szatmár megye 1750-ben az országgyűlés elé vitte a vízszabályozás ügyét”, s néhány évtized múltán, 1780-ban, gróf Károlyi Antal már a Szamost szabályozó munkákról tesz jelentést. Érdemi munkára azonban még sokáig kell várni, 1855-ig, amikor Fehérgyarmaton megalakul a Szamos-szabályozó társulat. Újabb, előremutató fejlemény volt az Ecsedi-láplecsapoló- és Szamos-balparti ármentesítő-belvíz-szabályozó társulat létrejötte, 1894-ben. Hasonló céllal került sor a Kraszna és a Túr folyamszabályozásának felkarolására, a vízművek létrehozására.

A kötet történeti részét alkotó fejezet több szerző munkáját foglalja magába. Jakab Attila *A középkori Szatmár vármegye területe a honfoglalás korában* című tanulmánya a kezdeteket, a letelepedés, a lakóhelyek kialakulásának folyamatát idézi elénk. Németh Péter *Szatmár vármegye a középkorban* címmel rajzolja meg a megye létrejöttének történelmi kereteit, ismerteti korai lakóit, a társadalmi szerveződés folyamatát, az életkörülmények alakulását/alakítását. Részletesen taglalja a megye jeles családjai – Drágfiak, Bátoriak –, valamint a monostoroknak és kolostoroknak a vidékek, helységek arculata, népessége alakulásában/alakításában betöltött szerepét. Gulyás László Szabolcs *A középkori Szatmár megye egyházi intézményei* címmel ismerteti azt a folyamatot, mely a kereszténység térhódításától az egyházi szervezet és hierarchia kiépülése révén meghatározó módon járul hozzá a térség szellemi arculatának alakulásához, szerveződéséhez, vallási tagozódásához, sajátosságai, hagyományai formálásához, őrzéséhez, ápolásához. E források jobb megismerése tekintetében is rendkívül fontos, hogy az egyházhoz kötődő dokumentumok – a Váradi Regestrum, a pápai tizedjegyzékek – alapvető fontosságúak, a faluközösségekké formálódó településekről adnak híradást, a társadalom-fejlődés tekintetében is eligazítóak a későbbi kutatók számára. Szócs Péter Levente *Középkori és kora újkori épített örökség az egykori Szatmár vármegye romániai részén* témakörében veszi számba az újabb kutatások során elért eredményeket. A jelzett tanulmányokban feltárt/bemutatott természetföldrajzi körülmények függvényében és a történelmi viharok, elemi csapások keretében alakult, gyarapodott/fogyott, folytonos változásban, a vármegye népessége; a honfoglaló magyarok és a mellettük ugyancsak otthonra lelt más nemzetiségű népek életfeltétele, együttélése. A Takács Péter által jegyzett tanulmány – *Települések, emberek és életfeltételek* – kilép az I. kötet időhatáraiból, 1920-ig követi nyomon a más ajkú, más vallású népek betelepedési folyamatát, annak történelmi gyökereit, összetevőit, különös tekintettel a románság letelepedésére, térhódítására. Ezt segítették elő az „1365-ben a Magyar Királyságba menekült bélteki Szász-(Záz)ok, a Balkfiak, a Drágfiak és Oláh János leszármazottjai”, kiknek Nagy Lajos király terjedelmes birtoktesteket adományozott a királyi Szatmár vármegyében. „...jelentős szerepük volt abban, hogy több tájföldrajzi régióban – Avasság, Kővár-vidék, Erdő-vidék –, az erdődi, a bélteki, színérvári, a meggyesi uradalmakban a homogén román etnikum megtelepedésével nemcsak nyelvi elkülönülést, hanem a vallási homogenitást is kiépítették.” E folyamat tovább élt Zsigmond király és a Hunyadiak korában, sőt a későbbiekben is. A külső erőkkkel vívott küzdelmek, a belháborúk, járványok, elemi csapások „annyira kiüresítették a Kárpát-medencét, hogy a hegyi lankái, erdős dombjai, felhők fölé magasodó havasai, hegyi legelői, és a nagyobb folyamok vízjárta árterületei, mint

a nyolcadik század második felében, honfoglalók után kiáltoztak. Azok pedig jöttek is. Zömmel a bizánci civilizáció örökösei, ahogy a kortársak mondták: ortodox görög keleti oláhok és rácok. Társultak hozzájuk a katolikus svábok és a Tátra magaslatairól leköltöző evangélikus tótok. A magyarok iránti teljes közömbösséggel némelyek közülük később véres indulatokkal.” A nyelvi elkülönülés és vallási különbözőség – számukra: megtartó, kohéziós erő – jellemezte a Kárpátaljáról Szatmár megyébe települő ruszin lakosságot, a török hódoltság területeiről bevándorló szerbeket, valamint, 1772 után, az orosz progromok elől ide menekülő zsidó közösségeket is. Soraikban a reformáció térhódítása sem ütött rést. Kevés szó esik a cigányság megtelepedéséről: egy alkalommal találkozunk vele. Koltó – „folyton dúsuló román tengerben lehorgonyzott magyar sziget” – címszava lehangoló „felütéssel” kezdődik: „sajnálatosan haldokló magyar falu. Ma már a magyar identitásukat felvállaló cigányokkal együtt is csak 53%-át adják a magyarok a lakosságnak (...) éreznünk kell ebben a faluban ezt a szomorú, nemzetet sújtó tragédiát.”

Az olvasók, helytörténészek valószínűleg, a kötet arányaiban legterjedelmesebb részét forgatják majd különleges érdeklődéssel, haszonnal, amelyben a fentebb elmondottakat és jelzett folyamatokat immár helységenként lebontva követhetik nyomon.

A szócikkek struktúrája kitér a jelzett helység múltjára, autentikus forrásokra – pápai tized-jegyzékek, Váradi Regestrum, oklevelekben megörökített határjárások, pörök, adományok, örökösödések, az 1549-es adóösszeírás, az 1772–1775-ös úrbéri rendezés, az 1784-es népszámlálás... – hivatkozva követi nyomon a fejlődés folyamatát. Ehhez társul Szirmay Antal, Pesty Frigyes, Maksai Ferenc, Kiss Lajos, Bura László, Németh Péter tollából levéltári kutatásokra, néhol helyi szájhagyományra alapuló névetimológiai értelmezés. Rendszeresen utalás történik a természeti adottságokra épülő faluszerkezetre, a megélhetési és gazdálkodási viszonyokra. Találkozunk egyutcás, hálós szerkezetű, nagy térben szétterülő, zilált vagy halmaz formában kiépülő faluképpel, szalagtelepüléssel, orsótelepüléssel, spontán módon létrejövő, tudatos telepítésű falvakkal. Ehhez kötődnek, ettől függnek a megélhetést biztosító gazdálkodási módok, adottságok: alföldön, sík területeken a kétnyomásos, évenként felváltva pihentető, illetve az alsó- felső- és középső fordulás, háromnyomásos földműveléssel, a gyümölcsstermesztés és kertészkedés lehetőségével; a domb- és hegyvidéken az erdőlléssel, állattartással, fafaragással, erdei gyümölcs-gyűjtéssel, vadászattal; a folyók mentén – bár azok „némelykor házaikból a lakosokat is kihajtja” – halászáttal, nád-, vessző- és sásfonással... Különösen érdekes információk olvashatók a helységek társadalmi tagozódásáról. A „piramis csúcsán” a birtokosok álltak: nagyobb földbirtokkal rendelkezők és apró birtokosok, kurialista, egytelkes és közbirtokosok, libertinus, szabad jogállású egytelkes, árendás, contractualista nemes, a maga telkén ülő és taksás, armális nemes, de nem ritka a nemesi címet birtokló faluközösség sem. Ennél sokkal változatosabb a köznép struktúrája: egész telkes gazda, királyi szolgáló népek, tenyérrel szolgáló népek, röghöz kötött és szabad menetelű jobbágyok, fél-, negyed- vagy nyolcadtelkes jobbágyok, úrbéres jogállású háznép, igaerő nélküli háznép, házas és házatlan zsellér, szolgálathoz köthető konvencióssok (lovászok béresei, pásztorok, kertészek, kocsisok, csőszök, vincellérek, kútásók, nádazók, fazekasok, fuvarosok, cserepesek, drótozók, molnárok...).

A szócikkek sokaságában konkretizálódik a más anyanyelvű népek betelepülése/betelepítése – „megülése” –, térhódítása: az avasi, a szatmári, erdődi, nagybányai, nagysomkúti, színérváraljai járásban a románoké, a csengeri, fehérgyarmati, mátészalkai járásban a ruténoké – több esetben, mindkettőé –, a XVIII. században pedig a sváboké. Nagyon sok helységben az adománybirtokok megnépesítése, a hiányzó munkaerő pótlása következtében ők lettek többségben, végletesen kiszorítva a megrikult vagy egész nemzetségek kihalásával elnéptelenedett falvak magyar népességét. „Így lett két vallású – református és ortodox görögkeleti hitű lakókkal teli – a szatmári falvak sokasága. Nyelvi és civilizációs gátakkal szabdalta falu-

csonkok éltek egymás mellett. (...) Ez önmagában se baj nem volt, se gondot nem okozott, de jelezte a civilizációs szakadékot, hogy amikor a magyar nyelvű görög katolikusok megkapták első püspöküket, azonnal levélbombával üzentek szállására a nem magyar nyelvű unitusok.” Mindennek következményeit szemléltessük a nagysomkúti példával: „1910-ben a 3012 lakosából még 1505 vallotta magát magyarnak, a 2011-es román népszámláláskor már csak 166. Egy ember híján 50%-ról 5%-ra zsugorodott a magyarok aránya.” Arról a helységről van szó, amely 1866-ban, dr. Bíró László személyében püspököt is adott a szatmári egyházmegyének.

A szócikkek olvasásakor nem egy esetben találkozunk az előbbi példához hasonló, az I. kötetben megadott időkeretből történő „kitekintéssel”. Példaként említhetjük a trianoni országcsontkító gyászos döntés következményeinek ecsetelését, főúri kastélyoknak „az osztályharcos és magyar gyűlölet forralta indulat” általi felprédálását, az 1956-os magyar forradalommal szimpatizáló személyek bebörtönzését, az 1970-es nagy árvíz következményeinek említését, a kárpátaljai magyarság meghurcoltatását...

A szócikkek adathalmazát színesítette a Szirmay Antal monográfiájából, Pesty Frigyes gyűjtéséből vagy más forrásból átvett „vendégszövegek” beiktatása. Ilyen betét olvasható a Szatmár járásbeli Lázári helységnév eredetéről: „...mielőtt még az annyira emléken ma is nevezetes Tatárjárás megtörtént volna, a község helyisége egyedül őserdők által lévén elfoglalva, lételét ma Pusztá Darócz név alatt álló szomszéd község hajdantai Urának, Darócz Lázárnak akaratából vette. Mennyiben még ma is Lázári község határához használt, de ugyancsak a Pusztá Daróczi uradalomhoz tartozott, 's e helység határában létező nevezetesebb helyiségek előadásánál felemlítendő Szigetfü (!) hajdantai község lakosai ide telepítették általa át. 'S ép(p)en ezért hajdantai urától Darócz Lázárnak, 's ebből kifolyólag pár század alatt csak Lázárnak, és ép(p)en fél század olta Lázárinak neveztetik.”

A kötet igen értékes tartozéka a kötet hátsó borítójához illesztett CD-lemez, melyen minden falu három katonai felmérés által megrajzolt falutérképe található. Különös értéktöbblete, hogy azon a kötet alkotói minden falu népszámlálási, etnikai és vallási adattárával járultak hozzá a jobb megismeréshez, a kötet tudományos megalapozottságának növeléséhez. Ehhez hasonló érdeme a bevezető sorok – *A történeti Szatmár megye* – angol, német francia és román megjelentetése, valamint a fejezeteket záró hatalmas szakirodalmi tudományos forrásanyag. Azok felsorolása, közlése nem csupán a kötet tudományos értékét, megalapozottságát példázza, de segédeszköz, kiinduló pont lehet a további helytörténeti kutatásokhoz.

In vino veritas

(Borkultúra – kettős tükörben)

Dr. Rácz László, az egri Eszterházy Károly Egyetem tanára és dr. Cs. Varga István irodalomtörténész, az ELTE tanára – a borász szakember és az irodalomtörténész, tudományterületén mindketten kiváló tekintélynek örvendő személyiség – szövetkezett arra, hogy a borászatot művelő vagy csak saját használatra termelők, valamint azt csupán érdeklődéssel szemlélő, bort kedvelő és fogyasztó laikusok számára betekintést nyújtson az ősidők óta meghonosodott borkultúra rejtelseibe, s annak egy másik kultúraágban, az irodalomban megörökített tükörképébe. A rendkívül igényes, művészi tipográfiai megjelenítésű kötetben¹⁴ ez a szándék vezette a társszerzőket: érlelje meg bennünk, gyöngyözzé ki belőlünk az érdeklődést és csodálatot a homo sapiens egyik legrégebbi tevékenysége, a borászat, és az élet csodáit szavakban megörökítő borversek iránt.

A kötet témájához, szakmai és művészi tartalmához méltó kötetet Prof. Kállay Miklós emeritus professzor, a Magyar Bor Akadémia tiszteletbeli elnöke ajánlja az olvasók figyelmébe, sorolja azt „a fontos és időszerű kiadványok” közé.

Rácz László munkája a borkultúra szakmai bemutatását szolgáló kötet rész: *Amit a borról tudni kell*. A kötet hátsó borítóján olvasható sorai kulcsot adnak a tudományos igényű szakmai törekvés megismeréséhez: „A borkultúra az emberiség történetének fontos része; megismeretetésének elsődleges célja a szőlőről, a borról és annak készítéséről szóló, az általános műveltséghez kapcsolódó tudás átadása. Életünkben a borkultúra jellem-, tudat- és viselkedésformáló szereppel bír. Több mint húsz éve vállaljuk ezeket az oktatási és nevelési feladatokat a kultúra- és nemzetépítő püspökről, Eszterházy Károlyról elnevezett intézményünkben – az Egri Korona Borházzal együttműködve.”

A szerző a 6000 évre visszatekintő szőlőtermesztés és borkészítés fejlődésének a történetébe, a vele egy időben fejlődő szakmai ismeretek titkaiba avatja be az olvasót, mindabba, amit „az oldatok királyáról” tudnunk kell, tudnunk érdemes, abba az igen összetett folyamatba, amely a munkát, a tudást, az emberi indíttatást és szándékot egymásba ötvözve teremt új, és mind újabb értéket.

Mi is a bor? A különböző nemzeteknél megjelenített liturgikus elnevezései szemléletesen jelzik tudatbeli kivetődését, szakrális jellegét (magyar: a lélek itala; latin: szellemi/lelki ital; francia: az örök királyság bora; angol: a mi szellemi/lelki italunk; olasz: az üdvösség itala; német: az üdvösség kelyhe; holland: az örök élet itala; spanyol: az üdvösség itala.)

A *Mit kell tudnunk a szőlőtermesztésről a borkészítés kapcsán?* című alfejezet megismertet bennünket azzal, ami a kultúra történeti háttérében szemléletesen jelzi, hogy a szőlőművelő és borkészítő embernek mi mindent kell ismernie, birtokolnia ahhoz, hogy minőségi munkát végezzen, hogy piacképes, márkás terméket állíthasson elő: növénytant, talajtant, biológiát, vegytant, művelési és gépészeti technikát, kereskedelmi ismereteket.

Mindehhez hozzá kell társítanunk azt az érzelmi kötődést, szeretetet, amely nélkül nem képzelhető el az elhivatott szőlész, borász, azt az alázatos empátiát, amellyel a növényben, a borban megnyilvánuló életfolyamatokat éreznie kell. Általános műveltségünk, honismeretünk gyarapodását is szolgálja a magyarországi borrégiók, az azokra jellemző borfajták megismertetése. A

¹⁴ Rácz László – Cs. Varga István: Borkultúra kettős tükörben „Amit a borról tudni illik” – „Ragyogjon a bordal!” Hungarovox Kiadó Budapest, 2016.

szőlősgazdáknak, a szőlőhegyi kisparcellákat birtoklóknak, kisebb borospincékkel rendelkezőknek is igen nagy hasznára válik a kötetben található leírások, ismeretanyag elsajátítása.

Javukra válik a bor sav- és cukortartalmáról, ízvilágáról, aromatartalmáról, érleléséről, a bor harmóniájáról szóló részek megismerése. Elámulhatunk a bor jellegével kapcsolatos szakszavak gazdagságán! Aromás, bársonyos, csendes, elegáns, erőteljes, férfias, fejlett, finom, hosszú, illatos, kemény, kerek, lágy, nehéz, simulékony, nemes, száraz, testes, tüzes, üde... Akárha egy költemény minősítő jelzőit olvasnánk, megmerítkezve a stílus változatos tündéri világában! Ezúttal a borban megtestesülő univerzumban, amely a különböző technológiai folyamatok – cefrekezelés, préselés, mustkezelés, erjesztés, borfejtés, derítés, szűrés, házasítás – során alakul, nyeri el végső karakterét, a különböző fehér és vörös fajtákra jellemző, sajátos vonásait.

Amikor ünnepi alkalmakkor, baráti társaságban koccintásra emeljük poharunkat, nem is gondolunk arra, hogy mily összetevők, vegyi folyamatok/kezelések során megy át, amíg asztalunkra kerül, amikor élvezettel fogyasztjuk kedvelt borunkat. Sosem feledhetjük azonban az azzal kapcsolatos aforizmákat, szólásokat.

A szerző a *Könyvek könyvét* idézi: „A bor vidámság és öröm a szívnek, ha kellő időben és megfontoltan isszák. Ha mértéktelenül, szenvedéllyel és mohón isszák, csak keserűség a bor a lélek számára.” Az ősi bölcsesség mellé társítsunk egy kortársi gondolatot is: „a bort csak az érdemli, aki a józanságot is tiszteli.” A borgasztronómia – a borfajták ismerete, a borajánlat, az ételekkel való harmonizáció – maga is önállósult ismerethalmaz, az erről szóló tudnivalók alkalmazása a korszerű, sikeres vendéglátás alapfeltétele.

A kötet – a benne felhalmozott sok-sok ismeretanyag mellett – részletes, mindenre kiterjedő tantervvel példázza azt a sokirányú, egy tanévre, két szemeszterre kidolgozott stúdiumot, amire a szőlészettel és borászattal foglalkozóknak szükségük van ahhoz, hogy valóban magas szintű, tudományos megalapozású munkát végezhesenek.

A szöveget illusztráló, számos színes képet tartalmazó anyag maga is ismeretterjesztő szereppel bír, személetesebbé teszi, közelebb viszi az olvasót a szakmailag oly alapossággal elének tárt tudományos ismerethalmazhoz.

„A helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is van és nemcsak látvány, hanem géniusz” – idézi Hamvas Béla szavait dr. Cs. Varga István, a kötet második felének szerzője, aki Utassy Józseftől választotta fél könyvének a címét: *„Ragyogjon a bordal!”* Nem kevesebbre vállalkozott, mint a borászat metafizikájának, géniuszának a megjelenítésére szolgáló irodalmi dimenzió csodálatos művészi gyöngyszemeinek csokorba gyűjtésére: „A bor és az irodalom témaköréből szóló sajátos kis antológia, versidézet- és »borvirág-gyűjtemény« jött létre. (...) Hiszem, hogy ez az írásom nemcsak a borról szól, hanem a borivó emberről, a »Jó kedvvel, bőséggel« örömről – a nemzethez tartozás identitásáról –, rólunk, mai magyarokról is.”

Ez a fejezet a bor fogyasztóit szellemi kalandozásra hívja a kultúra – azon belül az irodalom – ösvényeire, a Parnasszus-hegyére, a múzsák ihlette alkotók világába, hogy az általuk megrajzolt tükörben vetítse vissza azt a csodálatos érzésvilágot, mely a borban testet ölt, amelyet a fogyasztóban kivált.

Mi is a bor? Krúdy: „aranszínű nedv”; Jókai: „átlátszó arany”; Mikszáth: „olvasztott arany”; Hamvas: „folyékony szerelem, idill-olaj, spirituális esszencia, meditációs objektum (...) a tisztaság olaja, a mámor olaja (...) cseppfolyós csók”; Kiss Benedek: „a Tokaji aszú folyékony aranyrögökként gördülő magyar könny! Istennők, tüzes görög szüzek fűszeres könnye, kit még Zeusz is ünnepekkor emelhet ajkaihoz!”

A kötetben sorjázó idézetek, definíciók sorát hosszan idézhetnénk!

Cs. Varga István lenyűgöző ismeretanyaggal, tájékozottsággal, a költői világ kisugárzását megjelenítő érzékletes stílusban tárja elének a világ- és magyar irodalom borhoz köthető, általa

ihletett gyöngyszemeit – az ókori görög és latin kultúrától a maiakig, Janus Pannoniustól a kortárs magyar költőig, íróig. Útra csábító, vonzó, szellemi kalandozásra szólítva bontja ki a csodát, amit a bor képviselhet érzelmi, lelki életünkben. A fejezet rövidebb-hosszabb kis-esszéiben oly „kézvezetői” akadnak, mint Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor... Végül Kosztolányi szavaival teljesíti ki azt a gondolatot, miszerint „vannak dolgok, melyek a művészetben sokkal világosabban érthetők, mint a tudomány fényében”.

Elgondolkozhatunk azon, hogyan lehetne a bor lényegét, szellemi esszenciáját valamely tudós traktátusban érzékletesebben definiálni annál, amit József Attila nyújt a *Himnusz a borhoz* című költeményében? „Bor, te dús örömelixir, / bor, te táltos rőt pogány, / csók az Élet ajakán, / kedvesemnek várva vitt hír. // Vérem forrjon véled össze, / bor, te férfikor teje, / mindennek elseje, / torkom érced hadd fürössze. // Bor, te ünnep ékes gyolcsa, / május hímes köntöse, / víg tüzek víg kürtöse, / őserők tűz–istenkorcsa. // Bor, ma téged megrabollak, / mellem érted döng s tüzel, / bor, téged vasárnapollak. // Bor, ó égjünk, égjünk együtt el!”

A bor dicsérete nemcsak a műköltészet, a szépirodalom sajátja, a népszokásokban, a népköltészetben is széles körben elterjedt motívumkincsként van jelen. Gondoljunk csak a honszerző vezérek bor- és véráldozatára, a János-áldásra, a hozzá fűződő rigmusokra, az áldomásivásra, a koccintásokkor megjelenített tartalomra, a közmondásokban, szólásokban, adomákban, anekdotákban megörökített, megjelenített, az élettapasztalatból leszűrt népi bölcsességekre, amely oly bőséges tárházából merít Cs. Varga István. Ragadjunk ki belőlük egy példát, a koccintásról szólót: „Általában a koccintás egy-egy kapcsolat része, mely lezár, megerősít egy-egy megállapodást, vagy megalapoz egy együttműködést, adott esetben lezár valami rosszat a múltból, vagy csupán valamilyen szintű alkalmi összetartozást is jelképez.” Idézhetjük a borivók Tízparancsolatát is: „1. Bort soha ne igyál éhgyomorra. 2. Borivás előtt ne egyél édes ételeket. 3. Mindig légy figyelemmel az egyes borfajták hőmérsékletére. 4. Bort mindig megfontoltan, lassan igyál. 5. Apró kortyokban élvezd a bor zamatát. 6. Nemes borokat mindig tisztán igyál, soha ne keverd vízzel. 7. Tarts mértéket a borivásban. 8. Jobban ízlik a bor, ha eszel valami »hozzá illőt«. 9. Szeresd a bort, de légy erősebb nála! 10. Bár-mikor, mielőtt bort iszol, egy pillanatra gondold arra, hogy mennyi fáradságos, verejtékes munka van egy pohár nedűben.”

Ez a fejezet is kitekintést nyújt, az egri régió mellett elvezet bennünket a tokaji, a badacsonyi, a soproni, a szekszárdi, a somlói borvidékekre, hogy virtuálisan mi is „megkóstolhassuk” azok jellegzetes borfajtáit, amelyek hírt s nevet szereznek a magyar borászatnak. A „bor-út”, a hozzájuk fűződő hagyományoknak a nemzeti tudatunkat erősítő, mélyítő hatása van, rólunk szól.

Az általános áttekintésekhez olyan írásokat társít, amelyekben egy-egy kiváló, neves alkotó, borkedvelő, bortermelő személyiségnek – Szekfű Gyula, Hamvas Béla, John Paget, Haraszthy Ágoston, Gál Tibor – a szőlőtermesztéshez, bortermeléshez kötődő gondolatairól, műveiről, munkásságáról nyújtanak tájékoztató, elismerést kiváltó ismeretanyagot.

A fejezet háttéranyagát szolgáló adattár, a szakirodalom jegyzéke szemléletesen példázza, mily bőséges forrásból merített, másfelől az olvasókat, érdeklődőket, szakembereket is hozzásegíti a téma jobb megismeréséhez.

Befejezésül, a sok igaz gondolat közül ragadjunk ki egyet, a borkultúra világhírű egri művelő-jének, a már az égi szőlőskertekben munkálkodó Gál Tibornak a szavait: „A jobb élet-minőséghez a ház és a szép ruha mellett hozzátartozik a jó bor is.” Egészítsük ezt ki az egri Korona Borház tulajdonosának, Rácz Józsefnek a jókívánságával: „Legyen mindannyiunk örömforrása a jó magyar borok fogyasztása.”

Magyar Bukarest

Ha valaki a magyar diaszpórát hozza szóba, legtöbbször a nyugatra sodródott/emigrált/disszidált nemzettársainkra gondolnak, történetiségében a XIX–XX. századfordulón kibontakozott exodusra, szétszóródásunk nagy hullámverésére. A témában jártasabbak főleg azt említik, hogy messzebbi korokból is hozhatunk példát: az 1764-es siculicídiumot követő, a császári csapatok megtorlása elől menekülő székelyek tömegét, akik Moldovában, Bukovinában leltek otthonra.

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc elbukását követően kimenekülő kurucok fontos állomása volt Havasalföld. A Bukarestben letelepedettek hitközséget is alapítottak, ami tartós helybenlétről tett tanúságot. Mikes Kelemen levelei voltak/lettek az első hiteles hírforrások a Kárpátokon túlra sodródott nemzettársainkról.

A zömében székely vagy barcasági csángók déli/keleti kötődéseiben jelentős szerepet játszottak a gazdasági vonatkozású indítékok is: az elszegényedés, valamint a megélhetést biztosító munkalehetőség és a kereskedelem, az áruértékesítés szándéka. A századokra visszavezethető lehetőség különösen felértékelődik a két román fejedelemség egyesülését követő felívelés évtizedeiben. A kirajzás főcsapása a román királyság fővárosa, Bukarest felé vezet, amely már nem csak alkalmi, időleges tartózkodás színhelye, hanem a gyökereresztés, a letelepedés lehetőségét kínálja, előre vetíti a későbbiekben elterjedt „magyar Bukarest” fogalmát.

E folyamat történelmi hátterének, folyamatának koordinátáit kívánja – a kronológia ösvényein haladva – elénk tárni Hencz Hilda könyve. A téma iránti érdeklődés indokolta, hogy a 2013-ban megjelent kötet a Magyar Napló Kaláka Könyvek sorozatában újabb kiadásban¹⁵ került a könyvesboltokba, az olvasók asztalára.

A kötet sikeresen elegyíti a történettudomány kritériumait, elvárásait, adatolását érvényesítő módszerét az oknyomozó újságírói erényekkel, amelyek az értelmi és érzelmi hatások egyidejű kisugárzását eredményezik. A számszerűségében hullámzó tömeg sorsképlete tárul elénk, egy nemzettöredéké, melynek feje fölött ott lebegett az önkéntes asszimiláció és a beolvasztására törekvő hatalmi szándék kettős veszélye.

1.

A kezdetek messzi századokba vezetnek vissza. Jelzései, tanúságai a régészeti leletek, a keresztény hittérítés következtében Havasalföldön és Moldvában létrehozott katolikus püspökségek, a bukaresti Barátok temploma, az erdélyi és a román fejedelemségek kapcsolatai, a székelység szerepvállalásai a román fejedelemségek függetlenségi harcaiban...

A bukaresti magyarság számbeli gyarapodásáról leginkább a református eklézsia létrejöttétől alkothatunk hiteles képet. A szórványosan letelepedő, ideig-óráig munkát vállalók mellett immár közösségről szólhatunk, melynek keretében az önszervezés, az identitásörzés szándéka és akarata is teret nyert. S ahol az egyház megszilárdult, ott templom épült s a templom mellett az iskolaalapítás gondolata és megvalósulási folyamata is beindult. Az egyházi anyakönyvek, jegyzőkönyvek lapjai megőrizték a gyülekezetet alkotók nevét, azokat, akik a közösségépítésben szerepet játszottak, eltették és gyarapították azt. E téren – nemzeti, anyanyelvi sajátosságából, kötődéséből eredően – különösen a református egyháznak jutott

¹⁵ Hencz Hilda: Magyar Bukarest. FOKUSZ Egyesület – Magyar Napló, Budapest és a Hármaskör Alapítvány, Sepsiszentgyörgy közös kiadása, 2016.

meghatározó szerep. Ettől eltérő – egyetemes jellegéből kifolyólag – a római katolikus egyház szerepvállalása, hisz „a bukaresti magyar katolikusoknak, habár mindig többen voltak, mint a reformátusok, sosem volt külön eklézsiájuk, a templomot más hívők is látogatták...”, az 1824-ben megnyílt iskolájuk is kettős identitású, magyar és német nyelvű volt. A Bukarestben és a havasalföldi, moldvai vidéki városokban megtelepedett magyarság összetétele igen vegyes képet mutatott: mesteremberek, kereskedők, szolgálólányok mellett egyre nagyobb számban éltek ott orvosok, gyógyszerészek, építészek, mérnökök, különböző művészeti ágak művelői, akik számottevően, nem egyszer úttörő jelleggel hozzájárultak a fejedelemségek, a kibontakozó modern Románia fejlődéséhez. A közösségépítés/formálás, a tájékozódás fokozott igénye hozta létre a bukaresti magyar lapokat: *Bukaresti Magyar Közlöny*, *Bukaresti Híradó*. A magyar közéletben rendkívül fontos szerepet játszottak azok a református lelkészek, akik tárgyi és szellemi értelemben is építő személyiségekként, a lelkieken túlmenően a nemzeti önismeret őrzői és táplálói voltak, késleltetve a mind erőtelesebb asszimilációs folyamatot. Különösen Sükei Imre és Koós Ferenc voltak azok, akik a legtöbbet tették e téren, társulatok, egyletek, műkedvelő társulatok létrehozásával gyűjtötték egybe és éltették a magyar szellemet, azonosságtudatot. Évtizedekre meghatározó jellegű szereppel bírt a *Bukaresti Magyar Társulat* Zalomit utcai székházának – „az első világi jellegű épület a magyar közösség tulajdonában” – megvásárlása. A magyar oktatás történetében fontos mérföldkő volt az 1889-ben épült emeletes iskola, melyben a századvégen közel kétszáz tanuló tanulhatott ősei nyelvén. Minderre igencsak szükség volt ahhoz, hogy a századfordulóra mintegy huszonöt ezres lélekszámú tömeg, otthonérzetét, önerejében való hitét és magyarságát őrizze, ápolja. Annál is inkább szükség volt erre, mert az állampolgárság-nélkülinek számító seregének számos hátránnyal kellett megküzdenie. Ilyen volt az iskoláztatás ügye is: „a külföldiek gyermekei járhattak román iskolába, azonban a tanulók számának legfennebb egyötödét tehették ki, és tandíjat kellett fizetniük”. Az egyházi iskolák magánjellegű oktatási intézményekként működtek, de az állami beleszólás egyre határozottabb és erélyesebb volt. „A magyar iskolában tilos volt a magyarországi történelem-, földrajz- és olvasókönyv használata.”

Az idegenekkel szembeni ellenséges viszonyulás különösen a XIX. század második felében öltött mind agresszívebb jelleget. Az 1866-os alkotmány biztosította ugyan a vallás-szabadságot a csángóknak is, de az akkoriban megalakult jászvásári püspökség hozzálátott „a moldvai magyar papok eltávolításához”, 1868-ban „a Forrófalvához tartozó csángó falvakat meglátogató I.C. Brătianu liberális politikus még mind magyar kémeknek titulálta őket”. Ennek természetes folyománya volt a román nyelv általánosítása, kötelezővé tétele a templomokban. Az elrománosítás, az asszimiláció másik fontos eszköze az iskola. A századfordulón Spiru Haret a román nyelven folytatandó oktatás révén vélte/hitte azt megvalósíthatónak, amely elvezethet a kívánt célhoz: „mindenki egyesülése ugyanannak a hazaszeretetnek a jegyében”, ugyanis „egy állam egysége és ereje szükségessé teszi a területén élő nemzetiségek beolvasztását”. A román nacionalizmus „szent tüze”-t számon kérő megállapítások ellenére „a XX. század első 16 éve a Kárpátokon kívüli romániai magyar közösség virágkorát jelentette”. 1903-ban megnyílt az első magyar katolikus iskola, egy évre rá a katolikus leányiskola, 1906-ban felépült a református fiúiskola, 1912/13-as tanévben a Tăbăcari negyedben elemi iskolát és óvodát magába foglaló emeletes épületcsoport működött, 1903-at követően vidéki magyar katolikus iskolák nyíltak több vidéki városban. Ezzel arányosan látványosan megnövekedett az anyanyelvükön tanulók száma.

Mindennek a hátterében ott volt az egyre növekvő lélekszámú magyar nemzettöredék. Az 1912-es népszámlálás adatai szerint a román királyságban élő 208 948 külföldiből 69 221 volt magyar. Bukarestben „a magyarság részaránya akár hivatalosan is meghaladhatta a főváros lakosságának 10 százalékát, nem hivatalosan még talán a 20 százalékát is túllépte” – olvashatjuk a gazdagon adatolt kötetben.

E virágzó, életerős közösség életét, jövőjét kérdőjelezte meg az I. világháború kitörése, az Erdélybe történő tömeges repatriálás, az idegenekkel szemben hozott hatósági intézkedések: a munkatáborokba történő internálások, a vagyonek kobzások, nyelvi korlátozások...

2.

A román hadsereg 1916-os betörése Erdélybe nyilvánvalóvá tette a román politikai szándékot: Erdély bekebelezését, Nagy-Románia megalkotását. Ezt erősítette meg az erdélyi románság 1918-as gyulafehérvári nagygyűlése, amely kimondta Erdély egyesülését Romániával, a román királlyal.

Az ott megfogalmazott kiáltvány által meghirdetett/ígért demokratikus jogok közt tételesen megfogalmazzák: „Teljes nemzeti szabadság az együtt élő népnek. Minden nép számára a saját nyelvén biztosít oktatást, közigazgatást és ítélkezést az illető néphez tartozó személyek által, és a lakosok számának arányában minden nép képviselői jogot fog kapni a törvényhozó testületben és a kormányzati szervekben. Egyenlő jogok és teljes autonóm vallásszabadság az Állam minden felekezete számára.”

A Trianonban aláírt békeszerződés új korszakot nyitott az Ó-Romániában élő, valamint az erdélyi magyarság életében: a túlélés küzdelmes éveit egy olyan országban, mely állampolitikai rangra emelte, nyíltan hirdette: az egységes nemzetállam eszméje megvalósításában az egyetlen „európai megoldás a kisebbségek beolvasztása”. A következmény kettős hatással volt az erdélyi magyarságra: egyfelől kétszázezres kivándorlás, másfelől teljes be- és elzárkózás, passzivitás az új főhatalommal szemben. A politikai realitást felismerő erdélyi értelmiség számot vetett sorsával: „Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit, valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen az zárva örökké.” Az élni akarás parancsa cselekvésre szólít: „Számba kell vennünk erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.” A cél máig érvényes cselekvési programot adott az impériumváltás következtében román állampolgárrá vált, az új államkeretek közé sodródott magyarságnak: „Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat, melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk a Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi egyfelől akarataink és erőnk, másfelől Románia józan belátása” – olvashatjuk a *Kiáltó Szó* című programadó alkotásban.

Azonban az 1923-ban megalkotott új román alkotmány már igen szűken, csupán általánosságban szól a szabadságjogokról. A hatalom továbbra is folytatni kívánta a kisebbségek beolvasztását célzó törekvését.

„...a magyarellenesség az egyik legfőbb ugródeszka volt a fényes politikai karrierhez.” A magyarsággal szembeni előítélet mértéke a román értelmiségi réteget is megfertőzi. E kötet szerzője is idézi Mircea Eliade szavait: „mi egy nagy történelmi nép vagyunk – ők egy középkori sziget, jövő és reménység nélkül”. A hatalom szándékának megvalósítását szolgálta a magyar iskolák bezárása, a tanuláshoz való jog korlátozása, az anyanyelvhasználat tiltása a közintézményekben, a nevek elrománosítása, a vegyes házasságokkal járó előnyök... A napi gyakorlattal szemben azonban adott volt az erőteljes gazdasági fellendülés, amely újra felfokozta a munkát kereső erdélyi magyarság beáramlását, erre különösképpen a főváros, Bukarest kínált tág lehetőséget. Ezt igazolják az 1930-as román népszámlálás adatai, miszerint ekkor Bukarestben 24 052, Munténiában 33 806, Moldvában pedig 20 964 magyar élt, dolgozott.

A közösségi élethez ismételten az egyházak nyújtottak kibontakozási lehetőséget. Kányádi Béla, Nagy Sándor református lelkészek kitartó munkája révén újraéled, később újabb egyházközségek is létesülhettek, mind intenzívebbé vált az egyházi élet, a hozzá kötődő szervezetek, segélyező egyesületek munkája. A bukaresti magyar élet értékes alkotóeleme a

magyar értelmiségiek, szakemberek, művészek gyökerverése, az ott tanuló egyetemi diákság számbeli gyarapodása. Feljegyzések szerint a harmincas években Bukarestben 70 magyar orvos, 12 ügyvéd, 15 mérnök dolgozott, Bukarest 24 052 fős összmagyarságának majdnem a fele a különböző iparágakban szakemberként helyezkedett el, munkájában megbecsült és értékelt személynek számított.

Az enyhülés, oldódás jele volt a református egyház által fenntartott magyar iskolák működésének újraengedélyezése, magyar nyelvű lapok indítása. A református istentiszteletek tartása mindvégig folyamatos volt; a 30-as években még lendületesebbé vált. 1934-ben „a Kárpát-kanyaron túl összesen 23 820 református hívet számoltak össze (...) Bukarestben mintegy 20 000 magyar református élt”. Ez indította az egyházat arra, hogy új hitközségeket alapítson, új templomokat építsen, mellettük iskolákat működtessen. „Az 1939/40-es tanév statisztikái három iskolát említenek, összesen 294 tanulóval.” A katolikus egyházi életben is mutatkoztak az enyhülés jelei, de a Barátok templomában, a Szent Ilona templomban, a Pádúai Szent Antal templomban alkalmanként tarthattak ugyan magyar misét, de „mindvégig érvényben maradt a katolikus iskolákban a magyar nyelvű tanítást tiltó határozat”.

A bukaresti magyarság képviselőit ott találjuk a különböző ágazati szakszervezetekben, a MADOSZ, a szociáldemokrata, a kommunista párt soraiban is.

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés újabb fordulópont a bukaresti magyarság életében. Az esemény hírére tízezrek mennek/menekülnek vissza Erdélybe, a Magyarországnak ítélt Észak-Erdélybe. A Bukarestben maradóknak szembe kell nézniük a felfokozott idegengyűlöletből fakadó atrocitásokkal.

3.

A háború vége, az Erdélybe bevonuló román hadsereg és a Maniu-gárdák bosszúhadjárata baljós előjelek az elkövetkező időkre. Az atrocitásoknak a szovjet adminisztráció vetett véget. A fél év múlva, 1945. március 6-án megalakított Groza-kormány a II. világháborút lezáró béketárgyalásokat megelőzően látványos gesztusokkal – a nemzetiségi minisztérium, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem létrehozása, a brassói és kolozsvári magyar tankerületek megalakítása, magyar tannyelvű iskolahálózat kiépítése Moldovában, a bukaresti rádió magyar adásának beindítása stb. – kívántak pozitív jelzéseket sugallni a romániai magyarság felé.

A pozitív hullámverés Bukarestben is érezte hatását: a magyar iskola református felekezeti gimnáziummá vált.

Az 1947. február 10-én aláírt *Párizsi békeszerződés* után megindult egy ellenkező irányú folyamat: a diktatúra hatalmi berendezkedése, elnyomó rendszerének kiépítése, a nemzetiségi jogok egyre fokozottabb megnyirbálása, korlátozása.

A központosító törekvések és intézkedések nyomán megnövekedett a fővárosban letelepedett magyar értelmiségiek – a különböző szaktudományok művelői, alkotó- és előadóművészek –, politikai és állami tisztségviselők, újságírók száma, ugyanakkor az egyházi intézményrendszer fölszámolása, a felekezetek tevékenységének korlátozása megszüntette, fölszámolta azt a szervezési/szervezeti háttérrel, kohéziós erőt is, amely egységbe kovácsolta a számában megnövekedett lélekszámú bukaresti magyarságot.

A bukaresti magyar élet „sejtekben” – kiadói műhelyekben, különböző lapok, rádió- és tévéadások szerkesztőségeiben, a Petőfi Házban, a magyar tannyelvű líceumban, a vallásukat gyakorló, ahhoz hű hívőközösségekben, a bukaresti egyetem hungarológia katedráján – élt tovább. Számos kiváló személyiség dolgozott, alkotott, a maga lehetőségei és korlátai között járult hozzá a romániai magyar szellemi élet gazdagításához, ébren tartásához. A hatalom erőszakossága, az asszimilációs törekvések következménye/ellenhatása volt, hogy a nyolcvanas években újabb exodus vette kezdetét, amely a bukaresti magyarság körét is apasztotta.

4.

A kötet írója az 1989-et követő évek eseménykrónikájának alcímében költői kérdésként teszi fel: *Lehet még szó a holnapról?* Meglepő hangütés. Hisz azt várnánk/várhatnánk, hogy a történelmi fordulat hullámtörése után boldogabb kor ígérkezik. A kezdeti eufória, az RMDSZ létrejötte, a Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság, a Koós Ferenc Kör újraalakulása, a magyar tévé- és rádióadások újraindulása jelezte, érzékeltette azt a szellemi erőt, amely bennük és körükön tömörült.

Ugyanakkor észlelhető volt, hogy egyes szellemi műhelyek – könyvkiadók, szerkesztőségek – elhagyták Bukarestet, Erdélybe távoztak, közelebb kerülve a magyar tömegekhez, amelyet szolgálni hivatottak. És nemcsak ezen intézmények dolgozói.

A nyugat felé megnyílt utazás/munkavállalás lehetősége meggyengítette, apasztotta Bukarest vonzerejét. Az 1992-es népszámlálás szerint ugyan még a főváros lakosságának 0,4 százalékát kitevő magyarság 8585 főt számlált, tíz év múlva ez a szám már 5834-re csökkent. Ebben, a szülőföldre, Erdélybe való visszatérés mellett fontos szerep jut a vegyes házasságokból eredő asszimiláció elszívó hatásnak is. S e folyamat megállíthatatlan. Ebből eredően vonja le szomorú következtetését Hencz Hilda: „A bukaresti magyarságnak már fújják a takarodót. (...) a magyarok bukaresti és egyben a Kárpát-kanyaron kívüli nagy kalandja a végéhez közeledik. Évtizedek kérdése csupán, hogy a pár száz magyar bukaresti fiatal teljesen beolvadjon.”

A magyar diaszpóra történetének gazdag fejezete zárul e lehangoló szavakkal. Önismertünknek tartozunk azzal, hogy ismerjük és tudjunk róluk, tisztelegve azok emléke előtt, akik akár megtűrt idegenként vagy romániai magyar nemzetiségként, bukarestiként is őrizték magyarságukat.

Arisztokraták honfoglalása

Közel ötven éve annak, hogy érdeklődéssel olvashattam Beke György *Az utolsó Bethlen* című riportját, rácsodálkozva a riporthős – Bethlen Gábor agrármérnök – arisztokrata mivoltára, beilleszkedésére ama társadalomba, mely osztálya vesztére tört, meghamisította, rombolta, gyalázta, rágalmazta mindazt, ami a történelem során nevükhöz volt köthető. A megismerkedés folytatódott Móricz Zsigmond csodás *Erdély-trilógiájával*, később pedig a Bánffy Miklós ugyancsak trilógiává terebélyesedett regényeivel.

Az 1990-et követő fordulat tette lehetővé, hogy a sajtóban megszólalhattak/megszólaltattak a kortársakként még köztünk élő vagy emigrációból hazalátogató arisztokrata leszármazottak, ismertté vált az a kálvária (talajvesztés), melynek előjátéka az 1921-es, folytatója az 1945-ös román földreform, kiteljesítője pedig a kommunista diktatúra által 1949 márciusában véghez vitt vagyon- és jogvesztés, a kitelepítések.

A megismerés folyamata során feltárult előttünk egy feledésre ítélt világ, az erdélyi magyarság történelmének megannyi szellemi gócpontja, melyek a történelem zord széljárásai közepette is biztosították a folytonosságot, tárgyi és szellemi értékeket teremtettek.

A Székelyföld című folyóirat hasábjain nemrég üdvözölhattuk az erdélyi történelmi családok kastélyait elénk táró kötetet – Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt remek munkáját –, amely az épített örökség felől közelít a témához: a még meglévő vagy a már elenyészett/le-rombolt/szétlopott épületek révén ismerteti meg bennünket az erdélyi magyar arisztokrácia történelmi múltjával, tárja fel az értékmentés lehetséges vagy megálmodott útjait/módjait.

Csinta Samu más utat jár be köteteiben¹⁶: személyes kapcsolatkeresések, találkozások révén villant fel előttünk tanulságos életsorsokat. A megszólítottak/mergszólaltatottak életútjukkal, döntéseikkel igazolják a kötet kiadásának ötletét felkaroló Borókai Gábor szavait: „Ez a kötet arról szól, hogy sosem szabad feladni. akkor sem, ha ezernyi kiskapu nyílik a menekülésre, a komfortosabb létre, mert dolgunk van a Földön, s a ránk váró feladatokat helyettünk senki más nem végezheti el.”

A két kötetben megrajzolt családtörténetek, személyes életutak és életpéldák mind-mind ama francia szólást idézik elénk, miszerint: a nemesség kötelez. „Különleges örökség, de elvárásokat is feltételez” – fogalmazódik meg a kamaszodó Haller Bélában. „Kik is ezek az emberek?” – teszi fel a kérdést a könyv szerzője. Útra kel, hogy megismerje, nekünk is bemutassa őket, „az itthon maradottakat, a néhány négyzetméteres kényszerlakásban, a Nyugatra menekülteket az Erdély-nélküliség szuterénjében” élőket, a hajdan elkobzott javaikért küzdőket, akik „építenek, restaurálnak, s közben bennünk is építik a korábban nem létező vagy igencsak romossá pusztított önazonosság-tudatot”.

Kik is ezek az emberek? – tesszük fel mi, olvasók is magunkban a kérdést. Kik azok, akik a két kötet családi krónikáiból lépnek elénk, akik a toldozott/foldozott román restitúciós törvényekben történelmi alkalmat, lehetőséget látnak az államosított birtokok visszaszerzésére. Fölvállalják a küzdelmet akkor is, ha az, a román állam helyi szerveinek obstrukciói, nemzeti elfogultságaiból következően kilátástalannak tűnik. Előttük – Kálnoky Tibor felismerése szerint – immár valóságosan is „előbukkan az eltemetésre ítélt múlt, s már nem lehet visszakényszeríteni korábbi helyére”.

¹⁶ Csinta Samu: Erdély újranevesítői Arisztokraták honfoglalása. Heti Válasz Kiadó, 2015.

Csinta Samu: Arisztokraták honfoglalása Erdély újranevesítői II. Heti Válasz Kiadó, 2016.

Kik is ezek az emberek? A legtalálóbb választ a Castellum Alapítvány megálmodója és névadója – Papp László nagyenyedi plébános – szavai sugallják: „Ez a társadalmi réteg nem éri be a múlt keserveinek emlegetésével, a tragédiák után nem kezdett el rabszolgamód dühöngeni, hanem túrt, tett, tovább tanult, élt és ezért élhetett. Tagjai megtalálták egymás kezét, nem ültek le hamis próféták lábaihoz, mert éltette őket a keresztény öntudat. Erényeiket a történelemből szívták, népünk legrégebb és legerősebb hagyományain álltak. A tragikum által kiváltott áttelepülés után Európa és a nagyvilág sokrétű, modern társadalmában is helytálltak. A szülőföldről távol élve is megőrizték emberi tartásukat és nemzeti hovatartozásukat. A világ legtávolabbi pontjain is megszervezték kultúránk ápolását és továbbadását az új generációk számára. E hatalmas szellemi erőt mindenképp kapcsolatba kell hoznunk a hazai kulturális és társadalmi értékekkel, ami kimozdíthatná a holtpontról az erdélyi magyar társadalmat.”

Ez utolsó gondolat arra a küldetéstudatra utal, melyet évszázadok érleltek kultúrát termő gyümölcsé, amely tette hívta, szólította az itthon megtúrt, évtizeden át megalázott, méltóságukat, emberi tartásukat az udvarok mélyére taszított, alagsori lakásokban is megőrzött, képességeik kibontakoztatásában korlátozott családokat, amely hazaszólította a távoli világba űzötteket, emigráltakat is: az időseket éppúgy, mint a fiatalokat, a külföldön felnötteket, akik Erdélyről, őseik szülőföldről esetleg csak annyit hallottak, hogy az az a hely, „ahol szörnyű dolgok történtek, iszonyú fájdalmak, a végzet országa volt az”.

Csinta Samu Erdély lehetséges, potenciális „újranemesítőit” látja bennük. Annak az osztálynak a feltámadását, amely első számú feladatának a szellemi újranemesítést a kultúra, az erdélyi magyarság szolgálatában kívánja megvalósítani. A még helyrehozható kastélyokat, a mintagazdaságok újratemetését sem annak szánja, hogy mások fölé kerekedjék, hanem hogy példát mutasson, a felemelkedés lehetőségeit villantsa fel, kilendítse a fejlődésnek a diktatúra kátyújában megrekedt szekerét.

A kötetek lapjain fönixmadárként élednek fel az évtizedekig visszafojtott energiák. Tette kész idős és fiatal örökösök viaskodnak a restitúciós törvényeket kijátszó hatalommal, amely kényszerű helyzetében az „ösi román rög” elvesztésével kelt magyarelles hangulatot, kívánja megtartani a diktatúra alatt elrablott javakat. A hatalom álnokságát jellemzi, hogy „a törvényt az európai nyilvánosságnak szánták, az alkalmazást pedig a hazai körülményekre szabták”.

A könyv lapjain élénk táruló családtörténetek – a Kálnoky, az Apor, a Mikes, a Bethlen, a Teleki, a Kemény, a Bánffy, a Csávossy, a Barcsay – megannyi időutazásként vezetnek el bennünket az erdélyi tündérvilágra emlékeztető történelmi múlt és az ugyancsak rögzös jelen ösvényein. A történelmi adatok, események, kastélyok jelentik, adják a keretet annak, amelyben a tett, a cselekvés, a jó és nemes szándék testesül meg. A családtörténeteket egymás mellé sorjázó szerző sorai sokszor fölmelegednek. Különösen jellemző ez a Kemény és a Bánffy család sorsát megidéző írásokra. Hisz Marosvécs és Bonchida kisugárzása messze túlmutat önmagán, Kemény János és Bánffy Miklós életműve az erdélyi magyar irodalom és művelődés sarokköveiként élnek a köztudatban. Csávossy kastélya ugyan elenyészett az idők viharában, de az ott magába szívott szellemiség nem tűnt el, tovább élt a költő és borász Csávossy György életében, munkásságában, példát nyújt arra, hogy a szellem fölött a diktatúra sem tud úrrá lenni. Tisztelettel gondolunk azokra, akik idős korukra cáfolva, fiatalos energiával, elszántsággal vesznek részt a „honfoglalás” küzdelmében. Elgondolkozhatunk azon, hogy mi szólítja haza a külföldön nevelkedett ifjakat, a Kálnoky Lászlóhoz, a Mikes Zsigmondhoz, Teleki Kálmánhoz, Apor Csabához, Vécsi Nagy Zoltánhoz, Haller Bélához, Bánffy Miklóshoz, Bánffy Farkashoz hasonló ifjú vagy középnemzedékhez, netán az idős korosztályhoz tartozó utódokat? Szóljon helyettük az olvasónál sokkal érdekesebb személyiség, Mikes Borbála: „Nincs rá racionális magyarázat, hiszen, gondoljunk csak bele, mennyivel

jobban élhetnének nyugaton. A családi eredet azonban valami csodálatos kohézió. Ha hallom, hogy valaki hazakészül, nagyon örülök neki és bátorítom. Mert haza jönni nagy vállalás. (...) Ezek a családok annyi mindenben mentek át, mégsem szorultak a peremekre, mindig képviseltek valamit, valakit. Ez kristályosíthatta ki a vállalás tudatát, ami ma is visszahozza és harcba küldi az arisztokrata családok gyermekeit.”

A ma küzdőtérré lépők erőt s energiát nem kímélve küzdenek azért, hogy kastélyaikat visszaszerezve, azokat az erdélyi magyarság kulturális, művészeti emelkedésének szolgálatába állítsák. Sőt még annál is többet! Gondoljunk csak a Bánffy-család közreműködésével a mezősegi Magyarlapádon létrehozott szórvány kollégium áldásos hatására. Nélküle a magyar szórványba született gyermekeknek „véglegesen egyensúlyvesztetté válna a hovatartozáshoz, az anyanyelvhez való viszonyuk, létfontosságú, tudásként leülepedő ismeretek hiányában a szórványlét mindenféle sodródásának kitéve.” Az arisztokrata családok küzdelme iránti rokonszenv és a magyar értékek megmentését, megőrzését és közösségi célok szolgálatába állításnak szándéka vezette kolozsvári sikeres vállalkozó Nagy Eleket, hogy megmentse a gyalui Barcsay-kastélyt, hogy ne jusson idegen kézbe, a zsidvei kastély sorsára. Ugyane cél szolgálja a már említett, 1998-ban létrehozott Castellum Alapítvány, amely különösen sokat tett a bonchidai Bánffy-kastély megmentéséért, restaurálásáért, programot és példát adva a későbbi közösségi hasznosításra.

A kötetek kiadását felvállaló Heti Válasz Kiadó rendkívül igényes nyomdai kivitelezésben, dokumentációs szándékú, értékes fotóanyaggal gazdagított kötetei az olvasókat is múltunk jobb megismerésére buzdítják, további elmélyedésre Erdély múltjában. Hisszük, hogy a figyelemfelkeltésen túl bennünket is arra intenek, hogy odafigyeljünk tárgyi és szellemi értékeink erodálódásra, történelmi örökségünk megbecsülésére, megmentésére. Amíg nem késő!

„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”

„Milyen jó, hogy Erdély kövei beszélni tudnak. Milyen jó, hogy a halott, örökhideg anyag, amit az ember Istentől való lelke élővé, némából beszélővé és örökkévalóvá tett, csak igazat tud mondani.”

(Kós Károly)

Aki a letűnt rendszer iskoláiban szerezte ismereteit az Erdélyben épült kastélyokról, azt tanulhatta, ha ugyan szót ejtettek róluk, hogy azok a kizsákmányolás szimbólumai, amelyeket – mint oly sok más dolgot – „a múltat végképp eltörölni” barbár indulatával le kell rombolni. A megtévesztett „rabszolga had” pedig végezte a dolgát: „ráhúzott” az idő vasfoga kéréseivel pusztításaira, a két világháború és az erdélyi impériumváltás okozta rombolásokra, széthordta, kifosztotta azokat, értékeit sárba taposta, elégette. Aztán, aki hallott valamit a marosvécsi Helikon-találkozók színhelyéről, báró Kemény János kezdeményezéséről, aki ellátogatott Koltóra, a Teleki-kastélyba, aki olvasta Bánffy Miklós regényeit, s „vissza-visszatérhetett” a bonchidai kastély varázslatos világába, aki belépett a zsisbói arborétumba, az láthatta a Wesselényi–család otthonaként szolgáló kastélyt, aki járt a ma múzeumként működő csíkszeredai Mikó-várban – hozzájuk társíthatta azt a világot, melynek azok valamikor otthont adtak, elgondolkozhatott az erdélyi építészeti örökségünk értékein, azon a szellemi hagyatékon, mely azok falai között született meg s áradt szét a századok során. Azok Erdély kövei voltak, fészekmeleg bölcsői sok-sok építő eszmének, erdélyi magyar kultúránknak.

Mit jelentenek, jelenítenek meg számunkra, kései utódoknak? A históriát, azt az örökséget, mely Erdély „címszó” alatt tudatunkban és emlékezetünkben él, melyet Németh László a Dunántúl és az Alföld mellett „a nagy magyar tájak” egyikének nevez. Emlékeztet továbbá a veszteség súlyára, „a darabokra szaggattatol” tragikumára. Erre döbrent rá bennünket a Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt szerzőpáros immár harmadik kiadást megért könyve¹⁷. Az alkotópár tudományos megalapozottsággal írott, éveket igénylő „terepmunka”, levéltári kutatás, oly sok irányú szakmai tájékozódás és elmélyülés nyomán tárja eléink azt, ami belőlük – jelesen: az erdélyi kastélyokból – mára megmaradt. A csíkszeredai Gutenberg nyomdának a tipográfiai mívelt munka gyümölcseként asztalunkra tett kötete megrázó mementó, tetemre hívó opus: az Idő koordinátáin egymást ütköztető, egymásnak feszülő – építő történelem + hetven év rombolás + bizonytalan jövő – korok elevenednek meg a hat-száznál több oldalon. Hatalmas, a történettudomány és művészettörténet eszköztárát felvonultató munka oszlatja a köztudatban és -emlékezetben eluralkodott homályt. A kötet kitűnő minőségű képanyaga távolról sem csak a szöveget többletértékkel feldúsító illusztráció; a kettő szimbiózisa egységgé kovácsolódik, a létrehozott értékek feletti csodálat és a veszteség, a rombolás feletti bánat érzését ébreszti bennünk, tiszteletet és megbecsülést azok iránt, akik e kastélyok falai között Erdély, egy-egy régió sorsát, kultúráját formálták, gazdagították; tárgyi és szellemi vonatkozásban egyaránt a nemzet kincseit gyarapították.

A kötet *Előszavát* jegyző Haller Béla, a Castellum Alapítvány elnöke; méltatása előre vetíti azon értékeket, melyek a közel hat és félszáz oldalon birtokába juthatunk. „...Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt igen figyelemreméltót alkotott: egy erdélyi kastélykönyvet, amely nemcsak a több mint 60 nemesi család és az általuk építtetett/birtokolt mintegy 130 kastély bemutatását,

¹⁷ Bicsok Zoltán–Orbán Zsolt: „Isten segedelmével udvaromat megépítem...”. Történelmi családok kastélyai Erdélyben. Harmadik kiadás Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2015

hanem az erdélyi nemesség és az erdélyi kastélyépítészet történetének rövid összefoglalását is tartalmazza. (...) Említést érdemel a tárgyilagos, mégsem színtelen írásmód, a történetek plasztikus ábrázolása és az információk jó ütemben történő adagolása, amelytől a szöveg sodrása származik, az a fajta stílári adottság, amely többszöri (újra)olvasásra predesztinálja a könyvet.”

A szerzőpárosnak Az *Olvasóhoz* címzett ajánló sorai nemcsak a régi adósságra utalnak – „hetven éve nem jelent meg” ehhez hasonló kiadvány –, hanem szándékaikról is: „elsődleges célunk a figyelemfelkeltés volt”, továbbá az, hogy hozzájáruljanak „erdélyi múltunk legfontosabb színtereinek megmentéséhez”.

A kötet törzsanyagát felölelő „részleteket” – családtörténeti feltárást és művészettörténeti, architektúrai bemutatást/elemezést – megelőzően betekintést nyerhetünk a kutatást és feldolgozást megelőző műhelymunkába.

Bicsok Zoltán „*Akire több bízatik, az többről tartozik számot adni*” címmel az erdélyi nemesség történetét, tagozódását taglalja. Erdély – a királyi Magyarország vajdaságaként, önálló fejedelemségként, osztrák tartományként, majd az Osztrák-Magyar Monarchia részeként – évszázadokon át külön entitásként töltötte be szerepét. A nemesség államépítő, nemzetfenntartó szerepe sorában különösen fontos helye volt a kultúrának, a tárgyi és szellemi építkezésnek. „Az erdélyi nemesség a századok folyamán elévülhetetlen érdemeket szerzett művelődéspártoló, kultúrafenntartó tevékenységével. Legyen szó külföldi egyetemlátogatásról, könyvkiadásról, templomépítésről, iskolaalapításról vagy művészetpártolásról, a támogatók, alapítványtevők, patrónusok jelentős része az ő körükből származott.” Tudatában voltak annak is, hogy „címeik, rangjuk, vagyonuk, társadalmi megbecsültségük kötelezettségeket ró rájuk (...) a nemesség lényege a katonai szolgálat és a társadalom vezetése”, a köz ügyeinek képviselője, szolgálata. Különösen fontos és felbecsülhetetlen értékű volt ez akkor, amikor Erdély jelentette az önálló magyar államiság kontinuitását. A XIX. század utolsó harmada indította el a hanyatlás folyamatát. Az erdélyi magyar nemesség létének gazdasági alapját rendítette meg az első világháborút követő impériumváltás, az 1921-es és az 1945-ös román földreform. Ennél is súlyosabb csapást jelentettek az erdélyi magyar arisztokráciára a kommunista diktatúra osztálygyűlöletre alapozott, társadalmi osztályként történő felszámolást jelentő, fizikai létükben, személyiségükben is korlátozó, ellehetetlenítő, diszkrimináló intézkedései. Az 1989 utáni restitúciós törvények ugyan lehetővé tették az újraéledést, de a már egy erejét vesztett, a világban szétszóródott, harmadik-negyedik nemzedék tagjai közül kevesen tudják/bírják felvállalni a küzdelmet az akadékoskodó, a velük szemben ellenséges román jogrendszer halogató, opponáló gyakorlatával.

Orbán Zsolt tanulmánya – *Támpontok az erdélyi kastélyépítészet tanulmányozásához* – a kötet törzsanyagát alkotó impozáns esszé-, illetve tanulmányfüzér előkészítésére, megalapozására, a műhelymunka ismertetésére koncentrál. „A több mint százharminc épület »kiválasztásakor« szempontjaink összetettek voltak: a szakirodalom mellett figyelembe vettük az épületet, annak díszítőelemeit, a körülötte lévő birtok és park méretét, gazdasági épületeinek jelentőségét, más, a birtokon levő építmények meglétét, és ezek együttes képe, valamikori pompája, díszessége és történelmi szerepének feltárása után »minősítettünk« kastélynak egy épületet.” A tanulmány segít abban, hogy nyomon követhessük a kastélyépítészetben megtestesült művészeti irányzatok – késő gótika, reneszánsz, empire, barokk, historizmus, eklekticizmus – erdélyi jelenlétét, kihatásait, valamint a belső berendezésekben, a parképítésben megnyilvánuló törekvéseket, a külföldi és hazai mesterek szakmai orientáltságát. „Pusztulásukkal az erdélyi magyar múlt felbecsülhetetlen értékei vesznek el, az épített örökség legszebb alkotásai válnak földdel egyenlővé.” Reményt keltő példaként tesz említést néhány pozitív példáról: a Zabolán, Bodolán, Fugadon, Miklósváron, Sepsiköröspatakon, Várfalván, Almakeréken, Feleken tapasztalható regeneráló munkálatokról.

A hatalmas jegyzetapparátus jelzi tanulmányok mélységét, megalapozottságát, tudományos/szakmai hitelességét.

Az erdélyi nemesi, főnemesi családok történetét bemutató, élénk táró sorozat egy időben jelenti a sok százados folyamat történelmi hátterét, az erdélyi magyar civilizáció és kultúrtörténet beszédes példázatait, jeles személyiségeinek a megidézését. Erdély története ötvöződik a helytörténeti és családtörténeti, a tárgyi és szellemi gazdagodás elemeivel, megannyi mozaikból áll össze a freskó. Az erdélyi kövek közé életet lehelték azok az elődök, akik munkájukkal, hősiességükkel, tudománnyal és igyekezettel, nemzetfenntartó szerepüket vállalva és kiteljesítve teremtték meg és őrizték – nem egyszer életüket áldozva óvták és védtek – Erdélyt, hagyták örökül utódaiknak. Az arisztokrácia legjava a „noblesse oblige” – a nemesség, a név kötelez – francia mondás szellemében cselekedett, küzdött a megmaradásért, az örökség gyarapításáért és hasznosításáért. Morális, etikai tartásuknak szép példája Vay Katalin intelme fiához, Ádámhoz: „Semmit se cselekedjék, amíg meg nem hányja-veti magában. Ne tegyen lelkiismerete ellen, hogy cselekedetén legyen az Isten áldása. Minden dolgának kezdete legyen az Isten félelme, tehát semmit se cselekedjék annak meggondolása nélkül, nem ellenkezze-e az az Isten akaratával. (...) Ételben-italban legyen mértékletes. Jó hírneve drágább az aranyból. Boldog, aki a jó hírt elérheti. Kívánja a fiának a bölcsesség lelkét, hogy dolgait jól tudja igazgatni. (...) Akire több bízott, az többről tartozik számot adni. A jó hadi embernek az igazságot ki kell szolgáltatnia, de az igazságtól az irgalmasság soha el ne maradjon. Hozzá tartozóitól kívánja meg az Isten félelmét a káromkodás eltávolítását, egymás megbecsülését, a tiszta életet. Régi embereit az újért meg ne vesse.”

Az 1947-et követő radikális politikai és társadalmi változások egyik fontos eleme volt az arisztokrácia teljes jogfosztása. Az erőszakos kitelepítés, már nem csak vagyonuktól – kastélyaiktól, birtokaiktól, erdeiktől – fosztotta meg őket, hanem ellenségként bánt velük, a kényszerlakhelyre hurcolással, kitoloncolással. A megbélyegezettséggel életlehetőségeiket is szinte teljesen ellehetetlenítette. Arisztokrata sors, anno 1950 s még évekig utána...

Mikes Borbála 2004-ben így emlékszik vissza azokra a kegyetlen napokra, évekre: „Az 50-es évek elején nagyon erős volt az osztályharc. Az iskolában és később a munkahelyi gyűléseken is sokszor elmagyarázták, hogy a munkás-paraszt rétegen kívül csak egy vékony értelmiségi rétegnek van létjogosultsága, az ezen kívüliekre a megsemmisítés vár. Ezt a célt szolgálta a kitelepítés, semmit sem engedtek elhozni magunkkal otthonainkból, nem hagyhattuk el a várost, senki nem kaphatott munkakönyves munkát, így kenyérgyűjteményhez sem lehetett jutni. Ajándékba kaptunk egy ismerőstől egyetlen barna jegyet (a munkásoknak zöld jegy járt, a barna jegyeket a családtagoknak adták, arra adták a legkevesebbet, 35 dekát), ez volt ötünknek (nagyamával) a napi kenyéradagja. Mindenki olyan sovány volt, mint a deszka. Petróleumégőn főztünk, hamuval és ócska újságpapírral mosogattunk. A lábast először kiöblítette nagymama meleg vízzel és tett bele egy kanál rántást, ezt kapta a házőrző kutya.”

A történelmi hűséget és tárgyilagosságot, az alapos tudományos háttér megidőzésében gyakori hivatkozás biztosítja az évtizedekkel előbbi tudományos feldolgozásokra – legtöbbször Bíró József munkáira –, valamint kortársak és utazók leírásaira, a birtokviszonyok alakulásra, a birtokszerzések – adomány, házasság, végrendelet – módjaitól. A családi portrék sokasága jelzi, hogy az erdélyi arisztokrácia tagjai mily meghatározó szerepet tölthettek be Erdély történetében. A kötet lapjain megelevenednek előttünk a Bethlen, a Teleki, a Wesselényi család sok-sok történelmi személyiségének portréja, áldásos munkájuk eredményei. A politikai, társadalmi életet irányítók mellett a tudomány- és művelődéstörténet panteonjából kiemelkednek az erdélyi irodalom főúri származású jeles alkotói, az erdélyi kultúra nagy mecénásai és alapítványtevői, köztük Árvai Bethlen Kata, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Wass Albert, Bánffy Miklós, az Erdélyi Múzeum Egyesületet megalapító Mikó Imre és Dániel Gábor, a Marosvécsi Helikonnak otthon adó Kemény János, az Erdélyi Gazda Egyesületet

megszervező Paget János, a vívósportot Kolozsváron meghonosító Kendeffy Ádám, az első kolozsvári napközi otthont életre hívó Csáky Rozália...

A kastélyok nem csupán egy-egy család életterét jelentik, nem csupán az erdélyi történelem tájékozódási pontjai. Falaik közt történelmi események játszódtak le, kulturális értékek halmozódtak fel. Építészeti értékeik felbecsülhetetlenek. Megismerésük hozzásegít bennünket múltunk jobb megismeréséhez. Sorsuk – tündöklésük és bukásuk – korhoz kötött, általuk a történelem váltóláza köszön vissza ránk. A kastélyok is szenvedő részesei voltak a történelmi viharoknak, bölcsői sok nemes eszmének és tettnek. Az épületek, a hozzájuk tartozó parkok és gazdasági létesítmények létrejötte és a fölöttük múlt idők civilizációs jegyeit hordozzák, a bennük fölhalmozott tárgyi és művészeti értékek lakóik szellemi beállítottságáról és igényéről tanúskodtak. A százharmincöt kastély – közte az erdélyi Versailles-ként emlegetett bonchidai, a klasszicista jegyeket hordozó marosnémeti, a reneszánsz főúri rezidenciaként emlegetett gyergyószárhegyi, az erdélyi barokk udvarház típusjegyeit viselő backamadarasi, a XIX. század második felére jellemző historizmus szellemét idéző magyarnagyzsombori, az eklektikus stílusban épült felsőzsuki, az erdélyi barokk építészet legkiválóbb alkotásának számító gernyeszei s mind a többi – „személyiségjegyei” az európai kultúra térhódításáról, annak sajátos, a helyi alkotószellem érvényesítéséről tanúskodik. Hisz Erdély a nyugati keresztény kultúrkör legkeletibb régiója volt. Az arisztokrácia peregrinációja, egyetemjárása, országos érdekből vagy magán céllal tett utazásai során szerzett tapasztalatai öltöttek testet a kastélyok arculatán, berendezéseiben, igényességében és művészi ízlésében, elvárásaiban, könyvtáraikban és művészeti tárgyaikban, díszparkjaikban.

A „kastély-portrék” tudományos igénnyel megrajzolt – szövegben és képekben megjelenített – külső és belső arcolata elmúlt századok eseményeit, szellemét idézik. Mindenik kastélytörténet időutazás a transzszilván kultúrában, mely a tündérkertnek nevezett Erdélyben megvalósult. Megihletődve hajtunk fejet építőik előtt, azok előtt, akik e kastélyok által is kifejezésre juttatták Erdély európaiságát, sokszálú kötődését mindahhoz, amit Európa jelentett a világ számára. A művészi reprodukciók által megjelenített személyiségek elevenné teszik számunkra azt a sorsképet, léthelyzetet, történelemformáló szerepet, amely bennük kibontakozott, mintegy megelevenednek előttünk Móricz Zsigmond és Bánffy Miklós Erdély-trilógiájának, Passuth László erdélyi tárgyú történelmi regényeinek hősei, a tér és az idő megannyi sajátos erdélyi miliője. A kötetbe beiktatott sok-sok vendégsszöveg híven jelzi a „mi volt” és „mi lett” viszonyrendszerét. A szentbenedeki Kornis-kastélyról írta Jókai Mór: „Szentbenedek vára, szeszélyes alaprajzával, az egymásra halmozódó átépítések ötletességével, tetőzetének minden nézetből mást mutató játékos formáival s belső díszének gazdagságával szembetűnően erdélyi alkotás.” A kastély kisajátítás utáni állapotáról emlékezik család leszármazottja, Kornis Gabriella: „...soha nem pótolható értékek semmisültek meg, több ezer kötet akadt fenn a Szamos gátján, s lefejezve állnak a kapuőrző unikornisok. A park letarolva, sírköveink ledöntve. Anyám sírján keresztbe téve itatóvályú. Utolsó ottjártamkor találkoztam egy falubeli, velem egykorú leánnyal. Egyenesen rákérdeztem: »Miért, miért csináltátok?« Lesütött szemmel válaszolta: »Mert más is csinálta.«” Kastélysors Erdélyben...

A példákat számszámra sorolhatnánk a kötet lapjairól.

Amint fentebb jeleztük, a szerzők a múltábrázoláson túl, a jelen többnyire áldatlan, kilátástalan helyzetére, az értékek mentésének szükségességére hívják föl a figyelmet. Azok a létesítmények voltak viszonylag védett helyzetben, melyek a kisajátítás után iskolaként, egészségügyi vagy szociális intézményekként, minisztériumok, tudományos intézetek, helyi önkormányzatok székhelyeként, művelődési otthonokként, egyházi kezelésben vészték át múltó idő falakat mállasztó erózióját. Szemet gyönyörködtető, lelket melegítő ránézni a ma is hajdani pompájukban látható kastélyokra: a Balázsfalván, Árokalján, Vargyason, Alsógáldon, Nagysajón, Magyarnádason, Erdőszentgyörgyön, Zámon, Árkoson, Uzonban lévőkön.

Remélhetőleg a volt tulajdonosok által visszanyert kastélyokra jobb idők várnak, a restitúciós folyamatok késedelmes eljárásait követően újra élettel telnek meg az elhagyott falak.

Szerencsésebb helyzetben vannak azok az épületek, melyek újjáépítéséhez, restaurálásához intézményes formában láttak hozzá: a bonchidai kastélyhoz a Transsylvania Trust, az almakerekihez a Károly herceg védnöksége alatt működő Mihai Eminescu Trust alapítvány révén, az ebesfalvaihoz norvég, izlandi és lichtensteini kormánytámogatással, több helyen megyei, illetve helyi önkormányzati szándékkal, Miklósváron és Sepsikőröspatakon az örökös Kálnoky Tibor – követésre méltó elszántsággal és kitartással – önerőből látott hozzá a felújításhoz, hasznosításhoz.

(Egyetlen szerény megjegyzés: a Wesselényi családhoz kötődő kastélyok sorában hiába keressük a zsibói kastély és arborétum leírását. Beke György szilágysági „barangoló kötetében” idézi B. Nagy Margit a ma is meglévő, történelmi időket idéző kastély leírását.)

A kötet olvasásakor magunk is azt érezzük, amire Kós Károly szavai utalnak: Erdély kövei beszélni tudnak, csak az igazat mondják annak múltjáról. E nagyon értékes, hatalmas könyvészeti háttérrel létrejött kötet folytatja azt a feltáró, értéktudatosító és -mentő munkát, amelyet Kós Károly indított el az 1929-ben kiadott *Erdély* című kultúrtörténeti vázlatával, folytatott Bíró József *Erdélyi kastélyok* című munkájával (1943); ehhez járult hozzá B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták* (1973) című könyvével, Lestyán Ferenc: *Megszentelt kövek* (2000) című, a középkori erdélyi püspökség templomainak monografikus bemutatásával. Remélhetőleg a sor a kezünkbe került kötet után is folytatódik.

Válaszutak térben és időben

(Ugron Zsolna regényeiről)

Ha valaki fellapozza a huszonegyedik század tízes éveinek könyvsiker-listáját, köztük előkelő helyen találja a kolozsvári születésű, történelmi erdélyi név hordozója, Ugron Zsolna könyveit. Műveinek sikere és a közös tájhaza egyaránt arra ösztönöznek, hogy foglalkozzunk alkotásaival.

Első regénye – *Úrilányok Erdélyben* (2010) – előszavában olvashatjuk: „Kolozsváron születtem, apai felmenőim több mint hétszáz éven át éltek Transsylvániát. Hol így, hol úgy. Ahogy a történelem hagyta, legutóbb éppen nem túl jól, de előtte majdnem meseszerűen. Televíziós újságíróként, majd kommunikációs tanácsadóként nyüzsgöve és taposva, zörögve a mókuserékben, éjszakákat átmulatva éltem Budapestről világom. Erdély, és ami vele nekem jutott, jól becsomagolva porosodott, amíg néhány évvel ezelőtt újra be nem tört az életembe.”

Tegyük hozzá azt, ami az utóbbi években hozzáadódott: sikeres show-műsorok vezetője, az újonnan megnyílt Várkert-bazár háziasszonya, a *Nagyok* címmel sugárzott, a magyar művészeti és tudományos élet jeles személyiségeivel folytatott beszélgető műsorok partnere.

Első köteteinek sikerét követően – a *Könyves Magazin* 2014/3. számában – fogalmazza meg a maga ars poeticáját: „Regényeim szereplőit mindig eszközként használom, hogy elmondjak valamit emberi kapcsolatokról, vagy akár ma meglévő problémákról. Reálpolitikáról, házasságokról, emberi alkukról, árulásról, önfeláldozásról, meglepő barátságokról...” Hogyan s miként? A sikerlistákat hónapokon át vezető könyvek sora igazolja, hogy ihletetten, az olvasókban mély visszhangot keltően, az erdélyi múlt és jelen kiváló ismerőjeként, valóban „jól becsomagolva”, belülről láttatva azt – mintegy válaszként – egyik regénybeli (valóságos?) szereplője – Iza néni biztatására: „Vannak kötelességeid, nem gondold? Például, hogy ne felejtse el, honnan jöttél.”

Honnan? Az alig tizenegy évesen elhagyott Kolozsvárról, a nagy múltú Ugron-család történelmi idöket idéző bölcsőjéből.

Belépő az irodalom színpadára: Úrilányok Erdélyben

Olvasói útravalóként idézzük a kötet fülszövegének szavait: „Ugron Zsolna első regénye, mely egyszerre romantikus lányregény és Erdélyben tett gasztronómiai utazás, rég elfeledett ízeket és színeket hoz el az olvasóinak. A régi arisztokrácia bensőséges történetei mellett pedig megelevenednek a mai Erdély nehézségeitől sem mentes, ám a múlt romantikájától áthatott mindennapjai is.”

Az író más világításba helyezi a regény tematikáját: „Ez egy egészen kiszámíthatatlan könyv. Azon túl leginkább talán egy 21. századi mese, amit tagadhatatlanul átszőnek a valósághoz szorosan kapcsolódó elemek.” A szoros kapcsolódás érzetét erősítik a különböző tévé- és lapinterjúkból megismert élettrajzi mozaikok. A fiatal lányként, televíziós riporterként megélt budapesti évek, a kolozsvári látogatások, a vidám éveket idéző szerelmi kapcsolat, továbbá a Kászoni Gáborral történő megismerkedés és házasság, amely visszaviszi őt a férje által visszaigényelt székelyföldi otthonába, új életet kezdeni, új életet teremteni az idő által megtépázott kastélyban. Az író cáfolja, hogy a „21. századi mese” az ő élettörténete lenne: az regény. „...A történet fikatív, a szereplői kitaláltak és bármi, ami azonosnak tűnhet a valóság bármely elemével, kizárólag a véletlen műve”; bár – árnyalja a képet az *Irodalmi Jelen* 2011/januári számában – „nem nehéz analógiát találni Anna és az én életem között (...), de

Anna mégsem én vagyok, inkább kicsit az, aki életem egy másik szakaszában voltam, aki lenni szerettem volna, vagy éppen egyáltalán nem akartam lenni”.

A regény hősnője, vidám életszemlélete, sikerorientáltsága, boldogságkeresése, a századunk fiatalságára jellemző törekvések megjelenítése a fikció és a valóság talajából fakadó, olvasmányos regény, melyben a leányálmokat és a realitást egymásba ötvözően tárja fel a hősnő személyiségét, helyezi el a bécsi báltermek, a budapesti élet színes világától a visszanyert, szinte romjaiba hullott kastély konok elszántsággal és optimizmussal újraálmodott miliőjébe.

Mi lehet a titka a mű iránti fokozott érdeklődésnek, a sikernek? A cselekvő ember iránti tisztelet és vonzalom, és nem utolsósorban az utóbbi években reneszánszát élő Erdély-nosztalgia, az elveszett éden visszanyerésének álmának romantikája? Az a cselekvési motiváció, amely arra indít, hogy fedezzük fel, vegyük újra birtokba azt, ami a múltban érték volt, ami a mienk volt, hamvaiból feltámasztani azt, amit már mindenki eltemetettnek, halottnak hitt? A vonzó benne az ifjúság tette kész, kreatív alkotó kedve, ereje és szándéka, a hősi vállalkozás, amely a lehetetlenre is azt mondja: lehetséges? Ez valóban regényes jellemeket kíván, bennünket inspiráló hősokeket, hisz valamiképp mindannyian hősokek szeretnének lenni. Vonzó benne a mívesen írott, olvasmányos szöveg, a művészi erejű megjelenítés.

Az első regényt fogadó siker újabb alkotásra ösztönzi. Ezúttal rendhagyó módon: Meskó Zsolttal közösen jegyzett levélregény írására. A *Szerelmefélők* (2011) hőseinek levélváltása a társkeresés, a párválasztás örökzöld kérdéseit vetíti elénk. Egy esztendő időkeretében, hónapokra tagoltan jeleníti meg a lelki/érzelmi síkon kibontakozó folyamatot, melyben „éltük széthullott darabjai újra összeállnak”. Miként is? Ugron Zsolna: „Egy férfi és egy nő levelezéséből bármi lehet (...) Sok szerelem és sok majdnem szerelem története.” Meskó Zsolt: „Régen a levelek és a naplók is segítették a mindennapok feldolgozását. A mi hőseink levelezése párhuzamos szembenézés a múlttal, önmagunkkal.”

A szerzőpáros műve nem csupán válasz/viszontválasz egymásutánisága. Jóval több annál. Az egymásnak küldött levelek nyújtják a kibontakozás gerincét, az érzelmi egymásra találás/kötődés lépcsőfokait, eseménydús érzelmi életük – a „kétperces szerelmek”-től az ideig-óráig tartó párkapcsolatokig vezető út – stációit. A folyamat jobb, mélyebb megismerését/bemutatását szolgálják a Kriza János *Vadrózsák* című népköltészeti gyűjteményéből vett részletek, amelyek mintegy „bevezetnek” bennünket a következő levél tartalmi/érzelmi világába. Ugyane szándékkal születtek meg, tagolódnak a levélregény szerkezetébe a novellisztikus betétek, árnyalva, színezve az ismeretségük óta eltelt tíz év léttapasztalatait.

Elgondolkozhatunk azon, hogy mi viszi előbbre, lapról lapra a regény cselekményét? A „ki kell beszélni a világot önmagunkból, önmagunkat a világból” örök kényszere? Mi teszi olvasmányossá? Az olvasó ama belső késztetése, hogy keresse a „receptet” a maga érzelmi világa jobbá tételéhez? A kötet szereplői – Anna és az évek óta nem látott B – a mi világunkban élnek, soraikat nem a magány szenvelgése diktálja. Köröttük zajlik az élet. Belevetik magukat a társkeresés, párkeresés „minden lehetséges” labirintusába. Nincs happy end, nincs végszó. A cselekmény beletorkollik a Szent Erzsébet legendájába, valamiféle misztikumba, ami a lét értelmét túlemeli a mindennapok dimenzióin.

Az indulás útkereső, a művészi kibontakozás határait tágító szándéka vezethette Ugron Zsoltat, hogy megírja a *Hét évszak* (2013) című könyvét. Alcíme: *Receptek és történetek*. Már ez is jelzi, hogy nem a klasszikus értelemben vett szakácskönyvet, receptgyűjteményt tartunk a kezünkben. „Ez nem szakácskönyv”. Az indítékra is fény derül. „Erdélyben töltöttem a gyermekkorom és az eddigi felnőtt életem egy részét. (...) a hagyományokhoz hű és mégis nyitott, rugalmas szemléletmód, ami Erdély ízeit a múltban jellemezte, az ételeknek az a sokszínűsége, funkcionalitása és egyszerű kifinomultsága (...) ez marasztalt engem is a konyhában.” A téma tehát nem önmagától adódott. A nagymama receptes könyve, benne a

déd- és üknagymama által hagyományozott régi erdélyi ételek leírása készítette arra, hogy a mai korról is megismertesse azokat. Miért tartja fontosnak? A konyhaművészet fogalmi definíciója kiemeli azt a tűzhely, a fazekak világából: „a magyar kultúra egyik kiemelkedő eleme: kreativitás, szokások, hagyományok, invenciók elfogadó, több nép, nemzet kultúrájának ötvöze”.

A „tálalás” sajátos írói invencióra vall. Az esztendőt nem a hagyományos négyes – tavasz, nyár, ősz, tél – tagolásban, hanem az ókori bűvös hetes számmisztikát követve, rendhagyó módon osztja fel: Szégyenlős ősz, Mozdulatlan tél, Tavaszköszöntő, Káprázatos nyár, Lopakodó tél, Nyárutótól didergésig, Leánytavasz, asszony nyár. Az idő gerincére aggatott találó jellemzések, leírások, hangulatképek, megfigyelések, tapasztalások, a különböző ínycsengésekhez köthető szövegek, történelmi hangulatot, régmúlt szokásokat idéző receptek leírása az erdélyi nemesi kastélyok, kúriák világát idézik élénk, kudarcok és sikerek élményét, azt a hagyományt és szokásrendet, amelyet történelmi létükből kiűzöttek is őriztek, ápoltak. A művészi megörökítés esztétikai élményt jelent az olvasó számára. Ezt szolgálják, növelik, színezik a fejezet-címlapokon látható csendéletek, a művészi igényű fotók, a kötet szerzőjét megörökítő totálképek.

„Úrasszonyok – az én igazi hőseim”

Regénysorozat, trilógia a XVII. század erdélyi történelméből. E célt tűzte maga elé Ugron Zsolna, amikor az *Úrasszonyok* összefoglaló címmel bocsátotta útjára azon műveit, amelyek központjába Báthory Anna legendákkal, rémtörténetekkel, hányattatással teli, a csúcstól a kitisztottsáig tartó életét állította, köréje pedig a kor társadalmában, családi hátterében oly fontos szerepet betöltő főúri családok asszonysorsait. Róluk írja: „ők az én igazi hőseim”.

A trilógiának álmodott alkotásból eddig két kötet jelent meg: az *Erdélyi menyegző* (2013) és *A nádor asszonyai* (2014).

Történelmi regényt írni arról a korról, arról a személyről, akinek alakját Móricz Zsigmond és Makkai Sándor regényeiből már megismerhettük? Bátor vállalkozás. „Sem Móricznak, sem Makkainak nem hittem. Nekem sem kell hinni. Egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy az én Báthory Annám igazabb lenne; ez egy annyira kevésbé dokumentált kor, hogy végtelen számú történettel állhatunk elő, ami akár igaz is lehetett” – nyilatkozta a szerző a *Könyves Magazin* 2014/3. számában.

Teszi ezt „egészen más szemszögből”, női szemmel közelítve a témához. „...beleszerettem ebbe a korba. Azért lett nő a főszereplője, mert nagyon izgatott ebben a politikailag és társadalmilag is nagyon összetett időszakban a nők ambivalens szerepe. Az akkori főúri asszonyok igazgatta birtokokat és várakat ma egy komoly cégmenedzsment tartaná össze. Mindeközben a személyes sorsuk alakulásába semmilyen beleszólásuk nem volt. Báthory Annában az érdekelt leginkább, hogy milyen ember válik abból a lányból, akinek ilyen kivételezett, mégis nehéz sors jutott.”

Az *Erdélyi menyegző*ben Báthory Anna az ő tündöklése és bukása bontakozik ki. Az írónőnek kutatásai, a kor megismerésének folyamatában azt kellett megtapasztalnia, hogy „nagyon kevés információ maradt fenn róla”. Kevés tény és sok legenda. A történész kezét ez megköti, az íróét azonban szabaddá teszi. „...olyan történetet igyekeztem elmesélni, ami logikus és akár így is történhetett volna”. Női szemmel nézve; női beleérzéssel, empátiával rajzolva.

Ifjú lányként hatalmas vagyon örököse, a fejedelemmé választott Báthory Gábor húgaként az élet napos oldalán lévők örömeivel tekint a világba, éli mindennapjait. Azonban ő sem kerülheti el korának széljárásait: alig tizenhat évesen kényszerítik bele egy nem kívánt házasságba, olyan élethelyzetbe, melyben – a kor asszonyaihoz hasonlóan – lényegében ő is

eszközzé válik a hatalom és vagyongyarapítás folyamatában. Menekvés nincs, a személyes érzelmeknek nincs helyük, engedelmeskednie kell. „Egy Báthory nem választhat sorsot magának.” Drámai helyzet, amely előre vetíti az elkövetkező évek keresztútjának stációit. A későbbi, az özvegységében maga választotta férj sem hoz számára biztonságos kikötőt, a Jósika Zsigmonddal kötött házassága sem menti meg a rá váró üldöztetéstől.

Báthory Gábor fejedelem megölése jelenti azt a fordulatot, amelyben tehetetlenül, védtelenül, elhagyatottan sodródik. Hírbe hozzák: testvérszerelemmel, bujálkodással, bűbajos/boszorkányos praktikákkal vádolják. Alapot szolgálnak, teremtenek arra, hogy vagyonától megfoszszák. Az eszközökben nincs válogatás: az alkudozástól a fenyegetőzésig, a megvádoltatástól a kegyetlen megkínzásig terjed a skála. Vagyonától megfosztva, kiközösítve hanyóódik. A fejedelmi székbe választott Bethlen Gábor is ellene tör. Báthory Anna az egymásnak feszülő császári és török párti erők között „ingázik”, menekvést, irgalmat és vagyona visszaszerzését remélve.

Egyetlen menedéke és reménye Esterházy Miklós. Ifjúként, bár vonzódik hozzá, vágya megvalósíthatatlan marad, hisz ugyan miként köthet házasságot a fejedelem húga olyan személlyel, kinek „se neve, se vagyona” nincsen? Az ifjú önérzetesen válaszol: „Nekem jövőm van. S jó férje lennék.” Nem lehetett, nem válhatott azzá. Akkor sem, amikor Esterházy Miklóst hadi érdemei egyre magasabb szintre emelik. A vagyonától és becsületétől megfosztott Báthory Anna számára ő lett az a biztos pont, ahova bár egy-egy levélbeli segítségkérés erejéig, amikor ideig-óráig szolgáló menedékért hozzá fordulhat, aki magára vállalja Anna fia sorsának alakítását.

Báthory Anna a hatalom csúcsáról sodródik mind mélyebbre. A hatalom és az erőszak előtt kénytelen meghajolni. E számára tragikus folyamat, a váradi várbörtönben elszenvedett kegyetlen megkínzás ellenére sem törik meg, lelkében mindvégig hű marad önmagához, a Báthory névhez méltóan viseli sorsát. A regény egy váratlan, Báthory Annának nagyon kedves személy által Fraknó várában írott, reményt sugalló levéllel zárul: az időközben nádorrá választott Esterházy Miklós felesége, a gyermekként árván maradt Báthory Gábort és Annát fölnevelő Várday Katalin asszony legkisebbik lánya, Krisztina tollából, melynek záró soraiból idézünk. „Jósika Gábornak (Anna fiának – MJ) is megírtam, hogy anyját a jó sors hozzánk vezette, s hogy itt nyugalma és békessége lesz, senki által háborgatni nem engedem, s tudom, a nagyságos nádor oltalma alatt bántódása többé nem esik. Isten engem úgy segéljen.”

Sűrű szövetű, az olvasó érdeklődését mindvégig ébren tartó, Báthory Anna személyiségét erőteljes kontúrokkal megrajzoló regényt tartunk a kezünkben, elmélyült és szemléletes leírásokkal dúsított kor- és lélekrajzzal, biztos vonalvezetéssel haladva a végkifejlet felé. Úgy érezzük, hogy Báthory Annában van még erő ahhoz, ha a történelmi széljárás engedi, újra cselekvő, sőt alakító részese legyen kora eseményeinek. Ez ígéri, ez „kéri” a regény folytatását.

Ugyanarról – szélesebb merítésben

A folytatást, amelyben Báthory Anna személyisége, küzdelme jelenti a vezérfonalat, amelyre a XVII. századi történelem fordulatos eseményei, pontosabban szólva, a történéseket befolyásoló, irányító „úrasszonyok” életük, életvezető, sorsokat/karriereket befolyásoló tevékenységük gyöngyszemekként fűzhetők fel. Az író nő miért vonzódik hozzájuk? Abban gyermekkori emlékei is közre játszhattak. „Azt láttam magam körül, hogy a nők dolgoznak és gyereket nevelnek, ami nem feltétlenül volt nagyon könnyű nekik. Az apai nagymamám három gyerekkel maradt egy időre egyedül a háború alatt, amíg férje Szibériában volt hadifogoly, és amikor nagyapám visszatért a fogságból, kitelepítették őket. Neki sem jutott nagyon könnyű sors. Azt hiszem, hogy a történelmi vagy akár e komoly próbatételt jelentő helyzetek alakítják az emberek habitusát, személyiségét. Ebben a korban, amiről írok, muszáj volt erősnek,

keménynek, jó problémamegoldónak, egyébként pedig réalpolitikusként lenni. Nem volt más választásuk, ha életben akartak maradni.”

A nádor asszonyai „az előző regényhez képest azért lett földrajzilag és időben is szélesebb merítés – olvashatjuk a *Könyves Magazin*ban közölt, fentebb említett interjúban –, mert tovább kutatva azt a lebilincselő századot, egyszerűen túl sok érdekes személyiségre bukkantam és nem tudtam nem megírni őket”. A regény cselekménye az 1624 és 1645 közötti időkeretben zajlik. A kiteljesedés térben túllép Erdély határain, súlypontja áttevődik a Habsburgok által uralt magyarországi tartományokra és a Részekre, külföldi színterekre. A meghatározó karakterű hősei – a regénybeli cselekményeket mitológiai párkaként szövögető Várdy Katalin, aki által „több dolog fordult meg ebben az országban, mint amennyi a diétán”; Czobor Erzsébet, aki „két megyének volt a főispánja, asszony létére, két megyében dirigálta a nemzeti és nemes urak gyűlését, két megyéből üzent az országos diétára”... – megrajzolásakor a gyermekkori személyes élmények nyújtották azt az érzelmi többletet/töltetet, amelyben életerejüket a körülmények megsokszorozták. A kettő együttállása eredményezte benne azt az érzetet, miszerint: „egyre inkább azt gondolom, én nem 17. századi problémákról írok, hanem általános emberi drámákról, konfliktusokról...”

Elsősorban Báthory Annáról, aki a sorcsapások terhét hordozva bolyong, biztonságban vagy életveszélyben, Európában, Brüsszeltől Sztambulig, Bécsből a lengyel királyi udvarig, önnevében vagy Smokowska lengyel hercegnő inkognitót biztosító szerepében. „Ez lettem, délibáb, tünde lélek, ki van is, nincs is, senki nem bánja.” Kinek életben tartó erejét, hitét egy dolog sarkallja: „Csak a jussát akarja, nemzetsége jussát, nem magának, csak az igazságért. (...) Ecsedet akarom, Nagykerekit, Tasnádot, Somlyót. Jogos jussomat. Más egyéb nem kell nekem.”

Mindeközben zajlik körötte – nélküle és fölötte – a politikai játszma: a mind nagyobb hatalomért, a mind nagyobb birtokokért, befolyásért, az úrasszonyok akarata és cselszövései szerint. Az ő akaratuk – segítő szándékuk szerint vagy ellenszélben – Esterházy Miklós személye köré csoportosul, aki a maga jövőjét, karrierjét építve, a kora self-made man-jeként – házasságainak és egyéni közéleti, hadi érdemeinek köszönhetően – emelkedik a politikai/társadalmi ranglétrán a nádori székbe. E folyamat kiteljesedése ad lehetőséget az íróknak a tizenhetedik század politikai/társadalmi korpének részletes és hatásos, színes leírásához, a közélet legbensőbb rejtekeinek bemutatásához.

A regényesség, a történetvezetés koordinátarendszerén Báthory Anna életsorsa jelenti az eredőt, a kiinduló és végső pontot, melyhez minden más kapcsolódik. E történetben Esterházy Miklós jelenti az erőt. Báthory Anna mellett magaslik a regény társfőhőse. Míg az ő sorsa egyenesen ível a magasságok felé, Annáé a bolyongás, a kirekesztés, a megtűrttség labirintusában keres menedéket, túlélési lehetőséget a számára fölöttébb megalázó, „lengyel asszonyként a fehérvári bég és a lengyel király kegyelemkenyerén”, az életével játszó veszélyes hírhozó és hírvívó szerepkörben. Utazásaihoz köthető a regénybeli helyszínek – fejedelmi, főúri várak és udvarok, Isztambul és a török hárem, Velence és Brüsszel színes leírása, menyegzők és öltözetek – plasztikus megjelenítése, ábrázolása, az erdélyi anabaptisták/hutteriták titokzatos életének bemutatása...

Esterházy Miklóst elszakíthatatlan érzelmi szálak kötik Báthory Annához. Szerelmük, egymás iránti vonzódásuk, véka alá rejtett gyertyalángként, mindvégig jelen van a regényben, a beteljesedés reménye nélkül.

Az *Erdélyi menyegző* pozitív végkicsengését Esterházy Miklós felesége, Várdy Krisztina adja meg, az ő meghívása kelthet reményt a sorsüldözött Anna számára. *A nádor asszonyai*-ban az Erdélyből Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében egyaránt a kiűzetetés állapotára ítélt Báthory Annának ezúttal az özvegyen maradt, nádori tisztségéről lemondott

Esterházy Miklós levele nyújt balzsamot sajgó szívére, lelkére, kínál számára menedéket, s ad pozitív végkicsengést a regénynek. „Kérlek is, ha Istent s az jó szerencsédet szereted, hogy engemet mindenkor jóakaró rabodnak tarts. Vajha az Isten adná megérnem, hogy valaha Nagyságodat láthatnám, akkor meglátná Nagyságod, ha Nagyságodé vagyok –, avagy másé, mert különbség vagyon az igaz szerelem és az hamis szerelem között, mert az ki igazán szeret, sokféleképpen szerethet. Nagyságodnak egy gyűrűt és egy éneket küldtem, ez mellett magamat Nagyságod jó kedvébe ajánlom. Tartson meg Isten sokáig jó egészségben.”

Más időben... másképp

A téma azonos, csak az időkeret, a színtér más. A *Hollóasszony* című regény főhőse, Szilágyi Erzsébet maga is úrasszony volt, Ugron Zsolna minden addigi regényhőse közt a leg-határozottabb személyiség. „Nehéz volt ráhangolódni. Kemény sorsot, örömtelen életet írtam neki. (...) talán az eddigi legnehezebben megtalált karakterem, komolyan birkóztunk egymással” – olvashatjuk a regény megjelenését követően, 2016 decemberében adott interjújában. A kevés történelmi adat ezúttal is az írói fantázia előtt nyit nagyobb teret.

A XV. században élt Szilágyi Erzsébetnek sem szánt másabb sorsot az idő, mint kortársainak: házasság útján erősíteni, növelni a család hatalmát, vagyonát, befolyását. Regényhősként mindez másképp alakul: a szinte gyermekként, kiszemelt araként elszenvedett szexuális erőszak teremt új élethelyzetet számára, formálja lelki alkatát, érleli önmaga sorsát irányító, családjáért, fiaiért hőiesen küzdő úrasszonnyá.

A regényformáló művészi szándék különös utat választott: a főhős csupán egyetlen fejezetben szólal meg, a többiben mind-mind mások, a körötte élők szemszögéből láttatja, jellemzi, bontja ki a cselevést motiváló impulzusokat, erővonalakat.

Miként látják mások? Szilágyi Zsófia, Erzsébet testvérhúga: „Túl eszes is volt, makacs is.” „Mindig csodáltam, mennyire előre gondolkozik a nővérem. Mintha csak az ég aljáról nézne szerteszét, látja, honnan fenyeget veszély.” Hunyadi Mátyás, Erzsébet fia: „Anyám szívós volt, makacs, ha elszánta magát valamire.” Horogszegi Szilágyi Mihály, Erzsébet bátyja: „Erzsébetnél jobb cinkos, hűségesebb harcostárs nincs, Erzsébet egy öszvér makacsságával és egy ökör erejével húzza az ígát. Ugyanakkor úgy látja a dolgok elrendezését, mintha valami hegy ormáról vizsgálódna, kémlelne, mint a sólyom, röptéből figyeli ki, onnan csap le a zsákmányra.” Edelpeck Borbála, Hunyadi Mátyás szeretője, törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak az anyja: „Ha valahova belépett, minden tekintet őt követte. (...) Mindenki igyekezett egy kicsit jobbnak, többnek látszani, ha Szilágyi Erzsébet szeme elé került.” Corvin János, Erzsébet unokája: „Amikor meghalt, előbb csak folyton kerestem, merre lehet, nyert-e üdvösséget a lelke. Akárhol is volt, értem volt, még ha az évekkel halványult is bennem. Amikor nagy, fényes egek alatt jártam, bennszakadt egy lélegzet, kimaradt egy szívverés; hiánya egy pillanatra mozdulatlanra dermesztette a mindenséget.”

Amely fejezetben Szilágyi Erzsébet a cselekményt előre vivő narrátor, ott sem magáról, hanem Hunyadi Jánosról szól. Gondolatai, elvárásai azonban az ő jellemvonásairól, élet-szemléletéről vallanak: „...engem csak az érdekelt, megvéd-e, ígéri-e, hogy erős falak közt tart, amíg élek. Azt felelte, megvéd. Azt mondta, hogy csak az nem fél, aki másokért cselekszik. Nem értettem, de mindent odaadtam volna azért, hogy megértsem, hogyan lehet félelem nélkül élni. Az öccsét kedvesebbnek találtam. Kedvesebb is lett a lelkemnek. Ha voltam szerelmes, a fiatalabb Hunyadi voltam. Szükségem az idősebbre volt. A testem egyiket sem vágyta, soha férfit nem akart. Csak fiúkat, gyermeket, azt akartam. Magamnak. A gyermek nemzetség, a gyermek vér. A gyermek a lesz, ami a voltból születik, és a jelent élteti. Ha van jövő, arra lehet építeni. Ha nincs jövőd, mindened elveszik. Ha jövőd nincs, semmi sincs.” Ő fiaiban ezt a jövőt építette, kitartóan és kemény küzdelemben védte, óvta, gyara-

pította a vagyont, amelyet Hunyadi János vitézsége, szolgálata révén szerzett, emelkedett oly magasságra, nyert oly hatalmat és befolyást, amely Mátyást Magyarország trónjára ültette. A László fiáért folytatott küzdelemben elbukott. A kisebbikért fokozott erőbedobással küzdött. Elérte célját. Mátyást trónra emelték, uralkodásával felragyogott a nap.

A regény cselekményessége, érzékletes, szemléletes, plasztikus leírásai mindvégig ébren tartják az olvasó érdeklődését, figyelmét. Erzsébet céltudatossága, elkötelezettsége, határozottsága tiszteletet ébreszt. „A kötelesség és az élet” emeli kora úrasszonyai fölé, aki felnőtt férjéhez, hozzá mérhető hősiességgel vívta a maga harcát.

*

Mikor becsukjuk a sorra olvasott művek utolsó lapjait, elgondolkozhatunk azon, hogy mi lehet/lehetett a titka Ugron Zsolna regényei, könyvei sikerének? Lehet róla elismerőleg szólni, vagy azt a lektűr-szintre leminősíteni, teheti ki-ki az irodalmi kánon által elfogadott vagy elhallgatott szempontja, egyéni művészi ízlése szerint. A siker mellette szól: például az *Erdélyi menyegző* újbóli, *A nádor asszonyai* ötszöri kiadása. Hősei folytonosan választak előtt álltak, jó vagy elhibázott döntéseik időtlenek. Napjaink zavaros eseményeinek atmoszférájában jó látni, érezni azt, hogy vannak álmodozó, önmagukhoz hű, kitartó, nagy tettekre kész, cselekvő regényhősök, akiktől mi is biztatást és önbizalmat nyerhetünk a magunk életének gazdagabbá, értelmesebbé tételéhez.

Írójukat kihez viszonyítsuk, műveit miként értelmezzük? Amikor azt kérdezték tőle, mi készíteti arra, hogy regényei hősei a nők világából származzanak, azt válaszolta, hogy „szerintem sokszor izgalmasabbak a női sorsok. Sokszínűbbek.” Egy másik interjúban a művei recepciójára utaló érdeklődésre, röviden így felelt: „Szerintem az írói lét hosszútáv-futás. Igazán majd csak évtizedek múlva derül ki, ért-e valamit, amit írtam. Nekem most elég, hogy sokan olvasnak.”

ES-albumok

(*Szellemi utazás a csodák földjén*)

Általános jelenség, szokás, hogy a cégek évente baráti találkozóra hívják partnereiket, és ez alkalomból – a díszvacsorán túlmenően – apróbb/nagyobb ajándékkal kívánják emlékeztetni az üzleti találkozót, szorosabbá fűzni gyümölcsöző kapcsolataikat.

Ezt a gyakorlatot követte az 1996-ban megalakult, az elmúlt húsz évben nemzetközi hírnevű nagyvállalattá fejlődött nagybányai Electro Sistem cégcsoport vezetősége, személyesen Blaskó István vezérigazgató is. De nemcsak ez úton kívánt önmagáról hallatni!

A vállalat – sikeres tevékenységéből eredő jövedelméből – „megalakulása óta támogatja, támogatta és ösztönözte a kulturális és művészeti eseményeket az állami és magánpartnerségeken keresztül” – olvashatjuk a cég internetes bemutatását hivatott sorokban. Nem véletlen, hogy fölmerült az az ötlet, hogy az Electro Sistem Days-re meghívott vendégek ne csak egy kellemes nap emlékével, hanem valami többlettel, nagybányai/máramarosi értéket hordozó ajándékkal térjenek haza. Így született meg az *ES-albumok* gondolata. E kiadványok 2009-től kezdve, évenkénti megjelenésükkel immár hagyományt teremtettek. A tekintélyes példányszámban kiadott albumok, a jól kiépített szakmai/üzleti hálózaton túl, kereskedelmi forgalomba is kerülnek, eljutnak az ország távolabbi részeibe, sőt külföldre is. Reprezentatív formában, tudományos igénnyel, román, magyar és angol nyelven írott szövegekkel, művészi reprodukciókkal, dokumentumértékű fénymásolatokkal, fotók révén örökítik meg, hívják fel magukra a figyelmet a város, a régió csodálatos történelmi, természeti és kulturális/művészeti értékeire, hagyományaira. Az ötletet tett követte: a cég megkereste a különböző szakterületek ismert és elismert személyiségeit, akik a megvalósulás útjára indíthatták, a nyomdaművészet magas fokán öntötték formába s mára fölfejlesztették a kezdeményezést. Az albumok bemutatása, a cégcsoport hírnevének növelésén túl a város, a régió ismert, elismert és méltányolt kulturális eseményévé vált. Méltóvá arra, hogy az Electro Sistem cégcsoport ne csak szakmai berkekben, hanem tágabb körben is ismertté váljon.

Méltatásunk nem időrendben kívánja bemutatni az albumokat. Soraink, a tóba dobott kő nyomán kirajzolódó körök mintájára, a kiindulóponttal, azaz a cégcsoport székhelyét – Nagybányát – bemutató albumokkal kezdjük, hogy aztán követhessük az ötlet újabb s újabb hullámverését.

Mi sem természetesebb, mint hogy Nagybánya hét évszázados történetét taglaló *Rivulus Dominarum* című – megjelenési sorrendben a nyolcadik – kötet nyissa e sort, az Electro Sistem cégnek otthont adó városé, amelynek XIV. századi nyolcszögletes pecsétnyomóján időtlen érvényű latin nyelvű, ma is megszívlelendő erkölcsi/etikai intelem olvasható: „A polgárság egymás iránti szeretete a város legnagyobb erőssége.” A kötet kettős tükröt állít elénk: adattára több mint százötven évszám megidézésével vezet végig a história országútján, azt követően Lucia Pop, a Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum munkatársa összefüggő tanulmányban rajzolja meg a fejlődés ívét – az első írásos dokumentumoktól napjainkig. A kötetet gazdagító kétszáz dokumentumfotó korántsem közönséges illusztráció: a szövegekkel egyenrangú történelmi értékkel bírnak. A tudományos- és a kiadványszerkesztő – Pintér Zsolt – szakmai igényessége hatásosan jeleníti meg a felelős kiadó szándékát. Szemléletesen pereg előttünk a történelem, az első írásos emléktől napjainkig, oly sok eseménnyel, amelyek folyamatossá, szervessé formálták a város életét a századokon át – a királyi/fejedelmi kancelláriák védő/óvó figyelmétől övezve, lakosai szorgos munkájának köszönhetően. Büszkeséggel olvashatja a városát szerető polgár, hasznosan forgathatja az iránta érdeklődő idegen is.

A városba érkező utas, turista vagy üzletember előtt a mai Nagybánya bontakozik ki. Mivel is találkozhat? Erre kíván „válaszolni” a 2010-ben megjelentetett album: *Nagybánya – színek és hangulatok*, melyben „Nagybánya legértékesebb, leghíresebb, legjellegzetesebb épületeivel, tereivel, műemlékeivel, templomaival nézhet szembe az olvasó”. Való igaz: az épített örökség az, amely a város arculatát a leghívebben bemutatja. Nagybánya szerencsés város: architektúrai fejlődését drasztikusan semmi sem zavarta, a két világháború rombolásától is mentes maradt. Ennek köszönhető csodálatosan épen maradt középkori főtere, no meg annak is, hogy „a múltat végképp eltörölni” erőszakos lendülete sem sértette: az első modern épület – a Megyeháza – is a főtértől pár száz méterre épült, a lakótömbök/-negyedek pedig még távolabb. A dokumentáris és művészi értékű fotók százai egyszerre szólnak a múltról és a jelenről. Készítőiket elkísérhetjük az ódon hangulatot árasztó utcákon, felfedeztetik velünk a közösségi épületek, templomok és magánházak szépségét, ornamentikáját, felidéznek a már elfeledett utcanevet, megihletődött szemléljük a főtéren, a belőle kisugárzó utcákban, utcácskáiban még ma is álló épületeket.

Az albumok megálmodói, szerkesztői tudatában voltak annak, hogy az élet, a történelem folyamatossága, így Nagybányaé is, lakosai műve. Méltán társíthatjuk az előbbi kötetek mellé – harmadik körgyűrűként – *Az ember és városa* című, 2013. évi albumot, amely Deák László, Griga Krisztina és Madarasy Zsolt fényképei révén a jelenbe vezet, az élő város történetét tárja elénk. Képregény öt fejezetben – mondhatjuk: alcímeitől indítatva – vezet végig bennünket a város utcáin, terein. Sok-sok fiatal és idős arc, vidám hangulat, elmélkedésre buzdító pillanatkép együtt igazolja azt, amit a szövegíró megjegyez: „minden kép meghívó”. Hozzáteesszük: minden kép egy élhető város, az élet ajándékait élvező nagybányai lakosság arculatát vetíti elénk. A városét, amely a bányák lépcsőzetes leállítása, bezárása idején új iparágakat, élet- és kereseti forrásokat teremtett, valóban mesébe illő környezetével, architektúrával és természeti „díszleteivel” kitűnő teret ad a vidám élethez, kiváló otthont a művészeteknek, a kulturális rendezvényeknek, melyeken nagybányai és vendég egyaránt otthon érezheti magát.

Az előbbi kötetek olvasói, lapozgatói vissza-visszatérő adatként találkoznak az 1896 nyarán létrehozott nagybányai festőiskola nevével, amely „nemzeti és európai kulturális viszonyítási pont”-ként írta be nevét a művészettörténet aranykönyvébe. Érthető, hogy a kiadó elsőként annak bemutatására gondolt. A *Nagybánya képekben* 2009-ben nyitotta meg az albumok sorát. Az, hogy negyedikként szólnunk róla, abból eredeztetjük, hogy Thurmann Olivér polgármester 1895-ben keltezett meghívólevele a nagy múltú, prosperáló város kulturális és művészeti igényéből fakadt. Az elmúlt évszázad tanúsítja: a kezdeményező, valamint a festőiskola alapítói és munkájuk folytatói Horatius latin költővel együtt mondhatják: „áll ércnél maradandóbb művem / áll az én örök emlékem”. Boros Judit és Szücs György művészettörténészek, valamint dr. Nicolae Suciu, a nagybányai Egyetem képzőművészeti kara oktatójának kísérő tanulmányai, az alkotók és munkáik avatott kézzel írott lexikontömörségű bemutatása segít abban, hogy a reprodukciók varázsában elmélyülhessünk, gyönyörködhessünk az általuk létre hozott múlthatatlan értékű csodáiban, tanulmányaikkal összefüggő egészként rajzolják meg Nagybánya szellemi égboltjának legfényesebb csillagképét, helyezik el az alkotókat annak örökéletű univerzumában.

Érezhető volt, hogy egy kötet, bármily gazdag legyen is, nem elegendő, újabb kell, egy újabb reflektorfény, amely a festőkolóniát, a mérhetetlen és felbecsülhetetlen művészi kincset eltérő megközelítésben, más megvilágításban tárja elénk. Ezt tette a Murádin Jenő és Szücs György által jegyzett 2014-es album: *Genius loci – festői témák és motívumok Nagybányán*. A középkori városépítészet, a történelmi hangulatot árasztó főtér, a helység jellegét megadó bányászházak, a csodálatos természeti környezet külön-külön és együtt sugározták, jeleníteték meg a hely szellemét, amely rabul ejtette a Nagybányán otthonra lelt, valamint ott ideig-

óraig alkotó művészeket. Sok éves kutatómunka, tudományos elmélyültség, ismeretanyag segíti a kötet szerzőit abban, hogy újszerűen, a festői témák és motívumok felől, sűrűbb szövetű megjelenítésben közelítsenek az alkotókhoz és alkotásokhoz: „...azt szerettük volna – ha töredékesen is –, hogy a Nagybánya fénykorából származó művek reprodukcióival, archív felvételekkel, a kiválasztott szövegrészekkel valamennyit felidézzünk azokból az élményekből és hangulatokból, amelyek a korabeli festőket inspirálták.” Az eredmény: Nagybánya és környéke művészeti topográfiája – a várost övező természeti képekkel, történelmi hangulatú utcákkal, terekkel, építészeti emlékekkel, a hajdani életmódra utaló motívumokkal... teremti, vetíti elénk azt a miliőt, amely, a való életből átlényegítve, a rajzlapokon, vásznanon kelt új életre.

A 2009-es album koncepcióját magálmodó Véső Ágoston, Munkácsy-díjas festőművész és abban a kötetben a harmadik időszakot bemutató Nicolae Suciú egyetemi oktató joggal érezhették, hogy az utóbbi fél évszázadról többet kellene elmondani. E gondolat szülte a *Hagyomány és folytonosság* című, a nagybányai festészet 1945-től napjainkig terjedő időszaka újabb albumban történő bemutatását. A tanulmányokban és az illusztrációkban is jelzik: bár az idős mesterek vásznain a hagyomány tovább él, ám a fejlődés új irányvonala kilép az addigi évtizedekben oly jellemző stílusirányzat szerves fejlődésének medréből. A mindent eluraló politikum hatalmi szava, a kor irodalmát és művészetét hivatalosan béklyóba kötő szocreál irányzat – az „új élet” jelei”-t vászonra „szólító”, kötelese témaválasztás – beszűküléshez vezet. A hatvanas években és az azt követő időkben felsorakozó fiatalok vásznain fokozottan teret hódítanak az újabb művészeti stílusirányzatok, a szociális témák, különösképpen a népművészet, a népi hagyományok átörökítése. Meghatározó volt a művészeti líceumban, később pedig a nagybányai főiskolán tanult ifjak megjelenése, beépülése a nagybányai művészeti életbe. Ez egyfelől jelentett gazdagodást a művészi látásmódban és témában, másfelől magával hozta a sajátos nagybányai tájképfestészet beszűkülését, visszaszorulását is. Ezt kívánják ellensúlyozni a Véső Ágoston által, a festőiskola centenáriumi évében életre hívott *Nagybányai Tájképfestő Telep* művészei, akik előbb Magyarláponton, az utóbbi években pedig Felsőbányán vertek tanyát.

A természeti környezet a város jellegének, arculatának meghatározó értéke, többlete. A tóba dobott kő gerjesztette újabb hullám tágabb dimenzióba – a várost körülölelő természetbe – kíván elvezetni bennünket. A 2011. évi album találó címe – *Idők örökkévalósága* – jelzi, hogy a történetiségen, az emberi emlékezet határán túl adott egy állandó, a létünket „keretező” teremtett valóság: a természet. Nagybánya környéke, amint e kötet alcíme is jelzi – Tisza-, Iza-, Mára, Visó-, Lápos- és Szamos-völgy, Máramarosi- és Radnai havasok, Cibles- és Gutin-hegység –, rendkívül változatos világot tárva elénk. Kalauzként Pop Ioan segít bennünket abban, hogy a sok-sok értékből, szépségből ízelítőt kapjunk. Megörökítésére, felmutatására, a szövegen túl, leginkább a fényképezőgép lencséje alkalmas. Deák László, Griga Krisztina és Madarassy Zsolt művészi fotói – a látvány megörökítésén túlmenően – bennünket is a közvetlen megismerésre buzdítanak: induljunk sétára a Bányavidék és a történelmi Máramaros csodás birodalmába. Képeiken természetvédelmi régiók és parkok, felhőkbe nyúló hegyek, patakok és tavak, az UNESCO védelme alá sorolt népi építészeti emlékek, a románok, magyarok, ukránok, cipszerek alkotó/építő kultúrája, hagyományai „elevenednek meg”, tanúskodnak a természet, a táj, a helységek szépségéről, az ember és a táj szimbiózisáról, egymásba fonódott kultúrájáról.

Nagybányát, a bányavidéket – Turctól Óradnáig –, amint nevükben is hordozzák, a bányászata tette ismertté. A régiót a zöld arany, a folyók vize teremtette belakható léttér mellett – ősidők óta – a föld mélyében rejlő altalajkincsek kitermelése éltette. Ha az előbbi a lét keretét jelzi, az utóbbi a létalapot teremtette meg, az egyik ősi mesterséget: a bányászatot. A 2012-es album találó címe is – *A mélységek csodái* – jelzi, hogy megalkotói ebbe, a külső szemlélő

előtt rejtett világba, a bányászok sajátos arculatot hordozó településeire vezetnek el bennünket. Nagybánya és szűkebb környéke, valamint Felsőbánya, Kapnikbánya, Erzsébetbánya és a többiek történelmét évszázadokon át a mélysínek gazdag ásványlelőhelyei alapozták meg. A nagybányai – joggal mondható: világhíres – *Ásványtani Múzeum* és munkatársa, Ganța Valentin által összeállított, a múzeum közel húszezer darabot felölelő „kincseskamrájának” fotókon megjelenített ásványmintái, korabeli képek és fénymásolatok ismertetik meg velünk azt a csodát, amit a természet évmilliók alatt megteremtett. A bányászok joggal nevezik azokat bányavirágoknak. Varázslatos szépségük, változatos formaviláguk a természet, a mélység csodáit idézik elénk. A csodásabbnál csodásabb ásványdarabok – „szólóban” vagy egybecsoportosulás, másodlagos képződmények révén – nem csupán gyönyörködtetnek, hanem egy mára sajnálatosan megszűnt/felszámolt iparág mementóiként állnak előttünk, leírhatatlan színvilágban, formaképződményben.

A tóba dobott kő legutóbbi hullámverése – a különösen értékes és üdvös kezdeményezés legfrissebb gyümölcse – a 2017-es album Felsőbányát állítja reflektorfénybe. A *Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum* munkatársai közreműködésével létrehozott kötet – *Mons Medius, Felsőbánya illusztrált története* – struktúrájában a nagybányaival azonos vonalvezetést követi. A történelmi kronológia megannyi határ- és szegletkőként jelzi az idők múlását, az első írott dokumentum születési idejétől, 1329-től, a közelmúltig. A megidézett esztendő akár szétszórt gyöngyszemekként tételezhetők, melyek a kétszáznál több, értő kézzel és körültekintéssel kiválasztott fotóval – okiratok fénymásolatai, portréképek, objektumok, tárgyak, tárgyi emlékeket, a természeti környezetet elénk idéző képek – együtt adják a színt és fényt, melyeket Lucia Pop tanulmánya szö egybe, teljesíti ki előttünk a Bányahegy tövében épült város, a föld mélyének kincsét felszínre hozó, soknemzetiségű bányászközösség életét. Hogy mily értéket? Arról csupán egy adatot idézünk: 1880 és 1911 között a város bányáiból 1224 kg arannyal és több mint 50 000 kg ezüsttel gazdagították az államkincstárt. Hogy aztán száz év múlva – 2006-ban, a bányák bezárásával – mindennek vége szakadjon, a város lakossága elveszítse a továbbfejlődés alapját biztosító erőforrást. Nehéz elfogadni, hogy az évszázadokon át, a megtorpanások ellenére szervesen fejlődő, önmaga erejéből újraéledő/gyarapodó, gazdag múlttal rendelkező közösség bizonytalan jövő elé kerüljön.

Az eddigi kilenc album a bizonyosság rá, hogy miként lehet egy prosperáló cég hírnevét, egy, a saját profiltól eltérő, szellemi régióban is növelni. Bizonyosság arra is, hogy miként lehet a cégnek otthont adó helységnek és régiónak is visszajuttatni valamit, javára hasznosítani azokat a talentumokat, melyeket az isteni kegyelem nyomán, a kiváló üzleti érzék, a hozzáértés és a kitartó szorgalom gyümölcseként felvirágoztattak. Az eddigi kilenc album igazolta, hogy a menedzsment a szellemi értékteremtés tartományában is otthonosan mozog: meg tudta szervezni, „hadrendbe” tudta állítani az ES-albumok megteremtését célzó koncepció kidolgozásához és kiteljesítéséhez olyannyira szükséges tudományos apparátust, amely avatottan lát munkához; képes volt az ügy mellé állítani a város és a megye illetékes intézményei – megyei történelmi múzeum, ásványtani múzeum, nemzeti parkok és védett természeti területek, ásványtani múzeum, állami levéltár – vezetőségeit, tudományos munkatársait; a koncepciók és a tartalmi vonatkozásban Véső Ágoston, Munkácsy-díjas festőművész, továbbá Murádin Jenő, Nicolae Suciu és Szücs György jeles művészettörténészek segítsége jelentett gazdagodást; Pintér Zsolt a szerkesztés, a nyomdai előkészítés tekintetében a *Pinter Visual* műhely végzett kiváló munkát; a budapesti *Demax Művek*, majd a *Print City Europe Zrt* nyomdaipari cégekben megtalálta azt a partnert, mely a gondolatot, a sok hónapos előkészítő munkát kiteljesítette, oly művet teremtett és tett az asztalra, amely a nyomda-művészet legszebb gyümölcseihez hasonlítható.

A gondolat, a tett, a csodálatra méltó albumok mögött – a tudományos igényességen és szakmaiságon túl – ott rejlik egy spirituális dimenzió is: a szeretettel, elkötelezetten, mély hivatástudattal végzett munka, az az emberi, személyes többlet, amit csak olyan egyéniségek nyújthatnak, akik teljességgel azonosulni tudnak minden olyan ötlettel, mely szülőföldjük, a tájhaza értékeit feltárni, tudatosítani és megőrizni hivatott; akik a maguk helyén, a létfenntartáson, a gyarapodáson túlmenően valóban szolgálni akarnak, a szó legnemesebb értelmében – embertársaik, a köz javára.

Mindenik album – remélhetőleg az elkövetkezők is – szellemi utazásra hív egy városba/régióba, annak tárgyi és szellemi értékuniverzumába. Az albumok visszavezetnek, kalauzunkká válnak sok évszázados múlt ösvényein, feltárják és tudatosítják bennünk természeti kincseit, megosztják velünk az emberi munka és alkotás gyümölcseit. A jó ügy hozadéka pedig: a megismeréstől a megszeretésig vezet. Az ES-albumok virtuális idegenvezetőinkké válnak Nagybánya, a Bányavidék, Máramaros történelmi levegőtől átitatott csodás földjén.

Helytörténet – két tételben

Reflexiók Hitter Ferenc újabb könyvei olvasásakor

Globalizálódó, szekularizálódó világunkban anakronizmusnak tűnhet, ha valakit a lokálpatriotizmus, a szülőföld sajátos hagyományai, a nemzeti hagyományok iránti ragaszkodás buzdít arra, hogy tollat ragadjon s könyvek sorával ápolja kötődésünket bölcsőhelyünkhöz. S azon túlmenően: mutassa fel a szűkebb és tágabb világnak azokat az értékeket, amelyeket az évszázadok során az adott nemzetünknek, a világnak.

A felsőbányai Hitter Ferenc egy korábbi vallomásában azt is elmondta, hogy mindezen fölül adott volt egy harmadik indíték is ahhoz, ami írásra ösztönözte: a történelemhamisítás, a hamis mítoszteremtés törekvéseivel szemben fölmutatni a valós folyamatokat, a sajátos helyi értékeket, hagyományokat.

I.

Szmik Antal *Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához* című könyvének megjelenése – 1906 – óta nem került kezünkbe olyan összefoglaló mű, mely e helység múltjával foglalkozna, s a történelmi múlt kereteiben ismertette volna e nagy hagyományú város életét, természeti és társadalmi rajzát. Olyan könyv, amely az azóta eltelt évtizedek eseményeit számba vette volna. Hitter Ferenc arra vállalkozott, hogy autodidakta módon, hangyaszorgalommal gyűjtse az adatokat, felkutassa azokat a részmunkákat, szétszórtan megjelent írásokat, melyek a szülőváros életéből ihletődtek, arról kívántak képet alkotni; számba vegye az e városban született nevezetes személyiségeket, ismertesse munkásságukat, azokét is, akik bár más vidékek szülöttei, alkotó munkájukkal hírt s nevet szereztek Felsőbányának.

Ezt szolgálták a *Felsőbánya* (1993), a *Felsőbányai arcképcsarnok* (Pain Lajossal közösen, 2002), a *Tiszteljétek az ősoket!* (2004), a *Baia Sprie Felsőbánya Civitas de Medio Monte* (2004), továbbá a *Nagyboldogasszony templomról* és a *Kálvária kápolnáról* írott füzetek (2008, illetve 2009), valamint cikkek és előadások hosszú sora. Ezt szolgálja legújabb kötete, a *Könnyező aranytelérek* (2016)¹⁸ is.

A kötet cím akár invenciózus költői képnek is tekinthető. Mert mi is a telér? Dr. Szeőke Imre okleveles bányamérnök, királyi bányabiztos *Bányászati Kiszótár* (1903) című műve Szeiler János általi, 2011-es újra kiadásának címszava szerint: „az érces ásványokkal egészen vagy részben megtöltött nagyobb közethasadékok; a földkéreg hasadékát kitöltő közet, ásvány. Érc, ásvány, közet (tele-ér).” Aki valaha is járt bányában, tapasztalhatta, hogy a mennyezetről állandóan csöpög a víz, azaz a közet könnyezik, mintegy kipréseli magából a nedvességet.

Hitter Ferenc kötete – amint alcíme is jelzi – helytörténeti gyűjtemény. Előző kötetei ismeretében azt is mondhatjuk, hogy az előzők terjedelmesebb kiadásban megjelenített szintézise. Méhkaptárhoz hasonlíthatjuk, amelybe a méhcsalád – az erdők, mezők, virágoskertek nektárját összehordó bogarak serege – begyűjti mindazt, ami a teremtetés törvénye szerint: nektárból mézzé nemesül. A szerző elkötelezett, szorgos gyűjtőmunkája az évtizedek alatt megannyi telérből feltárt, felszínre hozott, tudásban és dokumentumokban egybegyűjtött anyagból új szellemi értéket teremt. Nem tudományos monográfia, bár nyilvánvalóan nem nélkülözi annak igényét és szándékát. Kötete olyan, mint a mélyszint jellege: a sokszínűség jellemzi. Akár a felsőbányai színesfémánya kínálata: arany, ezüst, réz, ólom, cink, pirit...

¹⁸ Hitter Ferenc: *Könnyező aranytelérek*. Helytörténeti gyűjtemény Felsőbányáról. Eurotip, 2016

Olyan, mint az üregek falát néha egészen elborító ásványkristályok, bányavirágok sokfélesége, pompás csillogása: külön-külön is csodások, de együtt jelentik azt az értéket, amit a bányászok verejtékes munkával a felszínre hoznak. Ez a kötet akár mozaikhoz is hasonlítható, amely sok-sok apró színes kődarabkából – az aranytelérek könnyeivel mint nemes kötőanyaggal egybeforrasztva –, értő kézzel, a téma iránt elkötelezett szerető szívvel összeválogatva, összerakva teremt valami újat. Úgy is értelmezhetjük, akár száz esztendővel ezelőtti elődje – Szmik Antal – teljességre törekvő adalékoknak ama arcukat megrajzolásához, amit egy szó, egy helységnév – Felsőbánya – jelenthet a mai olvasó számára. Történelem és természeti leírás, kultúra és egyházi hagyományok, lexikon és portréképek, saját írások/előadások és vendégsszövegek kavalkádja, fénymásolatok és mai fotók sokasága tárul elénk a kötet lapjairól.

A város történelmének időkereke a XIV. századba visz vissza: pápai tizedlajstromokban, hiteles oklevelekben megörökített írásos forrásokhoz, s vezet végig a zivataros századokon, amely e bányaváros lakóinak része volt, jóban és rosszban egyaránt, egyfelől önmagát építve, másfelől kiszolgáltatva külső erőknek, hatalmaknak. A Rozsály, a Gutin, a Fekete-hegy ölelésében meghúzódó város dacolt az idővel: ott, a mélyszinteken – füstölgő mécsesek és foncák, karbidlámpák és pislákoló égők fényében – a kemény, nehéz munka volt az állandóság, a szűkös élet forrása. De mégis életforrás, dacos és konok küzdelem a természettel. A közelmúlt diktatúrája minden addiginál is sötétebb időket teremtett azzal, hogy a múlt század ötvenes évei elején, pár évig, a kincset rejtő vájatokat a borzalom poklává aljasította: politikai elítéltek kényszermunka-táborát rendezve be bennük. A helyieket pedig belehajszolta egy testet/lelket sorvasztó munkaversenybe, amelynek sok korai bányászhalál lett a következménye.

A csodás természeti környezet, a gyümölcsösök közt keresztül-kasul kanyargó közökön, utcákon kicsiny bányászházak csöndje, varázsa egy másik világot teremtett, mintegy ellenpárjaként a mélység birodalmának. A földmélyi homály és verejtékes munka után a természet éltető, örökkön megújuló ciklusát. A kicsiny házacskákban élet lüktetett, a sok gyermek a hitet és bizalmat árasztotta. Azt a hitet és bizalmat, amely templomaikból sugárzott, amely a bányaváros oly nagyon szeretett és tisztelt plébánosa a bányászhimnusz átköltésében megörökítette: *„Sötét tárna az életünk, / Te vezetsz benne Istenünk. A Te védő, áldó kezéd / minden veszélyen átvezet”*.

A város és környéke szépsége, varázsa nemcsak a benne élőkben ébresztett vonzalmat, oly mély hatást, amely, ha messze is sodorta őket az élet, bárhova elkísérte őket. Felsőbánya spontánul vonzotta a Nagybányán megtelepedett festőket. Száz évnél is több ideje annak, hogy fölfedezték maguknak a várost, megszámlálhatatlan alkotás született ott a festőállványokon. Egyéni és csoportos alkotóműhelyek színhelye lett, s maradt mind a mai napig, amikor hagyományt teremtettek/folytatnak, bizonyítva azt, hogy az ihlető forrás kiapadhatatlan.

A város architektúrájában ott találjuk a szakrális építészet értékeit felmutató, megejtő szépségű alkotásait is. S azon túl a régi időkre emlékeztető, azt megidéző létesítményeket is: városháza, bányahivatal, iskola, polgári családi házak, otthonok...

A városról alkotott/rajzolt képet gazdagítják a múlt hagyományai, közösségi, kulturális kisközösségei, melyekre különösen az utóbbi másfél évszázadban találunk utalást. Egy város szellemi arculatát azok is gazdagítják, meghatározzák, akik falaik közt születtek, nőttek fel. Felsőbánya arcképcsarnokából – a kötetben megidézett elődök közül – megemlíthjük Csasz Márton anatómia professzort, Divéky Ferenc botanikust, Fizély Sándor bányafőtanácsost, Hüttl Hümér sebészt, Kandra Lajos római katolikus egyháztörténészt, Lugossy József orientalistát... A kötet ugyanakkor számba veszi azokat az elhunyt és ma is élő személyiségeket – alkotókat, művészeket, tanárokat, újságírókat – is, akik ugyancsak e városban születtek vagy ott tevékenykedtek, akik munkásságukkal hozzájárultak a város hírnevének öregbítéséhez.

A helytörténeti tárgyú kötetek szándékaikban mindig a teljességre kívánnak törekedni, minél szélesebb spektrumban körüljárni a választott kutatási területet. De amint – hogy a témában maradjunk – egy bányát sem lehet úgy kiaknázni, hogy abból minden értékes közetet a felszínre hozzunk, úgy bármely várostörténet olvasásakor is támadhat hiányérzetünk. Hitter Ferenc is érezhette ezt, hisz azért írta, gyűjtötte újabb s újabb kötetbe a városról szóló írásait, mindenikben nyújtva valami többletet, gazdagítva a témát kibontó oldalakat.

Külön és különleges elismeréssel kell szólnunk a kötet bőséges képanyagáról: fénymásolatokban megjelenített dokumentumokról, a városképet megörökítő, a kötetben említett személyiségek portréképeiről. A képanyag, esetünkben, nem illusztráció, maga is része helytörténet vonzó és színes megjelenítésének.

II.

Hitter Ferenc személyiségéhez szorosan hozzátartozik a fotózás: az álló és mozgóképeken történő megjelenítés – eddigi kötetei is alátámasztják – épp oly fontos számára, mint a számítógépbe beírt szöveg. Az érdeklődési kör pedig korlátlan. A város életének minden mozzanatát megörökíteni kívánó szándék egyéni szenvedéllyé vált. A kamerát épp oly biztonsággal kezeli, mint a fényképezőgépet. Ez különösképp a televíziós tevékenységében nyert hatványozott szerepet – de nem csak abban. A *felsőbányai római katolikus templom felszentelésének 150. évfordulója 1858–2008* (2008), a *Boldog Scheffler János püspök élete és mártíriuma 1887–1952* (2011), *Scheffler János vértanú püspök boldoggá avatása* (2011), *Nagybányai Panteon* (2012), és más dokumentumfilmek, riportok, klippek Felsőbányáról jelzik ez irányú érdeklődésének, munkásságának irányvonalait.

Felsőbánya képzőművészeti megjelenítése iránti érdeklődés indította arra, hogy felkarolja dr. Csillag Antal (1933–2006) kezdeményezését – a nagybányai festőiskola Nagybanján elhunyt, a Virághegy alatti, a Postaréti és a többi, a későbbiekben nyitott temetőben található művészsírok megjelölése, az érdeklődőket a sírok megtalálásban segítő, a sírkertek helyszínrajzát ábrázoló pannók elkészítése – tovább folytatását: könyv alakban történő megjelenítését. A Csillag Antal által létrehívott Panteon-bizottság fölvetette annak a gondolatát, hogy a művészsírok mentesüljenek az időszakos megváltás kötelezettsége alól, egységes megjelenítési formájú azonosító jelekkel lássák el a sírokat, hozzátartozók hiányában a temetőgondnokság vagy valamely társadalmi szervezet, esetleg a szomszéd sírokban nyugvók hozzátartozói vállalják a sírok gondozását, fölvetették, hogy a jövőben gondoskodni kellene művészpárcellák létrehozásáról. A kezdeményezés gyümölcsöző visszhangra talált. E gondolat folytatásaként született a *Nagybányai Panteon* című dokumentumfilm.

Hitter Ferenc gyermekkorában láthatta, amint a város utcáin festőművészek örökítik meg a város, a táj szépségét; láthatta a vásznakon újjászülető világot, mely azonos volt az eléje táruló látvánnyal, de mégis több, szebb, varázslatosabb annál. Az érdeklődés vonzalommá vált, a vonzalom a megismerés ösztönző indítékává: minél többet tudni, minél többet láttatni meg abból a világból, a művészek életéből. Ez adta az ötletét annak, hogy tovább folytassa, könyv alakban is megjelentesse¹⁹ a dokumentumfilmmel föl vállalt és megvalósított szándékot. Hisz a könyv időtállóbb, könnyebben hozzáférhető módon közvetíti, szélesebb körben terjesztheti a nagybányai festőiskola alkotói iránti tisztelet és kegyelet kinyilváníthatóságát.

A művészsírok fotóját háromnyelvű – magyar, román, angol – kísérő szöveg lexikon tömörségű ismertetésével és a szócikkben ismertetett alkotó művészi munkásságából ízelítőt nyújtó reprodukciókkal egészíti ki.

¹⁹ Hitter Ferenc: Nagybányai PANTEON de Baia Mare of Baia Mare. Eurotip, 2017

A Virághegyi temetőben 19, a Postarétiben 13, a Horea úti ortodox sírkertben 5, a Diófák alattiban 2, a koltói úti Tanatorioban 1, a felsőbányai sírkertben pedig 2 sír rejt a nagybányai művésztelephez kötődő alkotók földi maradványait.

A kiváló nyomdai kivitelezésben megjelentetett kötet méltó tiszteletadás, emlékállítás a kiváló művészelődök előtt. Ugyanakkor hasznos kézikönyv azoknak, akik számon tartják őket s alkalomadtán egy–egy csokorral kívánnak tisztelegni, megemlékezni róluk.

A pokolnak páratlan birodalmában

Tircsi Richárd könyve a vállaji és mérki németek kálváriájáról

A szatmári tájakon 1944 októberében haladt át a front. Alighogy fellelegezhetett a lakosság annak borzalmaiból, a Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kelt 0060. számú hadparancsa meghirdette a 17–45 éves férfiak, 18–30 éves nők „malenkij robot”-ra hurcolásának parancsát. A zsidók deportálása, a 2. magyar hadsereg doni katasztrófája mellett ez volt a XX. század harmadik leg súlyosabb csapása a nemzetre.

Amíg a holokausztról lehetett emlékezni, a másik kettőről évtizedekig hallgatni kellett. A doni katasztrófa objektív bemutatására Nemeskürty István megrázó műve, a *Rekviem egy hadseregért* című munkája (1972) tette meg az első lépést. A malenkij robotra hurcoltak kálváriájáról csak suttogva lehetett beszélni, még azokban a családokban is, amelyek szenvedő alanyai voltak e szörnyűségnek.

Az 1989/90-es politikai fordulat törte össze a hallgatás bilincset, utána jelenhettek meg a féltve őrzött naplók, visszaemlékezések, tudományos/történeti feldolgozások, szerveződhetek megemlékező rendezvények, állíthattak a gránitba/márványba véssett emlékművek, rajtuk az elhurcoltak hosszú névsorával.

A súlyos sorscsapás nem járt egyedül: társult melléje a német nemzetiségűek 1946 utáni kényszer-kitelepítése. A súlyos, kettős tragédiát elszenvedett német nemzetiségű honfitársaink iránti kegyelet szülte azt az országgyűlési és kormányhatározatot, mely január 19-ét az 1945 januárjában a Szovjetunióba deportáltak és a Magyarországról 1946-ban elűzött németekre való emlékezet végett a *Magyarországi Németek Elhurcolásának és Elűzésének emléknapjává* avatta; ugyancsak országgyűlési határozat döntött arról, hogy november 25-én, a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások Emléknapja emlékeztessen majd a sok ezer honfitársunk kálváriájára; 2015-ben pedig meghirdették a *Szovjetunióba Hurcolt Politikai Foglyok és Kényszermunkások Emlékévet*.

A szatmári svábok szenvedéstörténetéről szóló első, tudományos igényű született monográfia-értékű és -igényű munka a nagykárolyi Boros Ernő tollából született. A levéltári kutatómunkát és az oral history módszerét ötvöző alkotását – „*Volt minekünk jó életünk, van most nekünk jaj*” – a debreceni Erdély-történeti Alapítvány kuratóriuma 2003-ban II. díjjal jutalmazta; a csíkszeredai Státus Kiadónál 2005-ben megjelent kötet 2011-ben újabb kiadást ért meg.

A malenkij robot irodalmának újabb gyümölcse a mérki és vállaji sváb lakosság megpróbáltatásait felidéző kötet, Tircsi Richárd munkája.²⁰ Létrejöttét a Gulág Emlékbizottság támogatta, megjelenése az emlékévhöz kötődik.

Balogh Zoltán, az emberi erőforrások akkori minisztere a kötet elé írt ajánló soraiban utal arra, hogy a malenkij robot „Magyarországon a polgári lakosság tömeges elhurcolásnak és több éves szovjetunióbeli kényszermunkájának a »fedőnévévé« vált.”

Az adatok hetven év múltán is megborzongtatóak: „A mai Magyarország területéről mintegy 200-300 ezer polgári lakost hurcoltak el malenkij robotra: 150-170 ezer civil férfit és fiút hadifogolyként és 50-60 ezer férfit, nőt, fiút és lányt internáltként. Közéjük tartozott körülbelül ötezer szatmári sváb. (...) az Éhezés, az embertelen, legalapvetőbb szükségleteket sem

²⁰ Tircsi Richard: A pokolnak páratlan birodalmában. Adalékok a vállaji és a mérki németek malenkij robotra hurcolásának történetéhez. Croatica Kiadó – Budapest, 2016

biztosító körülmények és a túlhajszolt kényszermunka következtében a deportáltak 30-40%-a meghalt, de volt olyan magyar település, ahol az elhurcoltak több mint 60%-a veszett oda.”

A bevezető tanulmány végén közölt könyvészeti anyag gazdagsága jelzi, hogy az elmúlt negyedszázadban mily bőséges irodalom született a témában. Tircsi Richárd könyve – azok sorát gazdagítva – egy kisebb régióra, két szatmári helység, Mérk és Vállaj sváb lakosait sújtó csapásra szűkítette kutatását.

A mérki római katolikus egyházközség Historia Domusában olvasható sorokkal – „az 1945. év január 3-a legfájdalmasabb napja községünknek” – indítja az előzőleg megjelöltek, majd „gyűlésbe” szólítottak keserves kálváriáját. „Mérken az indoklás az volt, hogy cipőt és sőt fognak osztani, Vállajon pedig az, hogy gyűlést fognak tartani »a falu új rendjé«-ről” – volt olvasható a csalárd felszólításban. Aztán hozzátették, hogy „hozzanak mindenkinek 18 napi élelmet, meleg ruhát”. Január 6-án indult a szomorú menet Nagykárolyba, s onnan az ismeretlenbe. „Mérkről 264 személyt hurcoltak el (159 férfit, 105 nőt, más források szerint 110 nőt és 145 férfit, azaz összesen 255 főt, de inkább az első adat a hitelesebb). Vállajról 214 főt (136 férfi, 78 nő), azaz összesen 478 személyt.” Egyetlen bűnük: német származásuk, német nevük.

Tircsi Richárdnak a kötet elé írt tanulmánya elénk idézi a szomorú menetet, a lágerekbe vezető út stációit, azt a kétségbeesett hangulatot, mely az elhurcoltak lelkében eluralkodott. A lágerélet mindennapjait súlyosbították az embertelen körülmények, az ártatlan emberekkel szembeni ellenséges megnyilvánulások, a súlyos, teljesíthetetlen napi norma.

Voltak pozitív tapasztalataik is. „Az egyik néni (Tircsi Mária) sírva meséli: az egyik koldulás alkalmával bement a paphoz, aki egy lepényt kezdett enni. A pap odaadta az egyik felét. Miután a néni kijött, beküldte a társát, aki megkapta a másik felét” – olvashatjuk a bevezető tanulmányban. Sorsukat, helyzetüket súlyosbította, hogy másfél évig hírt sem kaphattak, maguk sem írhattak haza, szeretteiknek. Soraikban gyakran „tombolt a tífusz, dizentéria, vérhas, skorbut, sok volt a fekély és a tályog, volt, aki rühes lett.” A nehéz munka, az éhhalál szélére sodró sovány koszt, a betegségek, a súlyos, léleksorvasztó depresszióba torkolló honvágy miatt széles rendet vágott közöttük a halál. „A mérki és vállaji elhurcoltak közül összesen nyolcvanán haltak meg a lágerben. Ez az elhurcoltak 17%-a. Ezt a számot növeli az útközben és a közvetlen hazaérkezés után elhunytak száma. A Mérkről és Vállajról elhurcoltak egynegyede halt meg a deportálás következtében.” Szomorú, gyászos statisztika.

Elgondolkozhatunk azon, hogy ily súlyos körülmények közt mi adhatott/nyújthatott vigaszt a szenvedőknek? A hazatértek egyértelműen és egybehangzóan állítják: „az Istenben gyökerező hit”, „a gyötrelmes évek egyetlen támasza: Krisztus”, az ima.

A szerencsés hazatérők első útja a templomba vezetett, hálát adni a megmenekülésükért. A volt foglyok ajkára némaságot parancsolt a hatalom. Azóta is megválaszolatlan maradt a kérdés: „ki felel ezekért az ártatlan szenvedőkért?” Erre keresik a választ a megemlékezések, erre a sváb községekben emelt emlékművek, emlékünnepek, azok a kutatások, tanulmányok, kötetek – közte a Tircsi Richárdé is –, melyek ismeretében újra és újra kérdezhetjük: „Lehet-e újat mondani a Gulágokról?” A válasz: „Minden bizonnyal. Hiszen a pokolnak ez a méreteiben is páratlan birodalma a borzalmak kimeríthetetlen tárháza volt. Az idő múlása elhomályosítja az emlékeket, és egyre kevesebben vagyunk már, akik személyes élmény alapján számolhatunk be az ott történetekről.”

Ilyen személyes élményeket őrző naplók és visszaemlékezések segítenek abban, hogy a „robotosok” sorsa, kálváriája ne menjen feledésbe, hanem örök mementóként szóljanak a minden képzeletet felülmúló szenvedéstörténetekről.

Tircsi Richárd könyve is e szándék megvalósításához járul hozzá azzal, hogy napvilágra hozza a rejtve és féltve írott/örzött naplókat; azzal, hogy megszólaltatja, szóra bírja a még élőket.

A naplók sorát Véber Mária Irén írása nyitja meg. A lila grafitceruzával írott lapokat húga, Asztalos (Véber) Etelka fűzte össze s egészítette ki nővére tragikusan rövid életrajzával. Találó jellemzése: „Minden sorából süt a mély istenhit, az igaz vallásosság, az ebből fakadó optimizmus, vidámság és az erős haza szeretet.” Reszler Jánosné Heim Julianna naplóját fia, Bottyán János jellemezte, igen találóan: „Írásában nem a megalázott és megtiport lélek, hanem az éhező, fázó ember fizikai fájdalmát adja vissza.” A harmadik naplót – csodával határos szökésének történetét – Hajdú Ottóné Bársony (Baumann) Veronika írta, a kommunista diktatúra bukása után.

A naplók kérdést kérdésekre halmozva keresik, kutatják tragikus sorsuk okát: „...bűn-e az, hogy az őseinket más országból hozták és unokái igaz magyarok, akik életüket is följánlották Istennek hazájukért, Magyarországért?” Nehéz feladatra, sőt a lehetetlenre vállalkoznánk, ha híven érzékeltetni akarnánk szenvedésüket, melyek hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre mind fájdalmasabb sebet ejt rajtuk. Éhezés, sírás, dermesztő hideg, gyengülő erővel is munkára szólító robot..., testet, lelket sorvasztó honvágy..., aggodás az otthoniakért... Mindezzel mit állítanak szembe? A mély hitből fakadó, az imádságból erőt adó remény: „Csak adná az Isten, hogy még egyszer haza tudnék menni, egyszer tudnék még jóllakni, egy kis jó tejet tudnék inni. De lesz még kikelet Magyarország felett, lesz még magyar nyár, lesz még boldog viszontlátás.” Nemcsak a maguk sorsa fáj. Az otthonról érkező levelekből megtudhatják: „...megint elzárták tőlünk Erdélyt, megint csak csonka ország lettünk”. És ott a velük együtt érző helyiek rokonszenvedése is, ott a több ezer kilométeren haza menekülőket segítő kezek áldása.

Tircsi Richárd könyvének dokumentumértékét növelik a benne közölt visszaemlékezések – a megszólalók: Galambos Vendelné Jászai (Jekli) Magdolna, Gazdag (Reich) Ferenc, Freund Józsefné Somogyi (Schneider) Ilona, Marosi Józsefné Karácsonyi (Krizsán) Karolina, Szántó Ferencné Scheibli Anna, Babos Etelka, Cserfalvi (Zimmermann) Pálné Szakolcai (Solomajer) Anna, Dankó Pálné Somogyi (Schneider) Mária – újabb s újabb személyes szenvedéstörténetek foglalatjai. Érthető és elfogadható lenne, hogy soraikból gyűlölet, engesztelhetetlen harag sugározzék azok iránt, akik sanyarú sorsuk, szenvedéseik okozói. Emlékezéseikre mégsem ez a jellemző. Meglátják, észlelik és szavakba is foglalják a pozitív tapasztalásokat is: „Jólelkű emberek voltak, akikkel együtt dolgoztunk...”; „Jószívűek voltak az oroszok, nagyon-nagyon jószívűek (...) ha az utolsót is, egy ilyen kis darab kenyere volt, akkor is letörte a felét, ha látta, hogy kérünk.” Arról is szót ejtenek, ha a parancsnok, a nacsalnok, emberségesen bánt velük.

Különös dokumentumértéke a kötetnek, hogy közli a vállalati és mérki elhurcoltak névsorát és adatait, képmellékletével pedig még „személyesebbé”, hitelesebbé teszi a szenvedésekkel teli éveket.

*

Hogy miért kellett hetven év múltán is visszatérni erre az ezrek számára kálváriás útra? A kérdésre az egyik túlélő szavai válaszolnak a leghitelesebben: „...hiába meséljük mi is így el, még a gyermekeink sem tudják ezt ma már úgy, mint ahogyan mi benne éltünk. Ezt el nem lehet felejteni, meg hát hiába mondjuk mi, hogy így volt, meg úgy volt, ők el sem tudják majd képzelni, hogy hogy volt.” Hisszük, hogy mégsem hiába!

E kötet segíthet/segít abban, hogy ne feledjük azt a kort, amikor tízezreket, százezreket lehetett kényszermunkára hurcolni csupán származásuk, nevük, nemzetiségük miatt.

Visszidensek

„Sok urunk nem volt rest, se kába
birtokát óvni ellenünk
s kívándorolt Amerikába
másfél millió emberünk.”

Meglepő című könyvet tartunk a kezünkben.²¹ A disszidensek ellentétpárjaként – Gyuricza Gábor leleménye folytán – megalkotott szavunkat egy örvendetes jelenség ötlete – az óhazába hazatelepülők fogalmi meghatározása – szülte.

József Attila *Hazám* című poémájából kiragadott sorokat választottuk a *Visszidensek* című kötetről szóló méltatásunk keret-jeligéjéül. Nemzetünk történelme folyamán a „birtokát óvni ellenünk” költői igazság sokféle módon – a Rákóczi-szabadságharc, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása miatti, továbbá a trianoni békediktátum után, az elvesztett területekről való menekülés, a kommunista diktatúra, az elbukott 1956-os forradalom után várható terror előli menekülés, valamint a gazdasági nyomor elől menekülő, az egyéni boldogulást, jobb létet kereső/remélő szándék – megnyilvánuló kényszere adott vándorbotot ezrek, tízezrek, százezrek kezébe. Számkivetettek, emigránsok, kívándorlók, disszidensek... lett a nevük, sodródtak szét a földkerekség számos országába, zömüket beolvasztotta a világ kohója.

Zömüket, de nem mindenkit!

Ez utóbbira nyújt szemléletes példázatot Gyuricza Péter kötete, amely az oral history kínálta keretben, tizenkét életinterjúban kívánja jelezni, hogy a messi idegenben is akad mód, lehetőség és szervezeti keret arra, hogy őrizzék, ápolják nemzeti identitásukat, sőt, arra is van lehetőség és példa, hogy véglegesen hazatérjenek, szerepet, cselekvő részt vállaljanak a szabadabbá vált haza gazdasági, szellemi építésében.

„E kötetben olyanok vallanak életükről, hányódásukról, sikereikről, akik végül is hazajöttek, és itthon adják át, amit a nagyvilágban tanultak, tapasztaltak” – olvashatjuk Vizi E. Szilveszter, a *Magyarország Barátai Alapítvány* elnöke szavait a kötet elé írott ajánló sorokban.

A tizenkét életinterjú idő- és térbeli szóródása igen változatos. Négyen az óhazában születtek, nyolcan pedig külföldön, másod- vagy harmadik nemzedékként maradtak meg magyarnak. Közös vonásuk, hogy lélekben sose szakadtak el a szülőhazától, melynek varázsát áthagyományozták a befogadó hazában született gyermekeiknek, unokáiknak. A szétszóródás indítékai/kényszere sokféle okra vezethető vissza. A személyes sorsok eredőjét/fájdalmát idővel felülírta a szülőföld varázsos emléke, szeretete. E kötődés nyilván személyfüggő, más-más intenzitású érzésként élt bennük. Mindenekelőtt a családi kör melegében: „mi egy magyar buborékban éltünk”. Emellett adottak voltak a közösségi kötődések: egyházközségek, magyar otthonok/házak/klubok/körök, a nemzeti alapon létrejött szervezetek, a cserkészlet tovább élő intézménye, a Burg Kastl-i magyar gimnázium, a hétvégi iskolák... Ezek együtt és külön-külön alakították ki, őrizték évtizedek múltán is azt a viszonyulást, miszerint éljenek bárhol is a világban, számukra a haza mindenkor/mindenhol Magyarország volt. Adott volt egy, a lélek, a tudat mélyrétegeiben tovább élő kultúra, amely a néptáncban, a népdalban és -zenében, a szülőföld emlékéhez kötődő szokásokban, hagyományokban élt tovább, lélekben szötte/onta az óhazához, az anyanyelvhez kötődő szálakat. Az interjúalanyok közös vonásaként említhetjük a megmaradást, a fennmaradást szolgáló, biztosító szorgalmat, munka-

²¹ Gyuricza Péter: *Visszidensek*. A Magyarország Barátai Alapítvány kiadása, Budapest, 2018.

erkölcsöt, a tanulási vágyat, azt az íratlan belső parancsot: ne hozzanak szégyent a magyar névre. Ez termelte ki bennük azt a missziós tudatot, amely cselekvéseik mozgató rugója lett: hittal és elkötelezetten ápolni és szolgálni az óhazához kötődés érzelmi és tudati erősítését, az anyaország és a befogató ország közötti jó kapcsolatok kiépítését; ébren tartani azt a szándékot és elhatározást, hogy „az adott lehetőségekhez képest a haza érdekét kell szolgálni”, azt, ami „hazámnak hasznos”, azt a viszonyulást, miszerint „a történelmet nem kívülről kell szemlélni, hanem részt kell venni benne”. Ezek együtt vezetnek arra a következtetésre, amelyet az előszó írója oly tömören fogalmazott meg: „sokat adtunk a világnak, a világörökségnek.”

A hazatérők cselekvési motivációjában – a hazatérés szándékán túlmenően – ez a gondolat oly módon módosult, hogy a világban megszerzett tudásból, tapasztalatból adjunk valamit, a lehető legtöbbet, ami tőlünk telik, a hazának, amely édesanyánk ölelő karjaihoz hasonlóan visszavár és visszafogad bennünket. És jöttek, cselekvő akarattal. „Nem azért jöttem haza, hogy azonnal eltemessenek, nekem még elintéznivalóm van.” – olvashatjuk az 1932-ben született, pár évvel ezelőtt Kanadából hazatért Miska János szavait, aki budai otthonában teremtette meg a kanadai magyar írásbeliség/irodalom múzeumát. És e kötet minden szereplője, interjúalanya odatette/teszi a maga obulusát a visszanyert haza szellemi/anyagi építésének szolgálatára. Brum Alejandra – „az uruguayi büszke lány” – bekapcsolódott a Petőfi Sándor program tevékenységébe. Diego-Fedor Alice Venezuelából tért haza, s a hagyományörző keresztény nemzeti gondolkodás szellemében támogatja a munkácsi Szent István Líceumot, a gyimesfelsőloki Szent Erzsébet Líceumot, a muzslyai Emmausz Kollégiumot, a rimaszombati Tompa Mihály Református Kollégiumot. A Hollandiában született Frido Diepeveen a cigányzenébe szeretve talált vissza nagyszülei elhagyott hazájába, ismerte fel, hogy „Magyarországon van saját identitás, a magyar büszke arra, hogy magyar, és meg akarja őrizni ezt a kultúrát”. Gyuricza Gábor a braziliai Sao Paulóban született, akit „az ősök tisztelete, vagy valami más, megfoghatatlan erő hívott haza”, aki úgy érezte, hogy „mások életét is jobba tehetem”. Különös sors a Habsburg György – aki az utolsó magyar király unokája –, hisz ő nem nevezhető sem emigránsnak, sem disszidensnek. Mégis a hazatérők közé számítható, méghozzá úgy érzi, azok közé, akik a kommunista hatalom megdöntése után közéleti szerepvállalásával a nemzet szolgálatába szegődtek. Jókay Kinga Chicagóban született, mégis úgy érzi, hogy hazaköltözésével „megtaláltam a helyem”. Kraft Péter Buenos Airesben született. Szülei azzal a szándékkal hagyták el Magyarországot a negyvenes években, hogy „abban a pillanatban, hogy az orosz csapatok elhagyják Magyarországot, visszamegyünk és segítünk az ország újjáépítésében”. Hazajött és az első Orbán-kormány idején turisztikai helyettes államtitkárként segítette a kibontakozást, perui nagykövetség szolgált a nemzetközi kapcsolatok építését. Papp Keve bárhol élt a világon, mindenhol magyar volt, mindenkor Magyarországot vallotta hazájának. Úgy gondolja, hogy „Magyarországnak ma az egyik legnagyobb értéke a külhoni magyarság”, azok, akik „arra várnak, hogy megszólítsák őket”. Stipsicz Károly Bécsben született, magát közép-európai magyarnak vallja. 1989 után a magyarországi médiában tevékenykedett, segítette a cenzúrától megszabadult tömegkommunikáció, jelesül a televízió színesebbé, vonzóbbá tételét. Szapáry György gimnazista diákként hagyta el Magyarországot, 1956-ban, 1990-ben neves pénzügyi szakemberként tért vissza, s lett a Magyar Nemzeti Bank alelnöke, a kormány gazdasági tanácsadója, a Corvinus Egyetem címzetes tanára, Magyarország washingtoni nagykövete. Szekeres Szabolcs erdélyi származású család tagja, amely 1948-ban vándorolt ki Argentínába. 1993-ban költözött haza. Az Állami Vagyonkezelő Rt első embere lett, majd külszolgálatot vállalt. Hazajönni, visszatérni a szülőföldre nagy öröm volt számára. „Nagyon jó érzés, hogy az ember nem idegenek között él.”

Egy-egy kiragadott gondolattal, mondattal szerettük volna érzékeltetni a történelem sodrásában helytálló példaéletek eseménysorát, melyek közös nevezője: a Magyarországhoz, a magyarsághoz való ragaszkodás. Közös volt bennük az éveken, évtizedeken keresztül ébren

tartott óhaj, vágy: „én a mai magyar világ része akarok lenni”. Vállalták még azon az áron is, hogy az őket befogadó ország, a nyugati világ kényelmesebb életet jelentett volna számukra. Sorsukban, életútjukban, gondolkodásukban és törekvéseikben „megelevenedik előttünk a huszadik századi magyar történelem”.

József Attila mintha az ő nevükben szólalt volna meg. Az írásunk zárótételeként idézett sorokban megfogalmazott kérés immár valóra vált üzenetét: a Haza visszafogadja mindazokat, akiket a történelem kegyetlen széljárása elsodort szülőföldjükről. Ők – a kötetben megszólaltatott tizenketten – hűséges fiakként tértek haza, hogy a maguk tudásával és tapasztalatával szolgálják nemzetüket.

A kötetet családi fotóalbumokból kiemelt képek teszik színesebbé, emberközelibbé.

*„Mégis magyarnak, számkivetve,
lelkem sikongva megriad –
édes Hazám, fogadj szívedbe,
hadd legyek hűséges fiad!”*

Máriás József: Irodalomtörténeti és -kritikai munkásságom

(Repertórium)

I. Önálló kötetek

...a Magyar Elektronikus Könyvtárban:

- 1. Magyar szellem, erdélyi szellem**
Irodalomtörténeti jegyzetek (2003–2009)
<http://mek.oszk.hu/08500/08506>
- 2. Olvassunk bele...**
Könyvajánlók, széljegyzetek, recenziók (2010)
<http://mek.oszk.hu/08600/08647>
- 3. „A magyar vigyázó”**
Irodalmi tanulmányok, bibliográfia Németh Lászlóról (2010)
<http://mek.oszk.hu/09000/09069>
- 4. Újabb olvasmányaim univerzumából**
Tanulmányok, jegyzetek, recenziók (2009–2012)
<http://mek.oszk.hu.10600/10680>
- 5. Olvasmányaim ösvényein**
Esszék, méltatások, recenziók (2012–2013)
<http://mek.oszk.hu/12200/12234>
- 6. Az író – korának lelkiismerete**
Tanulmányok, esszék, recenziók (2016)
<http://mek.oszk.hu/16400/16401>

...és nyomdai kivitelezésben:

- 1. Az írás: szolgálat**
Tanulmányok, esszék, recenziók
Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2016
- 2. Transzszilván délkörök**
Esszék, tanulmányok
Kriterion–Művelődés, Kolozsvár, 2017

II. Általam szerkesztett kötetek, kiadványok

- 1. Római Katolikus Naptár**
1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002
Bennük portrék Pály Ede, Pakocs Károly, Magyar Bálint, Simpf János, Czumbel Lajos, Farkas Bonaventúra OFM, Arday László Attila, Merli Rudolf pap költőkről/írókról, továbbá Fényi Istvánról, Ady Endréről, Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról
Kiadta a Szatmári Római Katolikus Püspökség
- 2. In memoriam Németh László 1901–1975**
EMKE Füzetek 5–6
A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása
Nagybánya, 1995

3. Felsőbányai Kalauz

EMKE Füzetek 15–16

A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása

Nagybánya, 1998

4. Erdélyi féniks

A Bányavidéki Új Szó különkiadása Németh László születésének centenáriuma alkalmából.

Szerkesztette: Máriás József és Dávid Lajos

2001. április 18.

5. Ft. Plackinger Pál: Örülj annak, hogy Isten szeret!

Alapkiadás: **51 Jahre Prister**

Pfarrer Paul Plackinger 1942–1992

(Fordította: Máriás József)

Szatmárnémeti, 2002

III. Kötetekben, antológiákban megjelent tanulmányok

1. Németh László és Nagybánya

Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 45–65. old.

2. „Én szép helyen születtem: Nagybányán”

Az író rejtettebb birtokán

(Németh László Társaság és Vörösmarty Társaság kiadványa az író születése 90. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken elhangzott előadásokkal)

Székesfehérvár, 1992, 12–17. old.

3. „Élünk és élni fogunk”

In memoriam Németh László

EMKE Füzetek 5–6

A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása

Nagybánya, 1995, 9–12. old.

4. Németh László romániai bibliográfiája

In memoriam Németh László... 91–110. old.

5. Németh László irodalomszemlélete a Készülődés korában

(Németh László irodalomszemlélete)

Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, Debrecen, 1999, 154–173. old.

6. Németh László és a romániai magyar irodalom

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV. 2002, 143–147. old.

7. „A magnak meg kell halnia, hogy kalász legyen belőle”

Németh László arca a Korunk tükrében 1932–1940

(Erdélyben Európáról mítosztalanul)

Korunk Baráti Társaság Kolozsvár, 2003, 68–78. old.)

8. A Villámfénynél szatmári bemutatójának műsorfüzetében:

Németh László időszerűsége

A színdarabról

Nagy Imre „sorstársai” Németh László drámáiban

Interjú a dráma rendezőjével

Autorul și opera sa

1977

9. A prózaíró fogadtatása Erdélyben

(A prózaíró Németh László)

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 286–304. old.)

10. Székelykeresztúrtól Edelényig

Nagy Endre dr. könyve 2. kiadása utószavaként

11. Élményérzékenyséű monografikus megközelítések

Erdélyi magyar irodalom 1940–44 között

Megjelent **A hajnal frissessége. Esszék, tanulmányok, versek**

Láng Gusztáv tiszteletére c. kötetben

Savaria University Press, Szombathely – 2006

(Vallasek Júlia könyvéről írott, a Székelyföldben megjelent méltatás rövidített újraközlése)

12. Keleti Panteon

Hatvan szócikk – köztük: Kölcsey Ferenc, Bessenyei György,

Ratkó József, Galambos Lajos, Sipkay Barna bemutatása

Kelet Press Kiadó, 2006

13. Sztánai Napok 2005

„*Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal*”

A VÁRhely 2005/4. számában megjelent Kós-tanulmány újraközlése

Sztánai Füzetek 3. Kolozsvár – Sztána, 2006, 64–72. old.

14. Nyíregyháza, templomai, kápolnái és imaházai

Turisztikai ismertető; szöveg: Máriás József

Kelet Press Kiadó, 2008

15. Soproni Füzetek 2011

Cseppben a tenger. Büki Attila versmozaikjai, 366–370. old.

16. Metz József – a nagybányai szellemi égbolt fénylő csillaga

Szövetségünk húsz éve – „...*ahol lélek van*”

Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége

Magiszter Kiadó, 2011, 16–20. old.

17. „Miért ne lehetnék én sas?” Debreczeni Éva emlékére

„...*könyvek által a világ...*” Bura László 80. születésnapjára

Státus Kiadó, 2012, 178–196. old.

18. Petkes József – 85

Bevezető tanulmány a *Petkes József-albumhoz*

Nyíregyháza, 2012, 1–21. old.

19. A magyar eszmék mindenese Kanadában

Miska János: *Két haza szolgálatában* – Életem, munkásságom.

Válogatott írások. Kráter Könyvműhely, Pomáz, 2013, 284–305. old.

(A Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemlében megjelent írás utánközlése)

20. Ahol a kövek is beszélnek

Interjú Gál Elemérrel, a *Héthavas* című östörténeti hitregény szerzőjével

Út a Héthavasra. Gál Elemér idézése

Média Eger Nonprofit Kft. 2014, 195–198. old.

21. Héthavas Gál Elemér östörténeti hitregénye

Út a Héthavasra. Gál Elemér idézése

Média Eger Nonprofit Kft. 2014, 199–202. old.

22. „És meddig kell még várniuk?...”

Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról igaz tudósítások* c. könyvéről
A Székelyföld 2003. 8. számában megjelent méltatás újraközlése
A *Vándorapostol*. Jáki Sándor Teodóz OSB Emlékezete
Arrabona–Art Kiadó, Győr, 2014, 129-137. old.

23. Bánffy Miklós művészi pályaképe

Anuarul preseii sălăjane 2015, 106-111. old.
(A Hepehupa 2014. 4. számában megjelent írás újraközlése)

24. Csak egy vers...

Első versem. A Káfé főnix ankétja: Magyar Költészet Napja
Április 11/2016
<http://mek.osz.hu/15300/15315>

25. Előszó

Müller Dezső: *Harangkehely* c. kötetéhez
Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Nagyvárad, 2017, 5–10. old.

26. „A nagy erjesztő”

(Jancsó Béla levelezése 1914–1930 I. és II. kötet)
Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére
Szerkesztette: Bartha Katalin Ágnes
EMKE – EME Kolozsvár, 2018, 73–77. old.

IV. Periodikákban, folyóiratokban közölt tanulmányok, recenziók, jegyzetek

Korunk – Kolozsvár

1. Sorok Kárpátontúl magyar irodalmáról

1980. április, 312–314. old.

2. Adósai vagyunk Németh Lászlónak

1991. március, 397–400. old.

3. „Megtalálni, kimondani a legjobb megoldást”

(Németh László sorskérdéseinkről írott tanulmányairól)
1992. október, 76–78. old.

4. Luxus és agón

(Németh László *Emberi színjáték* című regényéről)
1993. március, 76–78. old.

5. A kisebbségi lét megrázó dokumentuma

(Az Extra Hungariam című kárpátaljai antológiáról)
1993. április, 124–125. old.

6. Németh László portré – levelek tükrében

(Németh László *élete levelekben 1914–1948* című kötetéről)
1993. szeptember, 120–122. old.

7. Miért nem itthon?

(Németh László *levelei Veress Dánielhez* – Forrás, 1993. 11. szám)
1994. október, 68–69. old.

8. Kérdések – válasz nélkül

(Miért maradnak el a hazai Németh László-bemutatók?)
1995. július, 84–86. old.

9. „Vigyázzunk rájuk ott a porondon”

(Kárpátalja magyar irodalmáról)

1998. január, 84–87. old.

10. „A magnak meg kell halnia, hogy kalász legyen belőle”

(Németh László arca a Korunk tükrében 1932–1940)

2001 május, 52–60. old.

11. „Benned rovom erdélyi adómat”

(Németh László és Veress Dániel levélváltása c. kötetéről)

2002. július, 121–122. old.

12. A román–magyar viszony viharos történetének mozaikdarabja

Csapody Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*

Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2015

2016. május, 108–112. old.

Utunk – Kolozsvár

1. Műhely '79 – Bibliográfia 1978

(Két csehszlovákiai kiadvány)

1980. november 17.

2. Szabó Béla: A menyasszony – A család kedvence

(A Szlovákiai Magyar Írók sorozataként megjelent kötetéről)

1981. február 13.

3. Egri Viktor: Agnus Dei – Égő föld

(A Szlovákiai magyar Írók sorozat...)

1981. július 3.

4. Csehszlovákiai magyar elbeszélések 1918–1938

(A Madách Kiadó könyve)

1981. okt. 23.

5. Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona

(A Madách Kiadó könyve)

1982. január 22.

Erdélyi Múzeum – Kolozsvár

1. Németh László Magyarok Romániában c. útirajzának erdélyi visszhangja

1995. 1–2. füzet, 60–73. old.

2. „A magyar természet új megnyilvánulása ő”

(Németh László Tamási Áronról)

1997. 3–4. füzet, 383–391. old.

Székelyföld – Csíkszereda

1. „Vagyok, aki voltam, s leszek, aki vagyok”

(Sütő András: *Erdélyi változatlanságok* c. kötetéről)

2002. december, 150–154. old

2. „Magatartásra tanított”

(Szabó Dezső: *Az elsodort író* c. kötetéről)

2003. május, 141–152. old.

3. „És meddig kell még várniuk?”

(P. Jáki Sándor Teodóz *Csángókról igaz tudósítások* c. kötetéről)

2003. augusztus, 139–147. old.

4. **Beke György „barangolásai”**
(A „barangolókötetek” magyarországi kiadásairól)
2004. június, 159–166. old.
5. **„És visszatérőben a mű...”**
Bánffy Miklós: *Összes novellái*
2004. október, 152–159. old.
6. **Németh László prózai műveinek fogadtatása Erdélyben**
2005. április, 64–79. old.
7. **Szellemi önépítés, otthonteremtés Erdélyben**
Cseke Péter: *Jöjjön el a mi időnk!* c. könyvéről
2005. december, 155–162. old.
8. **Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között**
Vallasek Júlia: *Elváltzott világ* c. kötetéről
2006. június, 155–158. old.
9. **„...csak reális önismeretre lehet jövőt építeni”**
Cseke Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* c. kötetéről
2009. július, 168–175. old.
10. **A bonchidai Prospero**
– Bánffy Miklós *Összes drámái*
2010. június, 6. szám, 161–166. old.
11. **„Körmünk alá néz az idő”**
Cseke Gábor: *Szerpentin vándora*
Szigorúan válogatott versek 1967–2010, Kolozsvár, 2010 Polis Könyvkiadó
2011. július, 143–149. old.
12. **„Solus eris”**
Lőrinczi Lászlónak a Polis Kiadónál 2010-ben megjelent köteteiről:
Szomszédok és Üzenetek Erdélyből
2011. augusztus, 151–155. old.
13. **Kiváló segédkönyv az irodalom kutatóinak**
Sütő András életműve. Annotált bibliográfia
Összeállította: Kuszálík Péter, Budapest – Csíkszereda, 2009,
OSZK – Pro Print Kiadó,
2012. január, 149–155. old.
14. **Kálváriás esztendők krónikája**
– Veress Sándor: *Hét esztendő kálváriája 1957–1964* –
Polis Kiadó Kolozsvár, 2011
2013. január, 141–147. old.
15. **„Petőfi, ahogyan bennünk él...”**
Sándor-Zsigmond Ibolya: *A mi Petőfink*, Igazság és legenda
Székelykeresztúr, 2012
2013. június, 142–146. old.
16. **„Életműved az igazság tüköre”**
Más térben. Bálint Tibor (1932–2002)
Szerkesztette Egyed Emese, Kolozsvár, 2012, Komp–Press
Bálint Tibor Társaság
2014. február, 135–142. old.

17. A hídverő ajándéka

Bertha Zoltán: *Erdély felé*

Lucidus Kiadó, Budapest, 2013 (Kisebbségkutatási Könyvek)

Bertha Zoltán: *Székelly Homérosz Tanulmányok Tamási Áronról*

Kairosz Kiadó, Budapest, 2012

2015. április, 165–173. old.

18. Az írás – közösségi vállalkozás

Cseke Péter: *Borongós ég alatt* Sajtótörténeti tanulmányok

1980–2010, Budapest, 2015, Nap Kiadó

2105. november, 148–155. old.

19. Válaszutak – útkeresés térben és időben

Pomogáts Béla: *Válaszutak* (Erdélyi válaszutak) Tanulmányok

Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2016-12-14.

2016. december, 144–149. old.

20. „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”

Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”*

Történelmi családok kastélyai Erdélyben

Harmadik kiadás. Csíkszereda, 2015 Gutenberg Kiadó

2017. április, 147–154. old.

21. Arisztokraták honfoglalása

Csinta Samu: *Erdély újranevesítői. Arisztokraták honfoglalása*

Budapest, 2015, Heti Válasz Kiadó

Csinta Samu: *Arisztokraták honfoglalása.*

Erdély újranevesítői II.

Budapest, 2016, Heti Válasz Kiadó

2017. október, 135–139. old

22. Meditációk vigyázó toronyban

Cseke Péter: *Örökhagyók, értékvédők*

Krétarajzok két évtized tanulmányaihoz

Csíkszereda, 2016, Pallas–Akadémia Könyvkiadó

2017. december, 144–147. old.

23. Válaszutak térben és időben

Ugron Zsolna regényeiről

2018. szeptember, 158–168. old.

HEPEHUPA – Zilah

1. „Vannak még nagyobb hegyek is”

Köszöntjük a 80 éves Petkes József festőművészt

2008. 1. szám, 62–63. old.

2. „Mindig a verset akartam”

Müller Dezső költői világa

2009. 4. szám, 47–52. old.

3. Fogadj szívedbe!

Müller Dezső: *Fogadj szívedbe!* (Válogatott versek 1970–2010)

Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület

Nagyvárad, 2010

2012. 3. szám, 91–93. old.

4. „Én mindig a népemnek írtam”

Meghitt beszélgetések Nyirő Józseffel

Szerkesztette Medvigy Endre

Kairosz Kiadó, 2013

2014. 2. szám, 94–96. old.

5. Petkes József 85

(A festőművész 85. születésnapjára készített katalógus szövegének újraközlése)

2014. 3. szám, 75–86. old.

6. Bánffy Miklós művészi pályaképe

Kétnyelvű emlékkonferencia Kolozsváron

2014. 4. szám, 60–63. old.

7. „Jót cselekedni mindig kötelesség”

Bánffy Miklós: *Emlékezések. Irodalmi és művészeti írások*

Polis Könyvkiadó Kolozsvár 2012

2015. 1. szám, 76–79. old.

8. Csendes jubileum

40 évvel ezelőtt jelent meg Beke György: *Szilágysági hepehupa* című riportkötete

2015. 4. szám, 84–88. old.

9. Harangkehely

Müller Dezső: *Harangkehely* (Versek 2009–2013)

Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület

Nagyvárad, 2014

2016. 1. szám, 58–61. old.

10. Sugárút, Szatmári Műhely

Kulturális és társadalmi folyóirat indult Szatmárnémetiben

2016. 1. szám, 78–79. old

11. A fáklyagyűjtő

Miska János. *Megyek fáklyát gyűjtani* Életregény

Püski Kiadó, Budapest, 2016

2017. 3. szám, 82–86. old.

12. A lélekmentő

Csinta Samu: *A lélekmentő – Kallós Zoltán első kilencven éve*

Hagyományok Háza Budapest, 2016.

2017. 3. szám, 87–90. old.

Szamoshát – szatmárnémeti szépirodalmi és művelődési folyóirat

1. „A kényszerűség volt az, amely otthon tartott”

(Interjú Sütő Andrással)

1990. március, 1–2. old.

2. Megkészt, de még mindig időszerű méltatás Beke György riportkötetéről –

Remek írói teljesítmény

(Beke György *Boltívek teherbírása* c. riportkötetéről)

március, 3. old.

3. „A megismerés: megértés; a megértés: szeretet”

(Németh László gondolatai a duna-völgyi sorsközösségről)

1990 április–május, 1. és 4. old.

4. Északi szonettek

(Radu Ulmenau: *Sonete de Nord* c. kötetéről)

1990. június, 1. old.

5. Kárpátaljai magyar irodalom

(Bevezető A Hatodik Síp c. folyóiratból átvett válogatáshoz)

1990 június, 5. old.

6. Szamoshat-antológia: Ady Endre

1990 július, 1. old.

7. „Az élet fő célja – tett. Tehát tégy!”

– *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* –

1990 augusztus, 1. és 4. old.

8. „A magot elvetjük”

Kölcsey Ferenc – a társadalmi haladásért vívott harc élvonalában

1990 augusztus, 3. old.

9. Szamoshat-antológia: Domahidy András

1990 szeptember, 1. és 6. old.

10. Szamoshat-antológia: Dsida Jenő

1990 október–november, 1. és 6. old.

11. Hol van az én életemnek értelme?

(Kocsis István: *A tizenkettedik lánc*. Széchenyi István c. könyvéről)

1990 október–november, 7. old.

12. Szamoshat-antológia: Fényi István

1991 április, 1. old.

Sugárút – Szatmári Műhely

1. 50 éve jelent meg a Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle

2016. Tavasz, II. évf. 1. szám, 102–103. old.

2. Petkes József (1928–2016)

2016. Nyár II. évf. 2. szám, 123–127. old.

3. Honismeret – a megtartó erő

Honismeret – a megtartó erő

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

100. jubileumi kötete Varadinum Script Kiadó

Nagyvárad, 2015

2016, Tél II. évf. 4. szám, 69–71. old.

4. Helytörténeti utazás térben és időben

A történeti Szatmár vármegye I.

Kölcsey Társaság, 2016.

2017. Nyár III. évf. 2. szám, 77–81. old.

Művelődés – Bukarest, Kolozsvár

1. Szülőföld ihlette könyvsorozat

EMKE Füzetek a Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadványairól

1997. október, 20–22. old.

2. Bánffy Miklós közéleti szerepe

(*Bánffy Miklós – Alkotó és életmű megszámmlálása az idő tükrében* című tanulmány

3. fejezete)

2006. október, 23–25. oldal

3. Debreczeni Éva: **Vakondsirály**
2009. május–június, 46–47. old.
4. **Hiábahaza**
Sarudi Mihály: *Hiábahaza* c. kötetéről
2010. december, 10. old.
5. **Egy nyughatatlan ember élő emlékezete**
Bánffy Miklós, Ben Myll, Kisbán Miklós–vándorkiállítás katalógusa.
A kiállítás kurátora és a kiadvány szerkesztője: Szebeni Zsuzsa,
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.
Budapest, 2011
2011. október, 20–21. old.
6. **Tatárok, betyárok, bányarédek**
Folklórhagyományok Nagybánya vidékén
Teleki Társaság, Nagybánya, 2010
2012. március, 13–16. old.
7. **Magyar közművelődés a román fővárosban**
Bántó István: *Magyar közművelődés a román fővárosban*
Tanulmányok, jegyzetek. Polis Kiadó Kolozsvár, 2011
2012. június, 8–10. old.
8. **Édes Idám!** – Kós Károly levelei feleségéhez
Kós Károly levelei feleségéhez 1911–1918, 1946–1948
Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Benkő Samu
Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011
2012. november, 9–11. old.
9. **Erdélyi magyar népművészek**
A szakmai önéletírások felhasználásával írta és szerkesztette Szathmári Ferenc.
Kiadja: a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség, 2012
2013. február, 9–11. old.
10. **„Sors, nyiss nekem tért...”**
Beszélgetés Hitter Ferencel
2013. július, 8–11. old.
11. **Elek György kérdez**
Elek György: *Én kérdezek.* Interjúk
Szatmárnémeti, 2013
2013. szeptember, 28–29. old.
12. **VÁRVÉDŐ** – *Erdélyi Helikon Irodalmi Füzetek*
2014. január, 20–22. old.
13. **Csendes jubileum.** *A Hepehupa 50. száma margójára*
2014. augusztus, 26–27. old.
14. **Túrterebes földrajzi neveinek története**
Kiss Kálmán: *Túrterebes földrajzi neveinek története*
Partiumi Füzetek 77.
Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2014. december 13.
2014. 11. szám, 28–29. old.

15. „...nekem szülőházam”

Medio Monte Baia Sprie Felsőbánya Mittelstadt

Szerkesztette: Hitter Ferenc

Editura Eurotip, Baia Mare, 2014

2015. 6. szám, 21–22. old.

16. „Mert hite volt e népnek...”

Mezőfény története (Monográfia) Írta Szolomájer József tanító

Carei–Nagykároly 1926. Újrakiadás. Mezőfény, 2015

2015. 8. szám, 22–24. old.

17. „...hogy napjaink ne csak elteljenek...”

Szathmári Ferenc: *Páll Ágoston a korondi fazekas*

Beszélgetőtárs és szerkesztő Szathmári Ferenc

Kiadja a Romániai Népművészeti Szövetség, Csíkszereda, 2015

2016. április, 4. szám, 28–30. old.

18. Helytörténet – két tételben

– Reflexiók Hitter Ferenc újabb könyvei olvasásakor –

Hitter Ferenc: *Könnyező aranytelérek*

Helytörténeti gyűjtemény Felsőbányáról. Eurotip, 2016

Nagybányai Panteon de Baia Mare of Baia Mare. Eurotip, 2017

2018. február 2. szám, 25–27. old.

Könyvesház – Kolozsvár

1. Kolozsvártól Sopronig

Bánffy Miklós művei erdélyi újrakiadása alkalmából

2005. 1–2. szám, 53–54. old.

(A VÁRhely 2006. 2. számában megjelent anyag)

Hitel – Budapest

1. „Művedben lélegzik a lét reménye”

(A 75 éves Sütő András köszöntése)

2002. június, 56–62. old.

2. „Megmaradsz sok emlékezetben”

(Főhajtás Veress Dániel emléke előtt)

2003. július, 65–72. old.

3. Szembe nézni önmagunkkal

(*Erdélyben Európáról mítosztalanul* c. kötetéről)

2003. december, 122–125. old.

4. Ha a nap 48 órából állna...

(Dávid Gyula: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* c. kötetéről)

2004. augusztus, 122–126. old.

5. Szellemi zarándoklat

(Cs. Varga István: *Rokonföldön* c. kötetéről)

2004. december, 123–128. old.

6. A Gutenberg-galaxis bűvöletében

Aki a könyveknek szolgál. A Tözsér-postától a Pallas-Akadémiáig

2005. július, 124–126. old.

- 7. „...mindig hűségesen szolgáltam”**
Kós Károly levelezése
2005 december, 58–68. old.
- 8. „Amit a mű üzen, s amit a szöveg felkínál”**
Az újraolvasott Móricz (előadások és tanulmányok)
A Nyíregyházi Főiskola Irodalom Tanszékének Sorozata
206-os kötet. Nyíregyháza, 2005
2006 november, 121–125. old.
- 9. Beke György (1927–2007)**
2007. március, 62–63. old.
- 10. Marosvécsi Panteon**
Marosi Ildikó: *Az Erdélyi Helikon Képeskönyve*
Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005
2007. július, 125–128. old.
- 11. A szatmári svábok kálváriája**
Boros Ernő: „*Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj*” című könyvéről.
Status Könyvkiadó, 2005
2008. március, 125–128. old.
- 12. „Fogadj be, örök jobb-világ: jövőd!”**
25 éve hunyt el Illyés Gyula
Részlet egy hosszabb tanulmányból.
2008. április, 40–46. old.
- 13. „Egy vérből valók vagyunk”**
Üdvözlégy, szabadság!
Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről.
Válogatta és szerkesztette: Pomogáts Béla.
Kráter Kiadó, 2008
2009. szeptember, 117–124. old.
- 14. Földvári Golgota**
Boros Ernő: „*Hogy a magyar pusztuljon*”
(1944 vége–1945 eleje: Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban)
Státus Kiadó, Csíkszereda, 2009.
2010. augusztus, 124–127. old.
- 15. „része voltam egy gépezetnek”**
Cseke Gábor: *Jelentések magamról*. Emlékezések ellenfényben
Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009
2011. szeptember, 121–126. old.
- 16. A látó ember**
Fábián Ernő életútjáról és munkásságáról
2012. július, 99–112. old.
- 17. Ráadás élet**
Illyés Gyula: *Ráadás élet* Válogatott és kiadatlan versek
Budapest, 2012, Magyar Napló Kiadó
2014. április, 115–119. old.
- 18. „Mindig tiszta szándékkal tettem, amit tettem”**
Gondolatok Sinka Istvánról
Sinka István. *De elfelejtették...* Válogatott versek

Ágh István, Falusi Márton, Ferencz Győző, Lator László, Papp Zoltán, Szepesi Attila,
Tamás Menyhért, Tóth Éva esszéivel
Nap Kiadó, Budapest, 2014
Sinka István: *Anyám balladát táncol*
Nap Kiadó, Budapest, 2014
2015. május, 106–115. old.

19. Kós Károly arca publicisztikája tükrében

A hűség, a cselekvés embere
Kós Károly publicisztikája
Összegejtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta: Sas Péter
Pallas–Akadémia kiadó, Csíkszereda, 2014
2016. április, 76–91. old

20. Egy könyv, és ami mögötte van

Laczkó Mihály: „*Idegen földre születtem...*”
Moldvai csángók Baranyában
Nap Kiadó, 2015
2017. március, 121–125. old.

21. A tanú szólal meg

Dávid Gyula: *1956 Erdélyben és ami utána következett*
Nap Kiadó, 2016
2017. október, 124–128. old.

22. „...merítés a XX. század végének közép–európai kultúrájából”

Kiss Gy. Csaba: *Közép–európai találkozásaim*
18 év – 41 arckép
Nap Kiadó, 2018
2018. augusztus, 123–125. old.

23. Jégtörő írók

Tamási Áron és Sütő András emlékkonferencia,
2016. szeptember. 20.
Magyar Művészeti Akadémia, 2017
2018. november, 116–120. old

Magyar Napló – Budapest

1. Fájó sebtől termő ágak

Cseke Péter: *Álom egy kolozsvári Solveig-házról.*
Eszmetörténeti írások. Széphalom könyvműhely, Budapest, 2010
Cseke Péter: *Fájó sebtől termő ágak*
Világtávtatban gondolkodó Erdélyi Fiatalok
Lucidus Kiadó, Budapest, 2010
2011. július, 38–41. old.

2. Szellemi erőtereink

Cseke Péter: *Védjegyek. Íróportrék ellenfényben*
Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011.
2013. július, 61–64. old.

3. Az írás minden korban – közösségi vállalkozás

Cseke Péter: *Borongós ég alatt*
Sajtótörténeti tanulmányok, 1980–2014
Nap Kiadó, Budapest, 2015.

Cseke Péter: *Erdélyi értékhorizontok*
Újabb eszmetörténeti tanulmányok.
Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2015.
2015. június, 57–61. old.

4. „Jegyet hagyni versekben”

Nagy Gáspár és 1956 Válogatott írások.
Nap Kiadó, 2016
2017. február, 66–67. old.

5. „Lehet még szó a holnapról?”

Hencz Hilda: *Magyar Bukarest*. FÓKUSZ Egyesület – Magyar Napló Kiadó,
Budapest és Hármaskút Alapítvány Sepsiszentgyörgy közös kiadása, 2015
2017. december, 68–69. old.

6. Bajorra szükségünk van...

Főúr, írja a többihez. Bajor Andor emlékezete
Szerkesztette: Bajor Ella és Dávid Gyula
Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017

Irodalmi Magazin – a Magyar Napló melléklete

1. A Virrasztó

Tamási Áron közéleti publicisztikája
III. évfolyam, 2015/4, 71–75. old.

2. Földvári Golgota

Boros Ernő: „*Hogy a magyar pusztuljon*”
Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban című könyvéről
A Hitel 2014. augusztusi számába megjelent írás újraközlése
IV. évfolyam, 2016/2, 117–118. old.

VÁR – Székesfehérvár

1. Cseppben a tenger Büki Attila versmozaikjai

Büki Attila: *Versmozaik* Syllabus Könyvkiadó 2011
2011. 5. szám, 111–116. old.

2. Irodalmunk strázsamestere

Cs. Varga István: *LátóköR*. Esszék, műelemzések, egyéb írások.
Hungarovox Kiadó, Budapest, 2012
2013. 2. sz., 65–71. old.

3. A marosvécsi várban

Pomogáts Béla: *A marosvécsi várban*
Az Erdélyi Helikon íróiról.
Hungarovox Kiadó, Budapest, 2012
2014. 1. sz., 66–69. old.

4. „Az író korának lelkiismerete”

Arany János: *Epilógus*. Költők a Költőről. Nap Kiadó, 2013
Babits Mihály: *Jónás könyve*. Egy vers. Nap Kiadó, 2013
2014. 3. sz., 70–75. old.

5. A magvető vándorapostol

Emlékkönyv Jáki Teodóz atyáról
2015. 1. sz., 141–143. old.

6. Csoóri Sándor – „a nemzeti önismeret apostola”

A Nap Kiadónál megjelent Csoóri Sándor-esszékötetek alapján
2016. 5. sz., 7–13. old.

MAKtár – Budapest

1. „Így vót, szép élet vót”

Egy határmenti falu hatvan esztendeje

(Sarusi Mihály: *Szalbek–Iratos* című könyvéről)

2005. 6–7. szám, 25. old.

VÁRhely – Sopron

1. „Ha újra születnék, nem születnék újra”

Egy szabad ember

Írások Vekerdi Lászlóról

2005. 1–2. sz., 188–190. old.

2. „Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal”

Kiáltó Szó. Kós Károly emlékezete

2005. 4. szám, 99–105. old.

3. Kolozsvártól – Sopronig

Bánffy Miklósról, művei erdélyi újrakiadása alkalmából

2006/ 2. szám, 85–88. old.

4. Újratalálkozások

Csillag a máglyán. In memoriam Sütő András

Nap Kiadó, 2007

2009. III–IV. sz., 179–181. old.

5. „Erdélynek külön lelke van”

Reflexiók Pomogáts Béla irodalomtörténete margójára

Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*

Irodalmi dokumentumok

Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008

2009. VII–VIII. sz., 117–128. old.

Agria – Eger

1. Az első ötven év; egy értékes könyv emlékezete

Ruzsa Jenő: *A Kanadai Magyarság Története*

Toronto, 1940

IX. évfolyam 4. szám, 2015. tél, 265–271. old.

2. In vino veritas

Rácz László–Cs. Varga István: *Borkultúra kettős tükrében*

„Amit a borról tudni illik” – „Ragyogjon a bordal!”

XI. évfolyam 1. szám, 2017. tavasz, 260–260. old.

Forrás – Kecskemét

1. A kórkép időt álló, ma is találó

(Németh László romániai útjáról)

1992. december, 33–35. old.

Könyv Könyvtár Könyvtáros – Budapest

1. Az irodalomtudomány új gyümölcse

Ratkó József bibliográfia

2011./06., 58–61. old.

Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle – Nyíregyháza

1. Apáczai Csere János – kettős megközelítésben

Azonosságok és különbözőségek Németh László és
Páskándi Géza Apáczai–drámájában
2001. 3. szám, 309–313. old.

2. Szellemi őrszolgálat a keleti végeken

(Jánosi Zoltán: *Nyírfatűz* c. kötetéről, Nyíregyháza, 2004)
2005. 2. szám, 266–270. old.

3. Rendhagyó találkozás Krúdy Gyulával

(Jánosi Zoltán: *Szindbád tükörképei* Találkozások Krúdy Gyulával
Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság, 2004)
2005. 3. szám, 420–422. old.

4. Századok szabolcsi öröksége

(János István: *Századok szabolcsi öröksége*. Tanulmányok és esszék
Szabolcs–Szatmár–Bereg megye szellemi múltjából.
Kölcsény Társaság Fehérgyarmat, 2004)
2005. 4. szám, 544–546. old.

5. Vallomás és korrajz. Egy nemzedék vesszőfutása

Gúzs Imre: *Elsüllyedt évek hordaléka*. Egy nemzedék vesszőfutása
Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti, 2003)
2005. 4. szám, 547–550. old.

6. „...van egy legfőbb parancs: az élet”

(Balla László: *Árva aranyesők*. Száz tárca.
Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2004)
2006. 2. szám, 243–245. old.

7. Végvári hangulatok

Szatmár megyei írók, költők antológiája
2007. 1. sz., 122–123. old.

8. A látszat és ami mögötte rejlik

(Venczerédi Bea: *Ne vess a temetésemen*.
Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004. 238. old.)
2007. 2. sz., 242–244. old.

9. Könyvek a mögöttünk maradt időről

Marik Sándor: *Az írás megmarad*
Angyal Sándor: *Micsoda világ!*
2008. 2. sz., 267–272. old.

10. Szomszédolás a szatmári szellemi tájakon

Hírlap Könyvek
Szépirodalom:

Debreczeni Éva: *Vakondsirály*
Paizs Tibor: *A kolozsvári hóhér*
Sróth Ödön: *holdláng*
xxx *A hattyúleány*

Közírás:

Veres István: *Tollhegy*
Sike Lajos: *A 70-kedő firkász*

Művészettörténet:

Muhi Sándor: *Építészet Szatmáron*

Csirák Csaba: *Színházi élet Szatmáron (1989–1918)*

Történelem:

Mandula Tibor: *A magyarság története az óhazától Mohácsig, 1526-ig*

Nyelvtudomány:

Bura László: *Öt évszázad utcanévei*

Bura László: *Szatmári szólások és közmondások*

Bura László: *Szatmár megye helynevei*

2009. 3. szám, 463–471. old.

11. „A mi kanadai emberünk: Miska János”

2012. 1. szám, 70–81. old.

12. A város (vissza)vár

A város (vissza)vár: Életképek Nyíregyházáról

Szerkesztette Bodnár István, Karádi Zsolt

Nyíregyháza, 2012, Örökségünk Könyvkiadó Kft., 231 p.

2013. 2. szám, 119–122. old.

13. Cum honore – Miska János

Miska János: *Két haza szolgálatában*. Életem, munkásságom

Válogatott írások. Kráter Kiadó, Pomáz, 2013

2013. 3. szám, 122–125. old.

14. Sugárút Szatmári Műhely

Kulturális és társadalmi folyóirat indult Szatmárnémetiben

2016. 1. szám, 106–107. old.

15. A fáklyagyűjtő

Gondolatok Miska Jánosról – új könyve megjelenése alkalmából

Miska János: *Megyék fáklyát gyűjtani*. Életregény

Püski Kiadó, Budapest, 2016

2016. 3. szám, 92–98. old.

16. „Én jobb világba vágyom!”

Jánosi Zoltán: *Ratkó József* című könyvéről

Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2016

2017. 1. szám, 127–133. old.

17. A pokolnak páratlan birodalmában

Mérki és vállaji németek a Gulágon

Budapest, 2016, Croatica Kiadó

2017. 2. szám, 125–128. old.

18. A kanadai magyar irodalom leghűségesebb számtartója

Verőfény az Esőben – Miska János új kötete

Budapest, Püski Kiadó, 2018-10-18

2018. 3. szám, 123–128. old.

Pedagógiai Műhely – Nyíregyháza

1. Tisztelet az ősöknek

(Kopka János azonos című könyvéről)

2003 4. szám, 58–60. old.

2. Soha ilyen szörnyűséget!

(Kopka János: *Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén*)

2004. 4. szám, 51–53. old.

3. Fűszál és mindenség

(Jánosi Zoltán: *Fűszál és mindenség*

Folklor és archaikum az újabb magyar irodalomban.

Holnap Kiadó, 2005, 256. p)

2006. 2. szám, 89–92. old.

4. Kulcsok és záruk

Betekintés a romániai magyar oktatási rendszerbe

(Murvai László: Kulcsok és záruk. Corvin Kiadó, Déva, 2005)

2006. 3. szám, 81–84. old.

5. A Tariménes Ratkó József emlékszáma

2007. 1. szám, 117–118. old.

6. ...írógépén nem szöhetett hálót a pók

Köszöntjük a 75 éves Kopka János újságírót, könyvkiadót

2008. 1. szám, 93–95. old.

7. A Tariménes Kodály Zoltán emlékszáma

2008. 3. szám, 93–95. old.

8. In memoriam – Emlékezés

Oktatási segédkönyvek a Nap Kiadó gondozásában

2008. 4. szám, 93–94. old.

9. II. Rákóczi Ferenc és Ecsed

Szállási Árpád: *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed*

Tudománytörténeti Intézet, Nagyecsed Város Önkormányzata, 2008

2009. 1. sz., 104–106. old.

10. Hasznos segédkönyvek az irodalom oktatóinak

Egy vers

Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*

Radnóti Miklós: *Hetedik ecloga*

József Attila: *A Dunánál*

Költők a Költőről

Petőfi Sándor: *A puszta, télen*

Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*

József Attila: *Óda*

2010. 3. szám, 100–106. old.

11. A Tariménes Czine Mihály-emlékszáma

2010. 3. szám, 107–108. old.

12. Barbárok hangszerén

Jánosi Zoltán új tanulmánykötete

Holnap Kiadó, 2010

2011. 1. szám, 117–121. old.

13. Mindnyájan Ady örökösei vagyunk

Ady Endre: *Az eltévedt lovas*

Nap Kiadó, 2011

2011. 2. szám, 139–141. old.

14. „A mi Illésünk”

Ady Endre: *Ember az embertelenségben* Nap Kiadó 2012

Egy vers sorozat Szerkesztő: Pomogáts Béla

2012. 2. szám, 115–116. old.

Partium – Vásárosnamény

1. A mindig visszatérő

(A 60 éves Bertha Zoltán köszöntése)

2015. tavasz, 43–52. old.

2. Csúry Bálint emlékezete

Kiss Kálmán: *Csúry Bálint és a Szamosháti tájnyelv*

Partiumi Füzetek 83.

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2015

2015. tél 88–90. old.

Árgus – Székesfehérvár

1. „szellemileg belakom ezt a szív alakú, kis országot”

(Reflexiók Cs. Varga István: *Adósságtörlesztés* c. kötete margójára)

2003. 2. szám, 76–78. old.

Kalejdoszkóp – Kanada

1. A kanadai magyar alkotók szekértáborának számtartója

(Részlet a Miska János életművét feldolgozó tanulmányból)

X. évf. 5. szám, 16–18. old.

2. Az első ötven év – egy értékes könyv emlékezete

A Kanadai Magyarság Története

Írta és kiadja Ruzsa Jenő ev. lelkesz

Első kiadás, 2000 példány, Toronto Ont. Canada 1940

XIV. évf. 1. január–február, 28–29. old.

3. A fáklyavivő

Miska János: *Megyek fáklyát gyűjtani*

Életregény

Püski Kiadó, Budapest, 2016.

XIV. évf. 5. szám 2016. október, 24–27. old.

Duna-Part – Érd

1. Főhajtás tanári példaképek előtt

Hommage à Grezsa Ferenc és Kiss Ferenc

2004 1. szám, 91–92. old.

2. Bánffy Miklós I.

Alkotó és életmű megszámlálthatása az idő tükrében

2004/ 4. szám, 21–38. old.

(A tanulmány közlése – a lap időleges megszűnése miatt – abbamaradt.)

3. Felemelt fejjel

Bősze Balázs összegyűjtött versei

2007. 4. szám, 93–95. old.

4. „Az erdélyi pásztortűz őrizője”

Reményik Sándor emlékezete

2008. 3. szám, 12–19. old.

5. A szellem fáklyája ég és világít benne

A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése.

Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Simon Zsuzsanna

Nap Kiadó, 2010

2011., 2–3. szám, 38–41. old.

Zempléni Múza – Sárospatak

1. Száz tárcsa Balla Lászlótól

Balla László: *Árva aranyesők*. Száz tárcsa.

Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2004

(A SZSZB Szemle idei 2. számában megjelent írás újraközlése)

2006. 6. évf. 2. szám, 95–97. old.

2. Östörténeti hitregény Gál Elemértől

Gál Elemér: *Héthavas* Eger 2006

2007. 1. szám, tavasz, 96–98. old.

3. Balla László számvetése nyolcvanas évei határán

Vakrepülés. Válogatott versek 1942–2006

PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2006

Őszi nyárfák. Válogatott novellák, tárcák, kisregények

Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2006

2008. 1. szám, tavasz, 98–103. old.

4. Az újraolvasott Kós Károly

Emléksorok születésének 125. évfordulóján

2008. 4. szám, tél, 97–99. old.

5. Tormay Cécile redivivus

2010. 1. szám, Tavasz, 85–89. old.

6. Árnyékosztatás

Vasy Géza könyvei Illyés Gyuláról

2011. 1. szám, Tavasz, 89–92. old.

7. Áprily Lajos – egy tanári életpálya tanúsága

Áprily tanár úr. Tanulmányok és emlékezések Áprily Lajos nagyenyedi, kolozsvári és budapesti éveire.

Az Erdélyi Református Egyházkerület és a Kálvin Kiadó közös kiadása.

Kolozsvár–Budapest, 2011

2011. 2. szám, Nyár, 83–86. old.

8. Monodramák lépcsőin

Büki Attila: *Századok lépcsőin*. Monodramák

Syllabux Könyvkiadó, Budapest, 2012

2013. 1. szám, Tavasz, 94–97. old.

9. Újraolvasott esszék Ady Endrétől

Ady Endre: *A világosság lobogója alatt*

Válogatott publicisztikai írások

Nap Kiadó, Budapest, 2012

2014. 2. szám, Nyár, 92–95. old.

10. „Az igazak emlékezete áldott”

Arcképvázlat a teológus, a tudós és az író Makkai Sándorról

2015. 2. szám, Nyár, 5–15. old.

11. Nemzet a csillagokban

Bertha Zoltán könyvének margójára

Bertha Zoltán: *Nemzet a csillagokban*

Lucidus Kiadó, Budapest, 2016

2017 tavasz, 86–91. old.

12. Személyes és nemzedéki krónika 1987-ről

Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1987. Személyes történelem*
Nap Kiadó, Budapest, 2017
2018. Nyár, 85–88. old.

Új Hegyvidék – Szendrő

1. Nagy Imre – „A tiszta élet példája”

Szabó András: *A bőfény forrása*. Zsögödi Nagy Imre
Pallas Akadémia – Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2006
2006. I. évf. 2. szám, 112–114. old.

2. Bánffy Miklós világa

Takács Péter: *Bánffy Miklós világa*, Lucidus, Budapest, 2006
2007 tavasz – nyár, 163–165. old.

Honismeret – Budapest

1. Húsz éve jelent meg Beke György Csángó passiója

2009. I. szám, 19–21. old.

2. ES-albumok: Szellemi utazás a csodák földjén

2018. 3. szám, 99–103. old.

Átalvető – Szekszárd

1. Könyvbemutató a Magyarok Házában

Sorskérdéseinkről – hármas megközelítésben

(Beke György *Advent a kaszárnyában*, *Déva vára alatt* és *Makacs realizmus*
című köteteinek bemutatójáról)
2003. december, 32. old.

2. „Vigyázzatok ma jól, mikor éltek”

Emlékezés a tíz évvel ezelőtt elhunyt Fényi István költőre
2004. szeptember, 56–57. old.

3. Otthonom Szatmár megye

Könyvsorozat a szellemi értékmentés és a nemzeti tudatformálás szolgálatában
2005. december, 46–48. old.

A nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve

1. Ötven éve hunyt el Barzó Endre festőművész

2003., 215–239. old.

Hítvallás – Győr

1. Soós Viktor Attila: Apor Vilmos naplói I. 1915–1917

VII. évf. 1. sz. 2006. január 17. old.

Keresztény Szó – Kolozsvár

1. Nagyváradi harangszó

Tempfli József megyéspüspökkel beszélget Kozma László

Kairosz Kiadó, Budapest, 2008
2008. május 16–18. old.

2. A szeretet apostola

Ablak a végtelenbe. Csaba testvér gondolatai Istenről, vallásról, életről, emberről...
Helikon Kiadó, Budapest, 2009
2009. augusztus, 20–21. old.

3. Párbeszéd a végtelennel, párbeszéd önmagunkkal

Párbeszéd a végtelennel. Csaba testvér gondolatai az Istennel való mély és bensőséges kapcsolatáról
Böjte Csaba válaszol Karikó Éva kérdéseire
Helikon Kiadó, Budapest, 2012
2012. július, 18–20. old.

4. „Íme, az Úr szolgálja vagyok”

Cserháti Ferenc: *A magyarok vándor püspöke*
Elmer István beszélgetése Cserháti Ferencsel, a külföldön élő magyarok püspökével
Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója,
Budapest, 2012
2012. november, 20–22. old.

5. Rónay György: Triptichon

Harsányi Lajos – Sík Sándor – Mécs László
Kairosz Kiadó, Budapest, 2012
2013. március, 14–16. old.

6. Székelyföldi léleképítés

Cseke Péter – Burus János: *Csíksomlyói Székely Népfőiskola*
Hungarovox Kiadó, Budapest, 2013
2014. szeptember 19-20. old.

7. A magvető vándorapostol

Emlékkönyv Jáki Teodóz bencésről
A vándorapostol. Jáki Sándor Teodóz OSB emlékezete
Győr, 2014
2015. február, 20-22. old.

8. Üzenetek a máramarosi végekről

Koltai András – Orosz Levente: *Üzenetek a máramarosi végekről.*
Kádár József piarista beszámolóí és emlékezései (1945–1992)
Budapest – Máramarossziget, 2014
2015. március, 28. old.

9. Mohay Tamás: „Istennek kincses tárháza”

P. Losteiner Lonárd ferences kézírata Szűz Mária csíksomlyói kegyszobráról,
Csíksomlyó – Budapest, 2015
2016. március 16–18., old

Vasárnap – Kolozsvár

1. Három esztendei együttgondolkodás gyümölcse a szatmári Zsinati könyv

A Szatmári Római Katolikus Püspökség kiadványa, 2005
2005. december 11., 4. old.

2. A második évszázad

A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa, 2004
2006. szeptember 19., 6. és 10. old.

3. Egyházművészeti gyűjtemény Szatmárnémetiben

Szerkesztette: Dr. Bura László
2008. szeptember 28.

4. Másfél évszázad nyomtatásban és filmen

És megnyílnak a mennyek gyöngykapui
Hitter Ferenc: *150 éves a felsőbányai római katolikus Nagyboldogasszony templom*
2008. október 12., 5. old.

5. Az egyház és az emigránsok

Cserháti Ferenc: *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban* (1945–2006)

A Szent István Társulat – az Apostoli Szentszék kiadója, 2009
2009. május 3., 1. és 5. old.

6. Láss, higgy, szeress!

Út a végtelenbe Csaba testvér gondolatai Isten ajándékairól
Helikon Kiadó, Budapest, 2010
2010. december 12., 7. old.

7. Boldog az az ember...

Iránytű a végtelenhez. Csaba testvér gondolatai az isteni parancsolatokról
Helikon Kiadó, Budapest, 2011
2011. május 22., 4. és 7. old.

8. Hódolat a mártírpüspök emléke előtt

Hitter Ferenc: *Boldog Scheffler János püspök élete és mártíriuma*
1887–1952 c. filmjéről
2011. július 3.

Vasárnap Évkönyv 2017

1. Hitemet, egyházamat és nemzetemet akartam szolgálni

Cserháti Ferenc: *Magyarok a bajor fővárosban* c. kötet méltatása
(Az Életünkben 2016. október 3-án megjelent írás utánközlése, 85–93. old.)

Harangszó – Nagyvárad

1. Müller Dezső költői világa „...mindig a verset akartam”

A Hepehupa 2009/4. számában megjelent tanulmány újraközlése
2013. 3. sz. 4. old.; 5. szám 6. old.; 7. szám 5. old.;
10. szám 5. old.

Nimród – Budapest

1. Medvevadászat a Kárpátokban

Maderspach Viktor: *Havasi vadászataim és Medve* c. köteteiről
Lazi Kiadó, Szeged, 2009
2010. 2. szám, 49. old.

2. Harmat és vér

Erdélyi magyar írók vadászbeszélései
Lazi Kiadó, Szeged, 2009
2010. 3. szám, 40–41. old.

3. A Keleti és a Déli Kárpátokban

Nadler Herbert: *A Keleti és a Déli Kárpátokban*
Lazi Kiadó, Szeged, 2010
2010. 6. szám, 28. old.

4. Medvekaland a Kárpátokban

Kemény János: *Medvekaland a Kárpátokban*
Lazi Kiadó, Szeged, 2010
2011. 2. szám, 48. old.

5. Kittenberger Kálmán: Első elefantom

Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2011
2012. 1. szám, 56. old.

6. Erdélyi szarvasok és medvék nyomában

Thurn–Rumbach István: *Erdélyi szarvasok és medvék nyomában*
Lazi Kiadó, Szeged, 2011.
2012. 5. szám, 56. old.

7. Bársony István: Árnyak az éjszakában

Lazi Kiadó, Szeged, 2011
2013. 3. szám, 48. old.

8. „...nemcsak vad került puskavégre”

Avarffy Elek *Vadászutatokon* (2012) és *Őzhívás* (2013) c.,
a Lazi Kiadónál megjelent köteteiről
2013. 9. szám, 63. old.

9. „A vadászat az életöröm soha ki nem apadó forrása”

Nadler Herbert: *Vadásznapok, vadászévek*
Nadler Herbert: *Cserkészeten és lesen Nagy–Magyarországon*
Lazi Kiadó 2010, illetve 2012
2014. 2. szám, 67. old.

10. Az elveszett édenkert

Maderspach Viktor: *Páreng – Retyezát*
Maderspach Viktor: *Karaván a havasokban*
Lazi Kiadó 2012, illetve 2013
2014. 11. szám, 75. old.

Római Katolikus Naptár – Szatmárnémeti

1. Fényi István (1919–1994)

1995, 50. old.

2. Magyar Bálint

1997, 108. old.

3. Dr. Czumbel Lajos

1999, 52–53. old.

4. In memoriam Simpf János

1999, 107. old.

5. P. Bonaventura

2000, 78. old.

6. Ar dai László Attila

2001. 85–86. old.

7. „Én szép helyen születtem: Nagybányán”

Tisztelgő sorok Németh László születése centenáriumán –
2001, 143–144. old.

8. Merli Rudolf

2002, 98–101. old.

9. Száz éve született Illyés Gyula (1902–1983)

2002, 173–174. old.

V. Napi- és hetilapokban megjelent kritikák, recenziók, ismertetések

Bányavidéki Fáklya –Nagybánya

1. George Călinescu: **Otilia titka**
1965. március 13,
2. Dymphna Cusack: **Hóhullám Berlinben**
1965. szeptember. 26.
3. Berde Máris: **Tüzes kemence. A szent szégyen**
1967. április 8.
4. Kormos Gyula: **Iskola a hegyek között**
1967. április 29.
5. Katona Szabó István: **Vesztett szerelem**
1967. június 10.
6. Lám Béla: **A körön kívül...**
1967. július 15.
7. Kádár János: **Fénycsíkok nyomában**
1968. február 3.
8. Németh László **70 éves**
1971. április 17.
9. **Korvin Sándor**
1971.
10. **A szülőváros idézése**
(Elhunyt Németh László)
1975. március 22.
11. **Szilágysági hepehupa**
(Beke György riportkötetéről)
1976. március 20.
12. **Olvasás közben**
(Németh László: Gyász)
1976. április 17.
13. **Irodalmunk forrásvidékén**
(Genius – Új Genius 1924–1925 c. kötetéről)
1976. június 5.
14. **„Békességet magamnak, másoknak”**
(Pápai Páriz Ferenc azonos c. kötetéről)
1977. október 1.
15. **Egy vasöntő visszaemlékezései**
(Kovács István Vasvirág, Igazság nekünk a cél,
Egy parasztfiú elindul, Emlékezetes ősz c. köteteiről)
1978. január 21.
16. **A néma számvető**
(Korvin Sándor azonos c. regényéről)
1978. május 13.
17. **Egy sorozat tanulsága**
(A Politikai Könyvkiadó Testamentum sorozatáról)
1978. június 10.

- 18. Román írók magyar bibliográfiája**
(Domokos Sámuel: A román irodalom magyar bibliográfiája 1961–1970)
1978. szeptember 2.
- 19. Sütő András: Három dráma**
1978. szeptember 30.
- 20. Riportkönyv Fehér megyéről**
(Beke György: Nyomjelző rokonság)
1978. november 11.
- 21. Móricz Zsigmond idézése**
(Romániai magyar írók tisztelgése az író születése 100. évfordulóján)
1980. január 13.
- 22. Az útkeresés regénye**
(Kacsó Sándor: Vakvágányon c. könyvről)
1980. február 9.
- 23. Könyvrecenzió helyett**
(Tabéry Gézaról regényei újramegjelenése alkalmából)
1980. április 5.
- 24. Egy életérzés regénye**
(Beke György: Fölöttünk a havasok)
1980. augusztus 30.
- 25. „Nyújtsatok egymásnak kezet...”**
(Fazekas János: A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa c. kötetről)
1980. szeptember 20.
- 26. Szabó Gyula történelmi tudósításai**
(A sátán labdái c. kötetekről)
1980. október 25.
- 27. Sütő András tükörcserepei**
(Évek – hazajáró lelkek c. kötetről)
1980. november 22.
- 28. Rég esedékes ismerkedés**
(Gion Nándor: Latroknak is játszott c. kötetről)
1981. január 24.
- 29. Beke György: Búvópatakok.**
(Barangolások Beszterce–Naszód megyében)
1981. február 21.
- 30. „Én... tanárnak születtem”**
(Németh László: Pedagógiai írások c. kötete megjelenésekor)
1981. április 18.
- 31. 1889 – 1989 Eminescu–centenárium**
Két jeles műfordító megyénkből
– Brán Lőrinc és Révai Károly munkásságáról
1989. március 11.

Bányavidéki Új Szó – Nagybánya

- 1. „Én szép helyen születtem... Nagybányán”**
(Németh László születése 90. évfordulóján)
1991. április 16.
- 2. Őrizzük a lángot**
(Az In memoriam Németh László c. kötet bevezetője)
1995. február 24.
- 3. „Szerelmes vagyok a szülőföldembe”**
(Megemlékezés a Németh László gimnáziumban)
1999. április 23.
- 4. „Elkötelezett és csak az igazsággal szemben voltam”**
(Németh László halála 25. évfordulóján)
2000. március 3.
- 5. „Gyönyörű magyar álmok mesemondója”**
(Emlékezés Krúdy Gyulára születésének 125. évfordulóján)
2003. október 31.

Erdélyi féniks – a Bányavidéki Új Szó melléklete

- 1. Az *Irgalom*-ról, román nyelvű kiadása alkalmából**
1990. augusztus, 1. és 6. old.
- 2. Németh László drámái a romániai színpadokon**
1991. április, 5–6. old.
- 3. „...van part s a csillagok vezetnek”**
(Emlékbeszéd Németh László születése centenáriuma alkalmából.
Elhangzott a szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Főgimnáziumban 2001. április 26-án)
2001. április 28., 1–2–3–4. old.
- 4. „Egy nép joga az élethez: hogy különb”**
Németh László reformeszméinek időszerűsége
2001. április 28., 13–14. old.

Gutin-melléki Friss Újság – Nagybánya

- 1. Németh László pályája Nagybányától a Korunkig**
2005. április 16.
- 2. „...megtalálni, kimondani a legjobb megoldást”**
– *Németh László a kisebbségi magyarság sorskérdéseiről* –
2006. április 19–20–21.
- 3. Búcsú Sütő Andrástól**
2006. október 7.
- 4. Beke György (1927–2007)**
2007. február 1.
(Megjelent még a Hitel 2007. márciusi számában)
- 5. Domokos Géza (1928–2007)**
2007. június 30.

Szatmári Hírlap – Szatmárnémeti

- 1. Kötetbe foglalt gyöngyszemek**
(Kocsis István: *Egyenletek* c. kötetéről)
1968. március 17.

2. Péterfy Emília: **Fenyő és folyondár**
1968. júl. 11.
3. Németh László: **Iszony**
1968. aug. 13.
4. Emily Brontë: **Üvöltő szelek**
1969. február 26.
5. Martti Larni: **A szép disznópásztorlány**
1969. március 11.
6. A Forrástól indultak: **Kocsis István**
1969. szept. 14.
7. Telegdi Magda: **Útvesztő**
1970. jan. 18.
8. Sütő András: **Anyám könnyű álmot ígér**
1970. április 12.
9. Berzsenyi Dániel: **Költemények**
(Az azonos című kiadványról)
1970. július 30.
10. Kármán József: **Fanni hagyományai**
(Az azonos című kiadványról)
1970. augusztus 16.
11. **Kalandozás vagy példabeszéd**
(A történelmi drámákról)
1970. december 13.
12. **Balladák könyve**
(Kallós Zoltán gyűjtéséről)
1970. december 20.
13. **Alkinoosz kertje**
(Humanista költők Janus Pannoniustól Bocathus Jánosig)
1970. december 27.
14. Páskándi Géza: **Az eb olykor emeli lábát**
1971. január 24.
15. **„Egyszemélyes üzenet a világnak”**
(Kocsis István *Bolyai János estéje* c. színműve bemutatójáról)
1971. március 14.
16. A Forrástól indultak: **Király László**
1971. március 14.
17. **90 éve született Octavian Goga**
1971. április 1.
18. **A Bűn újraolvasása közben**
(Németh László regényéről)
1971. május 16.
19. Páskándi Géza **új színdarabja**
(*Tornyot választok* c. dráma ismertetése)
1971. április 2.

- 20. Öregkori szép ajándék**
(Kovács István: *Vasvirág* c. könyvéről)
1971. április 15.
- 21. Száz éve született Garabet Ibrăileanu**
1971. május 23.
- 22. Lászlóffy Csaba: Bolondok hajója**
1971. június 13.
- 23. Békeidőben – háborúról**
(Ilja Ehrenburg: *Vihar*)
1971. szeptember 12.
- 24. A Forrástól indultak: Cseke Gábor**
1971. szeptember 29.
- 25. Táncsics Mihály: Életpályám**
1971. szeptember 28.
- 26. Egy sorozat tíz esztendeje**
(A Tanulók Könyvtára könyveiről)
1971. szeptember 28.
- 27. Balogh Dezső, Gálffy Mózes, J. Nagy Mária:
A mai magyar nyelv kézikönyve**
1971. október 24.
- 28. Az első könyv kockázata**
(Dehel Gábor: *Elődöntő* c. kötetéről)
1971. november 14.
- 29. Fényi Istvánnak, Nagykárolyba**
(*A világ benépesítése* c. kötet megjelenésekor)
1972. január 30.
- 30. Gondolatok a „bölcso” körül**
(*Magyar Szó. Tavasz 1919–1920* c. kötetéről)
1972. február 11.
- 31. A népek testvériségének fáklyája**
(Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos*)
1972. május 6.
- 32. Balogh Edgár: Intelmek**
1972. augusztus 13.
- 33. Kemény János két könyve**
(*Kakukkfőókák. Vásárhelytől Lazacorszáig*)
1972. augusztus 20.
- 34. Beke György: Magunk keresése**
1972. október 22.
- 35. A Puszták népe új kiadásához**
(Darvas József regényéről)
1972. november 12.
- 36. Kocsis István: Megszámláltatott fák**
(színikritika)
1973. január 6.

37. Vita Zsigmond: **Áprily Lajos** Az ember és a költő
1973. február 11.
38. Kovács István második könyve
(*Igazság nekünk a cél*. Egy vasöntő emlékezései)
1973. április 15.
39. A testvéri együttélés hagyományainak útján
(L. Bányai: *Pe fãgașul tradițiilor frățești*)
1973. június 24.
40. Egy rövid korszak „életrajza”
(Veres Pál: *Kalapács, könyv, muzsika* c. kötetéről)
1973. július 1.
41. Időtlen példázat az utókornak
(Árvay Árpád: *Elődök példája* c. kötetéről)
1973. szeptember 26.
42. Munkásosztály és irodalom
Folyóíratszemle (Igaz Szó 7. szám)
1973. szeptember 27.
43. Az Erdélyi Helikon költői
(Az Erdélyi Helikon költői 1928–1944 c. kötetéről)
1973. október 28.
44. Sipos Domokos: **Vajúdó idők küszöbén**
1973. november 11.
45. Csokonai kétszáz éves
1973. november 25.
46. Alexandru Ivasiuc: **A madarak**
1973. november 25.
47. Árvay Árpád: **Szélsodorta falevél**
(Szatmári Pap Károly regényes élete)
1973. december 9.
48. Kós Károly születésnapján
(A 90 éves Kós Károly köszöntése)
1973. december 16.
49. Darvas József: **Elindult szeptemberben**
1973. december 23.
50. Beke György: **Feketeügy**
1974. október 28.
51. „Szerettem az igazságot”
(Németh László *VII. Gergely* c. drámája megjelenése alkalmából)
1975. március 12.
52. A közíró vallomása
Balogh Edgár: *Mesterek és kortársak*
Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések
Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1974
1975. március 12.

- 53. „...a közönséges jót eleibe kell tenni a magánosnak...”**
(325 éve született Misztótfalusi Kis Miklós)
1975. április 28.
- 54. „Hass, alkoss, gyarapíts...”**
(Szentimrei Jenő: *Ferenc tekintetes úr* c. kötetéről)
1975. augusztus 4.
- 55. Sütő András új drámája**
(*Csillag a máglyán*)
1975. augusztus 4.
- 56. Kaffka Margit: Hangyaboly**
1975. szeptember 29.
- 57. Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot**
1975. november 17.
- 58. Századunk sodrában**
(Demeter János könyvéről)
1975. december 8.
- 59. „Testvéreim vannak, számos milliók”**
(Vörösmarty Mihály: *Válogatott lírai költemények* c. könyvről)
1975. december 15.
- 60. Gáll Ernő könyvének margójára**
(*Tegnapi és mai önismeret* c. kötetéről)
1976. február 9.
- 61. Jókaival Erdélyben**
(Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben* c. könyvéről)
1976. március 2.
- 62. Szép ajándék**
(Németh László: *Gyász*)
1976. április 13.
- 63. Kemény Zsigmond: Zord idő**
1976. június 20.
- 64. Beke György: Veres Sándor példája**
1976. július 18.
- 65. Emberarcok**
(Beke György, Cseke Péter, Marosi Barna riportkönyvéről)
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976
1977. január 13.
- 66. Pokoljárás**
(Moldova György: *Malom a pokolban* c. kötetéről)
1977. február 27.
- 67. Kovács Katona Jenő idézése**
(Jordáky Lajos: *Kovács Katona Jenő. Emberi kérdés* c. könyvről)
1977. május 22.
- 68. Gúzs Imre: Otthoni emberek**
1977. szeptember 25.

- 69. A legnehezebb küzdelem**
(Beke György: *Istók Péter három napja*)
1977. október 6.
- 70. „Találkozásaink” Kaffka Margittal**
(A *Hangyaboly* c. regény megfilmesítése alkalmából)
1977. október 21.
- 71. Tisztelgés**
Száz évvel ezelőtt született Ady Endre
1977. november 22.
- 72. Ady Endre az irodalomról, a költő hivatásáról**
1977. november 24.
- 73. Lírai jegyzetek a nyelvről**
(Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*)
1977. december 11.
- 74. Sütő András új drámája**
(*Káin és Ábel*)
1978. január 13.
- 75. A sorsvállalás regénye**
(Francisc Păcurariu: *Labirintul*)
1978. április 23.
- 76. „Sorsomnak szálát beleszöttem / Milliók felvetett szövetébe”**
(Jordáky Lajos: *Józsa Béla Tanulni a múltból* c. könyvéről)
1978. június 18.
- 77. „Legyen édes otthonunk ez a föld”**
(Kozán Imre: *Fekete ugar* c. könyvéről)
1978. június 25.
- 78. A munkásmozgalom írója**
(Kahána Mózes: *Tarackos. Hat nap és a hetedik* c. könyvéről)
1978. szept. 17.
- 79. Dobos László bemutatkozása**
(Dobos László: *Egy szál ingben*)
1979. november 4.
- 80. Várjuk a folytatást**
(Pusztai János *A sereg, Zsé birtoka* c. köteteiről)
1980. március 2.
- 81. Jobban megismerjük... önmagunkat**
(Paizs Tibor *Keréknyom, Barlangrajz, A ceruza kalandjai, Tollbamondás* c. köteteiről)
1980. március 30.
- 82. „...egy asszonyíró, akinek nem kell udvarias bókokat mondani”**
(Kaffka Margit születésének centenáriuma alkalmából)
1980. június 8.
- 83. Méltán lett közönségsiker**
(Gúzs Imre: *A sárkány hetedik feje és más írások* c. könyvéről)
1980. június 22.

- 84. Könyveit olvasva**
Balogh Edgár 75. születésnapjára
1981. szeptember 6
- 85. Marosi Péter: Világ végén virradat**
1980. november 23.
- 86. Petőfi – románul**
(Dorthea Sasu–Zimmermann: *Petőfi in literatura română 1849–1973* c. kötetéről)
1981. április 13.
- 87. Kővartól – Majtényig**
(Beszélgetés Beke György készülő riportkötetéről)
1981. október 3.
- 88. Búcsú Molter Károlytól**
1981. december
- 89. Eltűnt egy fehér folt**
(Bánffy Miklós: *Reggeltől estig. Bűvös éjszaka* c. kötetéről)
1982. január 13.
- 90. Multidézés – a mának**
(Beke György: *A Haynal-ház kapuja*)
1982. április 18.
- 91. Máris nélkülözhetetlenné vált**
Sorok a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon margójára
1982. április 30.
- 92. „...én a népek szeretetét akarom”**
(Dsida Jenő: *Versek* c. kötetéről)
1982. május 16.
- 93. A román irodalom története a kezdetektől napjainkig**
(G. Călinescu: *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*)
1982. szeptember 12.
- 94. 100 évvel ezelőtt született Ion Agârbiceanu**
1982. szeptember 19.
- 95. Vállalni a szolgálatot**
(Tamási Áron: *Ragyog egy csillag* c. kötetéről)
1982. október 21.
- 96. Ők is túlélték a százat**
(Bölöni György és Itóka születése 100. évfordulóján)
1982. október 31.
- 97. Tisztelgés az örök édesanya előtt**
(*Az anyám és én* c. kötetéről)
1982. november 19.
- 98. Folytassuk mi...!**
(Cseke Gábor: *Bármely rendeltést vállalok* c. kötetéről)
1982. december 5.
- 99. Igaz tanulságokat hordozó írások**
(Sarkadi Imre: *Az önámító halála* c. kötetéről)
1983. február 6.

- 100. Történelmi tanulságot sugalló könyv**
(Sütő András: *Perzsák. A szúzai mennyegző*)
1983. március 27.
- 101. Átala is erősödünk**
(Anamaria Pop: *Coridă*)
1983. augusztus 7.
- 102. Ha kimondtuk az igent...**
(Cseke Gábor: *Az ítélet születése* c. kötetéről)
1983. szeptember 11.
- 103. „testvérem van millió”**
(100 éve született Babits Mihály)
1983. november 27.
- 104. Nagy értékű kiadvány**
(Réthy Andor – Váczy Leona: *Magyar irodalom románul. Könyvészet 1830–1970* c. kötetéről)
1983. december 11
- 105. A jelenért, a jövőért**
(Vita Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat* c. könyvéről)
1984. március 11.
- 106. Az emberről – hármass megközelítésben**
(Florea Ceaușescu – Viorel Sălăgean: *Drum către oameni*)
1984. április 22.
- 107. Vallomás a szülőföldről**
(Duba Gyula: *Vajúdó parasztvilág* c. regényről)
1984. június 3.
- 108. Németh László: Égető Eszter**
1984. szeptember 9.
- 109. Cserés Ferenc: Pillangósláda**
1987. október 21.
- 110. Az oradeaiak vendégjátéka: Nagyszerű élmény volt**
(Németh László *Papucshős* c. drámája szatmári előadásáról)
1988. november 25.
- 111. „Jusson vers mindenüvé”**
(Beszélgetés a 70 éves Fényi Istvánnal,
első verse megjelenésének ötvenötödik évfordulóján)
1989. április 2.
- 112. Eszméi örökkön világítanak**
1889 – Eminescu–centenárium – 1989
1989. június 4.
- 113. „Minden jó magvat a Béke hint e földre”**
(*Csak a béke* c. kötetéről)
1989. szeptember 3.

Forrás – a Szatmári Hírlap melléklete

- 1. „...mi újságírók... a gondolkodást és a haladást képviseljük”**
(Ady Endre publicisztikájáról)
1977. december 13. old.

Szatmári Friss Újság – Szatmárnémeti

- 1. Melyik az az út, amely az igazsághoz vezet?**
(Töprengő sorok egy rég várt bemutató elé
– *Egy lócsiszár virágvasárnapja* satmári bemutatójáról)
1990. február 23.
- 2. „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk”**
(Interjú Czintos Józseffel és Szélyes Ferencsel a bemutatóról)
1990. március 3.
- 3. Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja**
(Interjú Kovács Levente rendezővel)
1990. március 9.
- 4. Kolhaas vagy Nagelschmidt?**
(Reflexiók a marosvásárhelyi eseményekre,
Sütő András bántalmazására)
1990. március 23.
- 5. Újratalálkozás Sütő Andrással**
(*Advent a Hargitán* c. dráma a Művelődésben)
1990. július 11.
- 6. Intő szó temette hallgatásba**
Megkésett (de még mindig időszerű) sorok
(Fábián Ernő: *A példaadás erkölce* c. kötetéről)
1990. szeptember 8.
- 7. Kinek kell Kölcsey?**
(Megemlékezés)
1990. október 17.
- 8. Sándor bátyánk, segíts!**
(Gellért Sándorról)
1991. január 26.
- 9. Engedtessek meg elfogultnak lennem!**
(Németh László születése 90. évfordulóján)
1991. április 19.
- 10. Tisztelgő sorok**
Balogh Edgár 85. születésnapján
1991. szeptember 6.
- 11. Itt állok, másként nem tehetek**
(Sütő András 65. születésnapján)
1992. június 17.
- 12. Vannak még áldozatkész emberek**
(Gellért Sándor: *A magyarok háborúja* c. kötetének megjelentetése alkalmából)
1993. április 1.
- 13. Szárszó üzenete**
(A találkozó 60. évfordulóján)
1993. augusztus 21.
- 14. A perújrafelvétel késik**
(Széljegyzetek Beke György új könyvének – *A lándzsa hegye* margójára)
1993. augusztus 27.

- 15. Vigyázzatok ma jól, mikor éltek!**
(A 75 éves Fényi István köszöntése)
1994. január 7.
- 16. Gyöngysorok a hófehér papíron**
(A 60 éves Gúzs Imre köszöntése)
1996. február 9.
- 17. „segíts visszaadnom hitét az embernek”**
(Müller Dezső: *Törpe Hold* c. kötetéről)
1996. november 16.
- 18. „Tebenned az egyik reménységünk vagy”**
(Köszöntjük a 70 éves Sütő Andrást)
1997. június 6.
- 19. Köszöntjük gondjainknak és örömeinknek fáradhatatlan krónikását**
(Beke György 70 éves)
1997. augusztus 9.
- 20. Páskándi–ünnepségek ’98 Szatmárhegytől a Parnasszusig**
1998. május 19.
Újraközölve: Páskándi–ünnepségek 1998
Kiadja a Szatmárnémeti Kölcsey Kör 57–58. old.
- 21. „Én szép helyen születtem: Nagybányán”**
(Németh László születése centenáriuma
– részlet egy készülő monográfiából)
2001. április 18.
- 22. Beke György: Gyulafehérvár árnyékában**
2003. júl. 9.
- 23. Partiumi Füzetek 83 – Csúry Bálint emlékezete**
Kiss Kálmán: *Csúry Bálint és a szamosháti tájnyelv* c. kötetről
(A Partiumban megjelent méltatás újraközlése)
2016. február 13., 11. old.

Szatmári Magyar Hírlap

1. Emlékezés Gellért Sándor költőre

Elhangzott a költő sírjánál, halála évfordulóján, 2005. dec. 22-én

Szamos – a Szatmári Magyar Hírlap melléklete

- 1. Gál Elemér: Héthavas** (Östörténeti hitregény)
2007. június 9., 6–7. old.
- 2. Történészek, helynévkutatók legújabb kézikönyve**
A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejétől
2008. június 28., 11. old.
- 3. VALAKI küldött**
Banner Zoltán: *Örvendjétek, némaság lovagjai*. Pódiumnapló.
Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.
2008. november 8., 10. old.
- 4. Debreczeni Éva: Vakondsirály**
2009. február 28., 11. old.

5. Paizs Tibor: **A kolozsvári hóhér**
Egy honfoglaló garabonciás álomlátása
2009. március 21., 11. old.
6. **A hattýuleány** – Erdélyi szász népmesék
2009. május 23., 11. old.
7. Veres István: **Tollhegy.**
Publicisztikák – 2006
2009. május 23., 11. old.
8. Sróth Ödön: **holdláng**
2009. május 23., 11. old.
9. Sike Lajos: **A 70-kedő firkász**
avagy *Ki tehene borja vagyok én?*
2009. június 20. 11. old.
10. **Hírlap Könyvek**
Bura László: *Öt évszázad utcanevei,*
Szatmári szólások és közmondások,
Szatmár megye helynevei
2009. július 11., 11. old.
11. **Hírlap Könyvek**
Csirák Csaba: **Színházi élet Szatmáron (1898–1918)**
2009. július 25., 11. old.
12. Muhi Sándor: **Építészet Szatmáron**
2009. szeptember 19.
13. Mandula Tibor:
A magyarság története az óhazától Mohácsig, 1526-ig
2009. szeptember 26.
14. **Hírlap Könyvek**
Dr. Ábrám Sárközi Lídia: **A Németi Református Egyház iskolájának története**
2009. december, 14. old.
15. Müller Dezső: **Örök menetelés** (versek)
2010. január, 14. old.
16. **A szeretet vár valahol**
Válogatás Gál Elemér kisprózáiból
2010. január
17. **„Jelentem: a helyzet változatlan”**
Ajánló sorok Gúzs Imre: *Megszólítani a reményt* című kötetéhez
2010. március
18. **Embernek maradni... az idő más–más terein**
Sütő András összes művei 2. kötet,
Szamos, 2010. február, 7. old.
(A Hargita Népében megjelent írás újraközlése)
19. **„Vigyázni kéne erre a hazára...”**
Nemeskürty István: *Magyar századok*
Szabad Tér Kiadó Budapest 2009
Szamos, 2010 szeptember, 12. old.

20. Apáczai Csere János – kettős megközelítésben

Azonosságok és különbségek Németh László és Páskándi Géza

Apáczai-drámájában

Szamos, 2011 szeptember 4. old.

(A Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei Szemlében 2001-ben megjelent írás újraközlése)

21. Sike Lajos: Szatmári beszélgetések

2012., március, 10. old.

22. A tollhercegnő kilép a kastélyából

Debreczeni Éva: *A boldogtalan tollhercegnő* c. verseskötetéről

(Ugyanott: *Szubjektív antológia* Debreczeni Éva verseiből)

Magyar Elektronikus Könyvtár 2010

2012., június, 6–7. old.

23. Székely népballadák

Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2012

2012., augusztus, 15. old.

24. „Idegen csillagok alatt”

Emléksorok Domahidy Andrásról

2013. május, 2–3. old.

25. Emléksorok Debreczeni Éva halála 2. évfordulójáról

2013. május, 9. old.

26. Szatmári pengék

Stahl István: *Szatmári pengék*. Fejezetek a szatmári vívás történetéből.

Szatmárnémeti, 2013

2013. augusztus, 9. old.

27. „...máshogy, mint magyarul, nem írtam soha”

Domahidy Miklós emlékezete

2013. december; 2014. január

Nagykároly és Vidéke – Nagykároly

90 éve hunyt el Kaffka Margit

1. „egy asszony, aki ember”

2009. január 8., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet 2009. április 18., 10. old.)

2. Kaffka Margit személyes üzenetei

2009. január 15., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet 2009. április 25., 10. old.)

3. Álmok és lehetőségek határán

2009. február 26., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet 2009. május 2., 10. old.)

4. „Ez a regény... maga az élet

2009. március 5., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet, 2009. május 9., 10. old.)

5. „Korán jött hős”

2009. március 12., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet, 2009. május 16., 10. old.)

6. „...az új világ győztes asszonya”

2009. április 2., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet, 2009. május 23., 10. old.)

7. A hangyaboly sokszínű freskója

2009. április 16., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet, 2009. május 23., 10. old.)

8. „...a költő emléke mégis csak a mű”

2009. május 21., 4. old.

(Újraközölve: Szamos melléklet, 2009. május 30., 10. old.)

9. Némethi János: Barangolások Szatmárban

Hírlap Könyvek, 2009

2010. január 28.

10. A szatmári svábok kálváriája

Boros Ernő: „*Volt minekiünk jó életünk, van most nekiünk jaj*”

A Hitel c. folyóiratban megjelent méltatás újraközlése

2008. április 3., 5. old.

11. Földvári Golgota

Boros Ernő: „*Hogy a magyar pusztuljon*”

(1944 vége – 1945 eleje: Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban

Státus Könyvkiadó – Csíkszereda, 2009

A Hitel c. folyóiratban megjelent méltatás újraközlése

2010. augusztus 19., 5. old.

12. A szellem fáklója világít benne

A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése.

Nap Kiadó, 2010

2011. március 24., 5. old.; március 31., 4. old.; április 7., 4. old.; április 14., 4. old.

13. Kaffka Margit – a szép májusasszony

Szabó Csaba: *Kaffka Margit félmosolya* (Forgatókönyv–előtanulmány)

Világhírnév Kiadó, Kolozsvár, 2010

2011. szeptember 15., 4. old.

14. „Mert hite volt e népnek”

Mezőfény története. Írta: Szolomájer József tanító.

Megjelent Nagykárolyban 2015-ben, az eredeti 1926-os kiadás alapján

(A Művelődés c. folyóirat 2015. évi 8. számában megjelent recenzió újraközlése)

2015. július 16. – 2015. július 23., 29–30. szám

Cronica Sătmăreană – szatmárnémeti román napilap

1. Cronica teatrală: „La lumina fulgerului”

(Németh László: Villámfénynél c. drámájának

szatmári bemutatója alkalmából)

1977. július 24.

2. Orfana Bethlen Kata

(Kocsis István Árva Bethlen Kata c. drámájának román nyelvű ismertetése)

1977. október 8.

3. Hervay Gizella: Amprente

(Pop Anamaria fordításkötetének ismertetése)

1989. szeptember 3.

Romániai Magyar Szó – Bukarest

1. Élő irodalomtörténet: **Kérdések válaszok nélkül**
(Németh László–bemutatók hiányának szóvá tétele –
azonos szöveg a Korunk 1995. július számában megjelent írással)
1995. június 17–18.
2. „Folyóiratom ihletője e kor igazi múzsa: a szorongó tájékozatlanság”
(Részlet a Németh Lászlóról készülő monográfiából)
2001. május 12–13. és május 19–20.

Hargita Népe – Csíkszereda

1. Csángó ünnep Egerben
Emléktábla Petrás Incze Jánosnak
2003. november 11.
2. Könyvbemutató a Magyarok Házában
Sorskérdéseinkről hármas megközelítésben
Budapesti tudósítás Beke György *Advent a kaszárnyában, Déva vára alatt* és
a *Makacs realizmus* című kötetei bemutatásáról
2003. november 28.
3. Nemeskürty István: **Mi történt velünk?**
2003. március 28.
4. Nyirő József: **A sibói bölény**
2004. március 5.
5. Beke György: **Makacs realizmus**
2004. március 26.
6. Ditrói Csiby Éva: **Üzenet apámtól**
2004. szeptember 17.
7. „a hűség egy életre kötelez”
Beke György: *Székelyföld I Maros, Nyárad, Kisküküllő*
2004. december 3.
8. **Nem, az nem lehet!**
Vallomások és elemzések 2004. december 5-éről
A Hitel 2005. februári számáról
9. **Egy ferences könyv kalandos története**
2005. május 14.
10. **Székelykeresztúrtól Edelényig**
Dr. Nagy Endre: *Székelykeresztúrtól Edelényig*. Edelény, 2004.
2005. július 1.
11. **Hídverés – kölcsönsorokkal**
36 modern és kortárs román költő versei magyarul
Cseke Gábor tolmácsolásában
2005. augusztus 5.
12. **Barangolások Erdélyben 7.**
(Beke György) *Székelyföld II. – Nagyöküllő, Fehér–Nyikó*
2005. december 9.
13. **Betűkből teremtetett univerzum**
A 95 éves Püski Sándor köszöntése
2006. február 17.

14. **A nyüzsgés a mélyben** Hazai magyar elbeszélők
Válogatta és a bevezetőt írta Bogdán László
Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005
2006. március 12.
15. **Utazás a végeken**
Margittai Gábor: *Külső magyarok. Utazás a végeken*
Magyar Nemzet Könyvek, 2005
2006. április 21.
16. **Vadrózsa virága**
Székelkeresztúri diákok népköltészeti gyűjtéséből
Edelény, Sepsiszentgyörgy, 2004.
2006. október 27.
17. **Barangolások Erdélyben 8**
Székelystöld III. Gyilkos–tó, Szent Anna tava
2007. január 26.
18. **Ahol a kövek is beszélnek**
Interjú Gál Elemérrel, a *Héthavas* című östörténeti hitregény szerzőjével
2007. március 2.
19. **„fényeddel ránk süt a csillagoltár”**
A Hitel *Sütő András–emlékszáma*
2007. március 16.
20. **Kriterion-koszorú Dávid Gyulának**
Ötven esztendő a könyvkiadás szolgálatában
2007. december 14.
21. **Huszonöt éve hunyt el Illyés Gyula**
„virrasztónak és őrizőnek szemeltetett ki”
2008. április 12.
22. **Oktatási segédkönyvek a Nap Kiadó gondozásában**
In memoriam – Emlékezés
2008. május 17.
23. **„Civis Danubianus sum”**
Molter Károly leveleskönyvéről
2008. május 17.
24. **Bálint Tibor emlékezete**
2008. július 15.
25. **Varró János: Erdélyi sorsvallató**
2008. augusztus 9.
26. **Az emlékezet, az emlékeztetés könyvei**
„Kérlek, segíts a tieiden!”
Nyugtalan nyolcvan esztendő
Születésnap megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen és Pusztakamaráson,
Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008
„...az erdélyi részek Julianusa”
Beke György emlékezete, halálának első évfordulóján
Közdok, 2008
2008. október 11. Műhely melléklet

27. Sebő Ödön: A halálra ítélt zászlóalj

2009. január 16. Műhely melléklet

28. Újratalálkozások Sütő Andrással

2009. június 19.

29. Embernek maradni... az idő más-más terein

Sütő András összes művei, *A máglya füstje*

Helikon Kiadó, 2009.

2009. december 24., 10. old.

30. „Istennek kincses tárháza...”

Mohay Tamás: „*Istennek kincses tárháza...*”

P. Losteiner Leonárd ferences szerzetes kézírata

Szűz Mária csíksomlyói kegyszobráról.

Csíksomlyó – Budapest 2015

(A Keresztény Szóban megjelent szöveg újraközlése)

Népújság – Marosvásárhely

1. Szemünk fénye: Erdély

Erdélyi történelmi novella–antológia

2008. augusztus 9.

2. „Magam is Árkádiában éltem”

Sütő András összes művei, *A készülődés éjszakái*

2009. március 14.

3. 100 esztendeje hunyt el Petelei István

A Maros-vidék szomorú poétája

Petelei István: *Búcsújárás*. Lazi Kiadó, Szeged, 2009

2010. január 9.

Közoktatás – Bukarest

1. Évszázados iskolák öröksége

(Beke György: Régi és új iskolák)

1980. március 29.

Magyar Nemzet – Budapest

1. Gondolataidból élünk – mondja az ifjúság

(Részletek a Németh László centenárium központi ünnepségén,
Budapesten felolvasott tanulmányból)

2001. március 30.

Kelet – Magyarország – Nyíregyháza

1. „...egy asszonyíró, akinek nem kell hazug bókákat mondani”

(Kaffka Margitról – a Szatmári Hírlapban megjelent írás azonos szövege)

1980. július 10.

2. Kós Károly: Életrajz

1992. február 15.

Kanadai Magyarság – Toronto

1. Köszöntjük a 75 éves Sütő András erdélyi író

„Emberként meg nem maradhatunk az alázat porában”

2002. június 5.

2. Beke György 75 éves

Magyar Örökség díjjal jutalmazott életmű
2002. augusztus 14.

3. Búcsú Sütő Andrástól

2006. október 14.

(a Gutin-melléki Friss Újságban megjelent írás újraközlése)

Új Ember – Budapest

1. Isten tenyerében

Toldi Éva: *Isten tenyerében*, Korda Kiadó, Kecskemét, 2006
2007. január 14. 6. old.

Hitvallás – Győr

1. Apor Vilmos naplói I.

Soós Viktor Attila: *Apor Vilmos naplói I. 1915–1917.*
A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Győr 2005

Életünk – München

1. A pokol kapui sem vesznek erőt rajta

(*Kárpátalja – római katolikus templomok.* 2003, Munkács c. kötetéről)
2004. július–augusztus, 6. old.

2. Ötven esztendő után is példakép

(Bura László: *Köztiünk él.* Scheffler János, Szatmár vértanú püspöke c. kötetéről)
2005. március, 3. old.

3. Váci Mihályról – másképpen

(Toldi Éva: *A szegénység, a szelídség és a szolgálat lírikusa*
Váci Mihály biblikus költészete)
2005. március, 6. old.

4. Egy kéziratos könyv hányatott története

(A Hargita Népe május 14-i számában megjelent írás újraközlése)
2005. szeptember, 6. old.

5. Isten magyar népének szolgája

(Zsille Gábor: „*Isten magyar népének szolgája*”.
Kuklay Antal élete vallomásai és írásai tükrében
Új Ember Kiadó 2005)
2005. október, 5–6. old.

6. Ha nem Te, ki segítsen?

Jókai Anna: *Virágvasárnap alkonyán, versimák* c. kötetéről
2006. március, 5. old.

7. Krónikás ének 1956–2006

Jókai Anna: *Krónikás ének 1956–2006 több szólamban*
Széphalom Könyvműhely, 2006 című könyvéről
2006. július–augusztus, 9. old.

8. Sütő András (1927–2006)

2006. november, 5. old.

- 9. Beke György (1927–2007)**
2007. március, 6. old.
- 10. A múltat be kell vallani**
2007. július–augusztus, 8. old.
- 11. A szülőföldre kötő legerősebb szál**
Arhitectura eclesiastică din Satu Mare – Szatmár egyházi építészet –
Ecclesiastical Architecture of Satu Mare, 2007
2008. március
- 12. „Egybegyűjteni és megőrizni”**
Miklósházy Attila: A tengerentúli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában
Szent István Társulat 2008
2008. október
- 13. Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban 1945–2006**
2009. július–augusztus
A Vasárnap 2009. május 3-i számában megjelent írás újraközlése
- 14. Csíksomlyó, az édesanyjai otthon**
Húsz éve „szabadon” Csíksomlyón. Pünkösdi búcsúk 1990–2009 között.
Összeállította és szerkesztette Jakab Gábor
Verbum Kolozsvár 2009
2009. szeptember
- 15. „Viszem a drága hírt az embereknek”**
Karácsony a havason Erdélyi írók karácsonyi novellái, versei
Lazi Kiadó, 2009
2010. január
- 16. A csend hatalma**
Merli Rudolf: *A csend hatalma* – alkalmi írások
2010. február
- 17. Hol vagy, hazám?**
Kiss Gy. Csaba könyvéről
2011. május
- 18. Figyelmes lelkipásztor szemével**
Scheffler János utazása Észak–Amerikában
I. rész 2011. szeptember; II. rész 2001. október
- 19. A hit és az egyház hűséges tanúja**
Varga Gabriella – Vencser László: *Megalkuvás nélkül* –
Száz éve született Jakab Antal. Kairosz Kiadó, 2009
2012. március
- 20. Versfohászkok – a magyarokért**
Sarusi Mihály: *Hun fohász*. Búvópatak Alapítvány, Kaposvár, 2011
2013. november, 6. old.
- 21. „Hitemet, egyházamat és nemzetemet akartam szolgálni”**
Cserháti Ferenc: *Magyarok a bajor fővárosban*
METEM, Budapest, 2016
2016. október, 3. és 6. oldal

Nemzetőr – München

1. Ha nem Te, ki segítsen?

Jókai Anna versimái

(Az Életünkben megjelent írás utánközlése)

L. évf. 2006. május, 6. old.

Káfé főnix – irodalmi és fotóművészeti lap; <https://ujkafe.website>

1. Földvári Golgota

Boros Ernő könyvéről

2010. augusztus 6.

2. Bálint Tibor emlékezete

2010. augusztus 11.

3. Szatmári beszélgetések

Sike Lajos könyve

2012. április 12.

4. Úgy vót, szép élet vót

Sarusi Mihály: *Szalbek–Iratos*

2012. április 13.

5. Erdélyi népballadák

2012. augusztus 3.

6. „Nem volt jogom, a magányra”

Tasnádi Gábor: *1956 hűségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály*

Kiadja a Váci Mihály Kör, Budapest, 2012

2013. január 26.

7. Emléksorok Debreczeni Éva halála második évfordulóján

A Szamos májusi számában megjelent írás újraközlése

2013. június 6.

8. Hazatérés

Domahidy András munkásságáról.

Elhangzott Domahidán 2013. június 8-án

2013. június 10.

9. Illyés, 1902–2012

2013. június 30.

10. Szatmári pengék

Stahl István: *Szatmári pengék*

Fejezetek a szatmári vívás történetéből Szatmár 2013

2013. augusztus 21. (Újraközlés)

11. „...máshogy mint magyarul, nem írtam soha”

Domahidy Miklós emlékezete

2013. október 10; október 13; október 15.

12. „Az anyanyelv a legmélyebb sorsközösség”

– Emlékezés Márai Sándorra, halála 25. évfordulója évében –

2013. december 30.

13. „Életműved az igazság tüköre”

„*Más térben*”. Bálint Tibor (1932–2012)

Szerkesztette Egyed Emese, Kolozsvár, 2012 Komp–Press

Bálint Tibor Baráti Társaság

2014. február 21.

14. Az én virtuális katedrám hátországa

2015. szeptember 27.

15. Az én virtuális katedrám hátországa (I.)

2016. március 12.

16. Az én virtuális katedrám hátországa (II.)

2016. március 13.

17. Az első ötven év

Ruzsa Jenő könyvéről írott, az Agriában megjelent méltatás újraközlése

2016. szeptember 17.

18. 1956 Erdélyben

Dávid Gyula: *1956 Erdélyben és ami utána következett*

Nap Kiadó Kft. 2016

2016. december 19.

A szerző névjegye

Máriás József nyugalmazott újságíró. Felsőbányán született 1940. január 30-án. Elemi iskoláit szülővárosában, a gimnáziumot Nagybányán végezte 1957-ben. 1962-ben a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv- és irodalomtanári képesítést nyert. 1964-től a nagybányai Bányavidéki Fáklya, 1968 és 1990 között a Szatmári Hírlap, 1990 és 2001 között a Szatmári Friss Újság munkatársa. A nyolcvanas évektől erdélyi és magyarországi folyóiratok – Utunk, Korunk, Erdélyi Múzeum, Művelődés, Keresztény Szó és Vasárnap, Székelyföld, Hepehupa, illetve Hitel, Magyar Napló, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle és Pedagógiai Műhely, DUNA-Part, VÁRhely, VÁR, Zempléni Múzsza, Partium, Új Hegyvidék., –, valamint antológiák közölték esszéit, tanulmányait. A Magyar Elektronikus Könyvtár, a jelen gyűjteményen kívül, hat önálló kötetét tárolja. Az *írás: szolgálat* című, esszéket, tanulmányokat, recenziókat tartalmazó kötetét a miskolci Felsőmagyarország Kiadó jelentette meg 2016-ban; egy évre rá *Transzszilván délkörök* címmel esszéit, tanulmányait adta ki Kolozsvárott a Kritérion és a Művelődés. 1995 és 2002 között szerkesztette a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kiadásában megjelent könyvnaplót. A nagybányai Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadásában megjelent EMKE Füzetek sorozatában az ő gondozásában születtek az *In memoriam Németh László* és a *Felsőbányai Kalauz* című kötetek.

Kezdeményezte a nagybányai Németh László-megemlékezéseket 1991-ben, az író születése 90. évfordulóján, 1995-ben, halála 20. évfordulóján, valamint születése centenáriumi évében, 2001-ben.

Irodalomkritikai és irodalomtörténeti munkásságát – az írást magát – a szó legigazabb, legtisztább értelmében szolgálatnak tekinti: hidat építeni az alkotók, a művek és az olvasók között, fölmutatni bennük azokat az üzeneteket, morális értékeket, amelyek életünket, gondolatainkat, érzelmeinket gazdagítják. Tagja a Magyar Írószövetségnek.